

પ્રાચીન કાવ્યમાળા

ગ્રંથ ૩૧.

તપત્યાખ્યાન

સંરોપન કરી શ્રી સદિન મૂળ મસિદ્દ કરનાર
હરગોવિંદદાસ દ્વારકાદાસ કાંટાવાળા

અને

નાથારાંકર પૂજારાંકર રાસ્ટ્રી.

આવૃત્તિ ૨ છ

પ્રકાશક

1 શ્રીરામ રમણ અને કંપની, બેંગલોર.

જોડાતા શ્રી ચીમનજી દ્વારા પાસે બીજેન પ્રિ પ્રેસ ક સિ.
અ રા બ હરગોવિંદદાસ દ્વારકાદાસ કાંટાવાળા મહે
અદારાદર રવિશારે વા. ૨૦-૧-૧૩ ના
રોજ અપુ

સન ૧૯૧૬

અ. ૧૯૧૩

ક્રિમલ ૦-૧૦-૦

પ્રસ્તાવના.

વડોદરા રાજ્યના ડાયરેક્ટર એન્ડ વર્નાક્યુલર ઇન્સ્ટ્રક્શન ડા. સા. હરોલ્ડ બિહાસ દ્વારકાદાસ કાઠાવાળા અને વડોદરા નિવાસી સાસી નાથાસ કર પૂજારી કર એમણે ગૂજરાતી પ્રાચીન કાવ્યો છૂટક છૂટક તથા પ્રાચીન કાવ્ય ત્રિમાસિકમાં પ્રસિદ્ધ કરવા માડયા અને “ તે સાથે ઘણા પ્રયત્નથી હરત—લીખિત થયેના સારો સમગ્ર તેમણે કર્યો હતો.” એ વખતે વડોદરા રાજ્યનું દેશી હેબરશી ખાતુ દિવાન બહાદુર મહિપાલ નરાભાઈ હેબરેજ નીચે હતું, તે વખતે પ્રકાશકોએ પ્રાચીનકાવ્યના સમગ્ર બાબત તેઓને હકીકત જણાવી ને સુરમારના ઉદાર આશ્રય વિના ખાતની રીતે પ્રસિદ્ધ થઈ શકે તેમ નથી એવું જાહેર કર્યું ત્યારે તેમણે તે બાબતની વિશેષ તજવીજ કરી, વિદ્યાવિભાસી શ્રીમત સરકાર મહારાજ સાહેબ એમને તા. ૮ મે ૧૮૮૬ ની એક રમતણી રજુ કરી, તે ઉપરથી શ્રીમતે ઉ.ર દિવસી ૧૨૦૦૦ ની રકમ એ કામ માટે મંજૂર કરી, અને પ્રથમ પુટોના રાજ્યમાં થઈ અર્પણ કવિઓની અપ્રસિદ્ધ પ્રાચીન કવિતા સંગ્રહથી પ્રસિદ્ધિમાં લાવવાના દેવળી નીચે પ્રમાણે કમિટી નીમવામાં આવી

અગ્રુખ

ડિ. બ. મહિપાલ નરાભાઈ

ચેકબરેડ.

સા. બ. અબાલાજ સાકરવાલ એમ એ એલ એલ બી

ખા. બ. જમશેદજી આદેશર હવાલ.

સા. સા. પીનામી બેઠાભાઈ

સા. સા. હરોલ્ડ બિહાસ દ્વારકાદાસ

દેશી જુની બના સુદી અનેક પ્રતો મેળવી તેને રોપી અને રીત ૨ નામે આપી વિશેષ જવાબદારી કરી વહેર, સર્વ કામ રા. સા. હરોલ્ડ બિહાસની સંભાળ નીચે

રાાત્રી નાયાસંકર પૂજારીકર તથા કવિ છાયાલાલ નરસેશમ આદિ લાયક માણસનાથી ચલાવવાનો કરાવ થયેા, અને ' પ્રાચીન કાવ્યમાળા ' એ નામથી પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવાની ગોઠવણુ થઇ.

આ પ્રાચીન કાવ્યમાળાને કચ્છ, કાઠીઆવાડ અને ગુજરાતના રાજ્યકર્તાઓ તરફથી તથા બીજા ધણા સદસ્યોએ તરફથી પણ ઉદાર આશ્રય મળ્યો હતો.

પ્રાચીન કાવ્યમાળા ધણા અઠો પ્રકટ થયા પછી નામદાર અયકવાડ સરકારથી મળેલી રકમ ખૂબી પડી ત્યારે બીજા વાર ટીપ્પણુ રજુ થતા, શ્રીમંત સરકાર મેંદારાજ સાહેબ એમણે ફરીથી રૂ. ૬૦૦૦૦ ની રકમ ઉદારતાથી મળુ કરી. એ રકમ ખૂબી પડતા અને બીજા સભ્યો બનતા, આ બિષયોની કાર્યે ઉપ મેંથો પ્રસિદ્ધ થયા પછી બ ધ પડયુ.

સુભાગ્યે, મુ બધની યુનિવર્સિટીએ એમ એ ની પરીક્ષામા ગુજરાતીનો વિષય દાખલ કર્યો, તેથી પ્રાચીન કાવ્યમાળા માહેલા ઉત્તમ થયો તે મઠિ ચૂંટી કાઢવામા આવ્યા બપત એવો આવ્યો કે બમણી, ત્રમણી પ્રીમત ખરચતા પણ એ મેંથો મળવા ન લાગ્યા, તેથી અવયાસીએને ધણી અડચણ પડવા લાગી અને યુનિવર્સિટીના રજીસ્ટાર તરફથી રા. બ. હરગોવિંદદાસને એ મેંથો ફરીથી ઉપાવા મઠિ પૂછવામા આવ્યું; પરંતુ એવા મેંથોની જાનસમૂહમા ધણી ખપત ન હોવાથી એ મેંથો છાપવાનુ જોખમ માથે લેવા કોઈ તૈયાર ન થયું. આખરે માગગી કરવાથી કમિટીએ અમને અમૂક મેંથો અમૂક અરતોએ ઉપાવવાની પરવાનગી આપી, તે ઉપરથી પ્રથમ મદદાલિ પ્રિમાનદના નાલ્કો ઉપાવવાની અમે શરૂઆત કરી છે, અને બીજા સારા મેંથો પણ પ્રજા તરફથી ઉદાર આશ્રય મળતા પ્રકટ કરીશુ.

અંત્યવિવેચન.

ગૂજરાતી બાષાનું સાહિત્ય પ્રેમાનંદના સમય સુધીમાં જોઇએ તેવું શ્લોક પામ્યું નહોતું. પ્રેમાનંદ, વસ્તુ, રત્નેશ્વર, સામળ, વગેરે કવિઓ સમકાલીન હતા અને તેમનો કાળ એજ જ્યારે ગૂજરાતી બાષાના સાહિત્યનો ઉદય કરનારો હોય, તેમ તે વખતે ગૂજરાતી બાષામાં કાવ્ય, નાટક, ચંપૂ, પ્રદસન, ભાષ્ય, ચરિત્ર, આખ્યાન, કથાઓ, વગેરે વિશેષ લખાયા છે. એ સર્વે કવિઓમાં મદાકવિ પ્રેમાનંદે ગૂજરાતી બાષા માટે જે દીર્ઘ અને અત્રાત યતન કર્યો છે, તેથી તો સીમાજી ! આપણે હમણાં પણ જ્યારે સામળિયે છીએ કે “ અવેતવેકા સોલ દિ આના, અઠેકઠેકા ચાર, ફકદ તિકદ બાઠ દિ આના, ઘુ સ્તાં પેસા ચાર, ” ત્યારે આપણને પણ મનમાં ગૂજરાતી તરિકે ઉછાળે. ઉઠી આવે છે. ધણીએ આ કહેવત સાંભળી દશે, પણ તે ઉપરથી કોણે શો યતન ગૂજરાતીનો ઉદ્ધાર કરવાને—એ મેહેલું રદ કરવાને આ સમયમાં કર્યો છે ? પણ પ્રેમાનંદને તથા તેના દિકરાને એ વાક્ય તીખા બાણના જેવા મર્મસ્થગમાં વાગ્યા હતા, એમ તેમની કરેલી પ્રતિજ્ઞાએ ઉપરથી તથા તેમના મૃત્યુ ઉપરથી આપણને માલમ પડે છે, અને તે તેમની સાગણીનેજ પરિણામે જ્યારે ખીજી પ્રાકૃત બાષાઓવાળા પોતાના જૂના કવિઓનાં દશ્ય કાવ્યો રજુ નથી કરી શકતા, ત્યારે આપણે સંસ્કૃત કવિઓને માથે પણ ટકર મારે એવાં ગૂજરાતી નાટકો આપણી સ્વબાષામાં જોવાને સક્ષિતમાનુ થયા છીએ. મદાકવિ પ્રેમાનંદને આ તેના પ્રયાસ માટે કહ્યું ઓછું, ધન્યવાદ ધટતો નથી !

જે પુસ્તકનું ઉપર આ વિવેચન લખાયું છે તેનું નામ તપતી આખ્યાન છે અત્યાર સુધીમાં પ્રકટ થયેલા જે નાટકોના જેવું આ પણ એક નાટક છે. જો તેમાં યજ્ઞતાપણું કે અર્ચિતચર્ચણું જેવું કંઈ નથી, પરંતુ હસદું એક નીન—અપૂરું રસભરિત નાટક છે. પ્રેમાનંદ કવિની કવિ તરિકેની પ્રાદતા અને તેના કવિત્વનો પરિપાક આમાં રચણે રચણે આપણા જોવામાં આવે છે ગૂજરાતી બાષામાં અર્વાચીન કાળમાં જે જે નાટકો લખાયા છે તે લખાય છે તેમાનું કોઈ પણ પ્રેમાનંદ કવિનાં નાટકોની તુલના કરી શકે એવું અઘાપિ આપણા જોવામાં આવ્યું નથી એક ” તમાસ વ.

રણું નાટક ” નામે નાની સરખી ચોપડી કેટલાંક વરસ ઉપર કવિ સવિતા નારાયણે લખેલી અમારા સાંભળવામાં આવી. પ્રેમાનંદ કવિના “ તપતીઆ-
ખ્યાનતું ” ને આ “ તમાસંવરણું નાટકતું ” વસ્તુ એક હોવાથી અમને તે
પુસ્તક જોવાની સહજ ઇચ્છા થઈ, ને તે પ્રમાણે તે પુસ્તક પ્રાપ્ત કરી અમે
વાંચી જોયું, સારે અમારા વિસ્મયનો પાર રહ્યો નહિ. કવિ સવિતાનારાયણે
પોતાની શક્તિ પ્રમાણે જે લખ્યું છે તેનું વિવેચન કરવાનો આ સ્થળે અ-
મારો હેતુ નથી, તથાપિ, વાંચનારને ઘુસના કરવાનું, બની આવે, એટલા
માટે અમે કવિ સવિતાનારાયણે વસ્તુનો વિસ્તાર કેવો, કયો છે તે પ્રથમ
અર્તાવિધેહિયે:—પ્રથમ રંગભૂમિ સ્થળ ઉપર સૂચનાર ને, નટ પ્રવેશ કરી
નાટક પ્રારંભવાતું કહે છે. પછી, સત્તામંડપ સ્થળમાં પહેલો અંક શરૂ
થાય છે, સ્વાં તપ્તા અને તેની સખીઓ આવી એક રાજકુમાર, આત્માની
વાત કરીને જાય છે, અને તેજ જગોએ સંવરણું પ્રવેશ કરે છે, તથા સ્ત્રીઓનાં
પગલાં જોઈ તર્ક કરે છે. એવામાં ફરીને તપતી, સખીઓ સહિત પ્રવેશ
કરી હીંડોળે હીંચે છે ને સંવરણું આડને એણે બરાબ રહી જુએ છે. પછી
દરણુનાં બચ્ચાંને જોઈ તેને પકડવા તપતી, જાય છે, તેવે સંવરણુંને કેમ
તેનાપર આસક્ત થાય છે ને, સંવરણું પણ તપતી પર આસક્ત થાય છે.
તપતી જાય છે ને પેહેલો અંક પૂરો થાય છે.

બીજે અંકે પણ સત્તા મંડપમાં જ શરૂ થાય છે. અહીં સંવરણુંને ત-
પતી મળે છે, તથા પરસ્પર પ્રકટ પ્રીતિ બંધાય છે. એવામાં ગૌતમ નામે
બ્રાહ્મણ આવી સંવરણુંને શાપ દે છે, કે જેની પ્રીતિમાં તું બંધાયો છે તે તને
જોળખશે નહિ. અને પછી અનુમદ પણ કરે છે, કે આજ તારા અંગનો
સ્પર્શ થવાથી જોળખશે. અહીં બીજે અંકે ખલાસ થાય છે. ત્રીજે અંકે
વિદ્યારસ્યાનમાં વર્ણાય છે. ત્યાં તપ્તા સંવરણુંને શોધવાને જોગણ બની જાય
છે. સંવરણું મળે છે પણ જોળખતી નથી ને આશી જાય છે.

● પ્રસ્તાવના ઉપરથી માલમ પડે છે કે એ નાટક કોઈ શ્રીનિવાસ નામે
કવિએ અસલ સંસ્કૃતમાં રચેલું છે, અને તેનું આપાંતર, નહિ તે તેના
આધાર પરથી કવિ સવિતાનારાયણે આ નાટક લખ્યું હશે. એ એમ હશે તે
એ નાટકની રચના માટે કવિ સવિતાનારાયણે કરેલાં કવિ શ્રીનિવાસના વધારે
જવાબદાર છે.

ચોથા અંકમાં કુન્દરથજીમાં સવરજી પોતાના મિત્ર કમળાકર સદિત પ્રવેશ કરે છે. અહીં સંવરજી નિરદયી પીડિત થાય છે. કમળાકર એ ઈ આશ્વાસના કરે છે. એવામાં જોગજીના વેશમાં તપતી આવે છે ને રાગને વિલાપ કરતો તથા મહિન જોઈ તે કાચુ દરી એવા કોણકથી તેને રપસં કરે છે. રપસં થતા શાપનો અવધિ પૂર્ણ થવાથી સવરજીને તપતા એવાજો છે બન્ને મળી આનંદ પામીને જાય છે.

પાંચમો અંક પચ કુન્દરથજીમાંજ વર્ણાય છે અહીં સવરજી વસિષ્ઠી પ્રાર્થના કરે છે. વસિષ્ઠ દ્વાજર થઈ તેની મંજા જાણી સૂર્ય ઈ સ્તુતિ કરે છે. સૂર્ય દશન આપી વરદાન આગવાતું કહે છે, તેથી વસિષ્ઠ મનવાચિછન આપે એમ કહે છે. સૂર્ય પેતાની પુત્રીને બે સાધી સવરજીને આપે છે અને નટક પૂરું થાય છે.

આ બધું પાંચ અંકમાં કહ્યો કે પાંચ પ્રવેશમાં કહ્યો, પણ સોજપેછ ૨૭ પુસ્તકમાં પૂરું થઈ જાય છે આ ના આ વિષયને મદાદિ પ્રેમાનંદ કેવી ઉદામ કલ્પનાથી રસમય કર્યો છે તે દેવે આપણે જોઈશું. મદાદારતમાની કથા કરતાં ઉપર વર્ણેલા નાટકમાં કંઈ વિશેષ નથી, પરંતુ એજ મૂળ પ્રસંગને નાના પ્રકારના રમ્યા રંગીને તથા જુદા જુદા પ્રસંગથી અસકૃત કરીને પ્રેમાનંદે જે સગમગ ૨૧૨ પૃષ્ઠનું નાટક લખ્યું છે, તે કાંઈ જુદાજ આનંદ આપે છે. પૂર્વોક્ત નાટ્યની રચના સાથે મદા કવિ પ્રેમાનંદના નાટકની રચનાની તુલના કરવી, એ કોઈ રીતે જાને એમ નથી, અને તેથી હાથનાં કથણે જાતાવવા માટે આરસી ધરવા જેવું ન કરતા પ્રેમાનંદકૃત તપતીઆ-આનની વસ્તુસંકલના જતાવિયેછિયે

મગળાચરજી કર્યા પછી પ્રસ્તાવનામાં સૂતધાર અને પારિપાશ્વિકની વાતચિત્તદ્વારા ગુર્જરભાષાનો ખીળ ઉપદાસ કરે તે ખમાતું નથી એમ વચ્ચું છે અહીં " કોઈ નસ્ટનો આશ્રય કરીને બારતીવૃત્તિથી કંઈક ગાયન કરવું જોઈએ, " એવો નાટ્યસાહ્યો નિયમ પાળવા માટે વર્ણ-સ્ટુત્તુ વર્ણન કરી તેની સાથે ગુર્જરભાષાનાં પણ વખાણ કર્યા છે. અહીંજ પાત્ર પ્રવેશનું સ્થાન કરીને પ્રસ્તાવના પૂરી કરી છે.

પ્રસ્તાવના પૂરી થવા પછી સંવરજી રાગ ઈ ઓ સુલોચના ને તેની અખીઓ પ્રવેશ કરે છે પોતાને સતા થવા માટે સૂલોચનાએ જે ઇષ્ટિ

કરાયી હતી, તેના સમાચાર સાંભળવા તેણે વસિષ્ઠ ગુરૂને બોલાવવા મોકલ્યા છે, અને તે આવે તેટલામાં રાજની ઈચ્છા ખીજી સ્ત્રી પરણવાની છે, તથા તેની અટપટ રાજમાતા કરે છે, એ સંબંધી વાત ચાલે છે. વસિષ્ઠગુરૂ આપીને તેને યજુર્ગંધ યવાની વાત કહે છે, અને પછી તે વિષે ચિંતા ન કરવા વિષે આશ્વાસન કરે છે.

ખીજા પ્રવેશમાં વસંતક નામે વિદૂષક પ્રવેશ કરી તેના નામને ધટિત જીવા તર્કવિનર્ક કરે છે. રાજ્યએ તેને યસની ખજર કાઢવા મોકલ્યો હતો, પણ તે વાત તે ભૂલી ગયો છે. એટલામાં રાજ આવી તેને અચાનક પૂછે છે ને તે 'મહારાજ' છે. એ વગેરે પ્રસંગ બહુ રમૂજ છે. છેવટે રાજને ખજર પડે છે, કે જેનીને માટે કહેલા યજુને કૃતરે અપવિત્ર કર્યો છે.

ત્રીજો પ્રવેશ સુસોયનાની દાસીએનો છે. અહીં કવિએ દાસી જેવી સ્ત્રીઓની ભાષા તથા તેમના સ્વભાવનું સારું ચિત્ર આપ્યું છે. સુસોયના જેવી રાજપત્ની પોતાની દાસીઓ હાથ ધૂપી ખાતમીઓ મેળવે છે એ પણ એ રાજકુટુંબને છાજતું વર્તુન છે. રાજને ખીજી સ્ત્રી પરણાવવા માજી (રાજમાતા) શી અટપટ કરે છે, તે આમાં દાસીઓની વાતચીતદ્વારા વર્ણવ્યું છે.

ચોથા પ્રવેશમાં સુસોયના દાસીઓ સહિત બેઠી છે. સાંસંવરણ અને વસંતક આવે છે. અહીં રાજ રાણીની વાતચિત ધણી ચતુરાઈ બરેલી થાય છે, તથા રાજ ખીજી સ્ત્રી કરી એમ બાણીને સુસોયના દિલગીરી ખતાવે છે. રાજ તેને આશ્વાસન આપી પ્રેમ ખતાવે છે. અહીં આ પ્રસંગ ચાલે છે એ-વામાં તપોવનના મુનિએ આવી વાઘથી ઉપજેલો બાળ નિવેદન કરે છે, તથા વાઘનો નાશ કરવા રાજને સાંજે જવા આજ્ઞા કરે છે. બ્રાહ્મણો દેવા ખીકણ, દંત્રી ને કોંધી હોય છે, તેનું અહીં પ્રેમાનંદે સારું ચિત્ર આપ્યું છે. વસંતક પણ તે પ્રસંગે દક્ષનો યજુ ને રૂદ્રેયનું આગમન કહી ખતાવી બ્રાહ્મણોની અમંછી મનક ખતાવે છે.

પાંચમો પ્રવેશ—દેવે રાજ સારથિ સાથે વાત કરતો ઉભો રહે છે ને રથની રાહ જુએ છે; એવામાં સુપેણુ મંત્રી આવી રથ તથા સેના તૈયાર છે એવી ખબર આપે છે. રાજ પ્રધાનને પોતાની ગેરહાજરીમાં નગરનું રક્ષણ કરવાનું કહી જાય છે.

છટ્ટો પ્રવેશ—તપોવનમાં વાધથી કય પામેલા શાહજોની સ્થિતિ વ-
ર્ણવી અહીં કવિએ બહુ ગમ્મત કરી છે. શાહજો જ્યારે વાધના નામ મા-
નથી કંપી મરે છે, સારે તે વાધનો નાશ કરવા આવેલા રાજા સામે પોતાનું
શાપ મળે જતાવવા શૂ. યદ્ય જાય છે ! રાજા વાધજુની પાછળ પડે છે, આ
પ્રવેશમાં સેનાના જડામંજીર સિપાઇઓની પણ સારી ગમ્મત કરી છે.

સાતમા પ્રવેશમાં આપણા જોવામાં તપતી પડેલ વેહેલા આવે છે.
સંવરણ રાગને તપોવનમાં જાનવાની તેમજે જે યુક્તિ રૂચી હતી, તેનેજ
પરિણામે આ વાધ અને વાધજુ આપણા જોવામાં આવ્યાં હતાં, એમ અહીં
સમજાઈ જાય છે. અહીં બહુ અરુદ પરંતુ આગળ ઉપર વિરતાર પામ-
નાર તપતીનું અનુરાગ જીજ આપણને દ્રષ્ટિએચર થાય છે પોતાની દૈવી
માયાથી પોતાના પરિજનમાં જોને વાધ વાધજુ જનાવી તપોવનમાં કય
ઉત્પન્ન કરી તેના નિવારણ પ્રીત્યર્થે રાગને તપોવનમાં આજી તપતી પોતાની
સખીઓ સદિન અ તરિકા રહી તેને જીએ છે, અને સંવરણ પણ તેમને
જોમ આશ્વર્ પામે છે. આ જગોએ કવિ દસાનઅનુરાગ વિપ્રસજ શૂ ગાર
તેના સારિવકાદિ જાવો સદિત મયેષપણે વર્ણ છે, અને કાવ્યવાર પ્રેક્ષકને શૂ-
ગાર રસમાં લીન કરી નાખે છે જાનેનો અનુરાગ જતા તપતી સૂની આજા
ચિના અને સંવરણ આકાશમાં ગતિ ન દોવાથી પરસ્પર સખી સહતા નથી.
છવટે તપતીને આઠાસમાં અ તર્ધાન પામેલી જોમને રાજા કહે છે કે—

વર્ણી છે. જીજ્ઞાને આરંભ આ અંકમાં વર્ણવેલાં હોવાથી મુખ્યસંધિ પણ અહીં મળેતો છે પ્રસ્તાવનાદિકમાં આરંભી નામે સમ્પ્રદયિત વર્ણી છે. સંવરણનાં લક્ષણોમાં આલણેનું રક્ષણ કરવા માટે વાધની પાછળ જવામાં શૌર્ય, આલણેનાં વચન સદન કરવામાં આર્જવ, વાધણનું અતર્ધાન થવામાં યોડાક અદ્ભુત, નેતપતીના દર્શન પ્રસંગમાં શૃંગાર, વર્ણને સાતવતી નામે અર્થવૃત્તિ વર્ણી છે. આલણેની વાધનાં કવચી નાસાનાસ ને પડાપડના પ્રસંગથી આરંભાદી નામે અર્થવૃત્તિ વર્ણી છે. શૃંગાર મુખ્ય રસ છે. ભયાનક, વીર, અદ્ભુત વગેરે અંગભૂત રસ છે. અને એજ પ્રમાણે નાટ્ય શાસ્ત્રોક્ત સાગમીથી આ અંક પરિપૂર્ણ છે. રસજ વાંચનારના જોવામાં આવશે કે એજ પ્રમાણે એ કવિએ જીજ્ઞા બધા અંકો પણ નાટ્યશાસ્ત્રને અનુસરીને અને તેમ છતાં પણ કૃત્રિમતાના લેશ રહિતજ લખ્યા છે.

તપતીના મોહમાં પડેલા રાજાને તપોવનની પાસેજ છોડીને હવે આપણે તેના નગર તરફ નજર કરીએ. જીજ્ઞાને અંક અહીંથી શરૂ થાય છે. સંવરણને મળ્યે આજ ધણા દહાડા પીતી ગયા છે. તેની- વૃદ્ધ માતા મુદિયા પોતાના પુત્રની દિકર ક્યાં કરે છે. પોતાની વહુ સુસેવ્યનાને બોલાવી તે સંવરણની ખગર કંઈ જાણતી હોય તો કહેવાની પ્રેરણા કરે છે. સુષેણ પ્રધાનને બોલાવીને પંથુ તેજ વાત તે કહે છે. સુષેણ કુળપતિ વસિષ્ઠને માથે રાજ્યભાર સોંપીને રાજાની શોધે જવાનું અંગીકાર કરે છે. પછી ફરી આરંભેલા પુનઃક્રિયા પદની પૂર્ણાકૃતિનાં દર્શન કરવા જવાને જાદાને સાસુ વહુ જાય છે ને પડદો ખદલાય છે.

જીજ્ઞાને તથા ત્રીજો પ્રવેશ—અહીં આપણને રાજાની શોધ કરતા સામંતો સરદારો ને સેનાપતિ વગેરે દેખાય છે; રાજાનો પત્નો લાગતો નથી. એવટે વૃદ્ધ પ્રધાન સુષેણને મુર્ચ્છિત પડેલો રાજા મળી આવે છે. તેઓ તેને સાવધ કરે છે. રાજા વસંતકને બોલાવે છે ને તેની મારફત સુષેણ વગેરેને ઘેર પાછા જવાનું કહેવરાવવા કરે છે એવામાં પોતાના રાજ્ય પર કામ રાત્રી યદી આવવાના સમાચાર મળવાથી રાજા પ્રધાનને જ હોગસ્ત માટે વિદાય કરે છે. સુષેણ તપતી પરના અનુરાગની વાત વિદૂષક મારફત જાનોમાનો જાણી લે છે. સુષેણાદિ ગયા પછી રાજા તપતીના ગુચ્છાનમાંજ પાછો મરક થાય છે. તે બોલે છે કે—

સંયુક્તા છંદ.

“વરં વામ કામનું ધામ એ,
સરમાન નિર્મળી શામ એ;

ધર કામ રામ રસાળ એ,
કર ગાન મિત્ર મુખાળ એ. "

ધર્મસપ્ત.

પ્રવેશ ૪ થો—તપનીની જે સખીઓની વાતચિત દ્વારા તપતીનું અનુ-
રાગ બીજા વધારે પ્રચ્છન્ન થયું છે, તથા તપતી સુવરચ્છના વિરહથી દુઃખી
છે એમ વર્ણન છે.

પ્રવેશ ૫ મો—અહીં તપનીની કામદયાઓ વર્ણન છે. તે તપતી તાવથી
પીડાય છે, માટે ધન્વંતરીને તેડીને સૂર્ય તપતીને જોવા આવે છે. ધન્વંતરી
તેને આધિ છે એમ વર્તીને ક્યેષ્ટ દરવા દરવા વગેરેની આચ્છા અપાવે છે.

પ્રવેશ ૬ ઠો—અહીં રાજા તપતીનાં વખાણ કરતો તથા તેના વિશેષથી
પીડા પામતો જોવામાં આવે છે. વિદૂષક તેની સાથે મતકડાં કરે છે, પણ
તેથી રાજાને આનંદ થતો નથી. છેવટે યાત્રીને વિદૂષક દુષાદિ વીચવા જાય
છે. એવામાં આદ્યાય માં જે નુપૂરજનિ સામગી તપતી આશી એમ ધારી
રાજા જોવા મળે છે, પણ તેને ન હેખવાથી છેવટે મૂર્ચ્છિત થઈ જાય છે. આ
જોતાં તપનીને તેની સખીઓ એકદમ પાસે આશી તેનું આશ્વાસન કરવા
લાગે છે. રાજા આવધ થાય છે, એટલે તે દેવ કન્યાઓ આધી ખયી જાય છે.
રાજા તેમને ઉભાં રહેવા વિનવે છે, પણ તપતી તેને અનુકૂળ પ્રસન્ન બીજા
વાર મગવાનું કહીને અંતર્ધાન થઈ જાય છે. રાજા—

ત્રીજા પ્રવેશમાં એકુનોને નમરપાળની પામે લેઈ જવામાં આવે છે. એક દુતો પોતાની સમગ્ર પ્રમાણે મનસ્વી મોતતા દતા તેમને મનસ્વી નમરપાળ પામે આપાસન આપના કહ્યું કે તમે વાંકુચુક કાંઈ નહિ બોલો તો તમને છોડી મૂકાવીશું આ વાત પ્યાનમા સખીને તેઓ સુષેષ મંત્રીના અધનો મૂમાની પેઠે કરો ઉત્તર આપતાજ નથી, છતાં પ્રસન્ન લોકસ્થિતિ જણાવનારા ને વિનોદ ઉપજાવે એના છે.

ચોથો પ્રવેશ—સુતોચના પોતાના સ્વામીનો શોધ કરવા જવા ધારે છે. તેને જવા દેતી કે કેમ, એ વિષે વિચાર કરવા સુદિવ્યા માતા પ્રધાનને બોલાવી પૂછે છે. અહીં કવિ જણાવી દેછે કે સુતોચના ગર્ભવતી છે. સુતોચનાએ પોતાની સદચરીઓ વજેરેને સાથે લેઈને જવું એવો આશય નિશ્ચય થાય છે.

પાંચમો પ્રવેશ—સુષેષને એવા સમાચાર મળે છે કે બે સજ્જ રાજાઓ જુદેજુદે માર્ગે દેશ ઉપર ચઢી આવે છે આ વખતે બે સ્વર્પીર સામતને સુતોચનાના અક્ષરાર્થે તેની સાથે મોકલેવા હોવાથી સુષેષ શું કરવું તે વિષે ધડીઘર વિચારમા પડે છે, પણ પછીથી રાજનીતિનો ઉપયોગ કરી માર્ગ શોધી કાઢે છે, ને વીરકેતુ નામના સરદારને તે કામ માટે મોકલે છે. એવામાં ધાન્યમૃદુ છુટાનાની ખખર પડવાથી ત્યાં જાય છે.

છઠ્ઠો પ્રવેશ—રાજનગરની આ સ્થિતિ જોવા પછી હવે આપણે પાછા તપોવનના બનાવ એકાએક વિષે અલ્પાનંદ ને સિરાનંદ નામે બે સિંધોની વાતચિતથી આપણને જોમ સમજાય છે કે તપોવનમાં આવેલી સુતોચનાએ તથા તેની સખીઓએ જોગણનો વેષ લીધો છે અહીં વિદ્યાર્થીઓના સ્વભાવનુ ચિત્ર કવિએ ઉત્તમ આપ્યું છે.

સાતમો પ્રવેશ—જોગણુ ગનેતી સુતોચના ને તેની સખીઓ વસતક સાથે રાજને પવંતની ટેકરી પર બેઠેતા જુઓ છે. તેઓ પણ બીજા ટેકરી પર ધૂણી ધીમળી બેસે છે, ને ત્યાં રહી તે વસતક તથા રાજાની વાતચિત સામળી તકરે છે પછી વસતક પાસેથી બધી ગાતમી તેને ઠગીને મેળવવા માટે સુકેશી નામની સખી તેની પાસે જાય છે અને કાંઈ તથ્ય સ્ત્રીઓ આઠાસગાથી ઉતરી આવે છે તેના ઉપર સવરણ મોહિત થયો છે એવી ખબર મેળવે છે. વસતક સાથેની વાતચિતમાં ‘સાધુ અસાધુ’ સખીની કીક મઝા કરી છે સુતોચના આ વાત જાણી જોગણુ વેષ તજી બે સખીઓ

સદિત તપતી જે રથાને આવીને ઉભી ગેહતી હતી તે રથાને જઈ ઊભી રહી તેમને જોઈને વસતકે સંવરણને ખજર આપી કે પેલીઓ પાછી આવી છે. તપતી આવી છે એમ જાણી દર્શ પામી રાજાએ તેમ ॥ તરફ જોયું ને બે ક્ષેત્રે કે, “ બહો મધ્યસ્થિતા —

પુષ્પિતામા.

મૃગનયનિ દિલે કયા ધરે તું,
મૃગ દગપારા પડ્યો હવે વરે તું;
મૃગ પરમૃગીશી મયા કરે તું,
મૃગ મૃગયાકર ના'વ શી રે તું ? ”

સુલોચના આ સાંભળીને ક્રોધપ્રકટ થાય છે, તથાપિ ઝોળખાઈ જવાના ભયથી નીચુ જુએ છે. રાજા દશ તેને તપતી ધારી ઝેરીજ ખીજ પ્રાચના ને પ્રસાંસા કરે છે, તથા ઉવટે આ ટેકરી પરથી ઉતરી તે ટેકરી પર જાય છે ને ખેતે છે કે —

શાંદ્લનિકીઠિત.

“ આકાશે મહો મડળે નવ હવે, વા'લી સો તારા સમી,
પાતાળે અથવા અખિલ ભવને, રામા હલે ના રમી;
તું રાણી પટરાણી વા'લી વધુથી, ગૌરી ગમી આગમી,
હા હે હે વચને તું બાંધન કરી, ભૂક્યે ન જાઉં ભમી.

સુલોચના—(સ્તોત્ર) રે રાહ ! વડીલ, વાડવ, વન્ધાદિ દેવ સમક્ષ આપેલુ વચન તે અસત્ય કહ્યું, તો આ ખીચું વચન લેવાથી શો લાભ ? આ ઉત્તવળ કુળમાં વચન બ્રહ્મતા ! ધિકાર છે ધરણી ખતિપદને ! તારા મનમાં રહેલીને જો કે હુ વા'લી ન બધુ, તથાપિ પરમાર્થ કાળે, જો તે મારા જોવામાં આવે, તો તેને કહુ કે જોવી એકની વને તેવી ખેતી ! ! ”

“ સંવરણ—(સ્તુત્ર) હે હે આ શું ! ”

“ સુલોચના—વચન બ્રહ્મતા ! ”

“ સંવરણ—કાણુ દેવી ? ”

“ સુલોચના—ના ના, જોને સેરી છે તે !

“ સંવરણ—હારે શું તમે સૂર્યદેવની બાંધિતમા મને વિદ્ય કરવા આળ્યા છે ? ”

“ સુલોચના—ના ધર્ત ! ના એ તો વાડવ આતુર વડે વિદ્ય કરૂં કેમ માય છે તે જોવા આળ્યાં છો ? ”

રાગ દેનીને ઝોળખે છે ને તેને ખુશી કરવા ક્ષમા માગે છે, પણ દેની ન ગાનતાં સખીઓ સહિત આવી જાય છે. રાગ તેની પછવાડે મનાવવા જાય છે. વસંતક પથુ—

“ અરે રાગ ! આ તો વાળંદના વાંકા દદાડાની પેઠે કાથળામાંથી સાપ નીકળ્યો ! પ્રભુ ! કંઈક પાંચરૂં પાડજો કે મોદકિયા ભેગા થઈ જાય. ન જાને જાનકી નાથં પ્રાનકાળે કિં ભવિષ્યતિ. આપણે આપણા જયાવ ખોળી કાઢવો જોઈએ નીકર પાડેપાડા લઢતાં ઝાડાંનો ખોડો ઝટ લેતોક નીકળી જશે, જો આપણે ઘડો લાડવો મધ ગયો, તો નથી કાંઈ રીસાવનાર કે નથી મનાવનાર. માટે ચાલો જઈ જૂની આખે નવા તમાસા જોઈએ, ” એમ કહી ચાલ્યો જાય છે, ને ત્રીજો અંક સમાપ્ત થાય છે.

આ અંકમાં સુલોચના સંજ ધી વૃત્તાત એ પતાકારૂપ ઇતિવૃત્ત છે. ગાયકાઓનો, ખેડુતોનોને પરચકનો વૃત્તાત એ પ્રકરીરૂપ ઇતિવૃત્ત છે. સંવર-લુનો વૃત્તાંત એ આધિકારિક ઇતિવૃત્ત છે, સુલોચનાના વૃત્તાંત રૂપ પતાકા અને ટેકરીપર તપનીની પેઠે ઉભેલી સુલોચનાને જોઈને રાગનું ત્યાં જવું, એથી સુચિત થયેલી ઇશ્વર્ય પ્રાપ્તિની આશા—આત્મપ્રદા એ બે મળીને મહાસંધિ થયો છે. દુકાળ, પરચક વગેરેનો મહાસદ વર્ણવ્યો છે, માટે આર-ભટ્ટી નામે અર્થવૃત્તિ થઈ છે, અને સુલોચનાનું માન વર્ણુને માનનર્મ નામે ડેશિકી વૃત્તિનો બેદ પ્રકટ કર્યો છે.

આથી અંકમાં પેહેલો પ્રવેશ સખીઓ સહ તપનીનો તથા પછીથી વસંતક સહ રાગનો છે અહીં તપની રાગને મળીને પોતાને મેળવવાનો ઉપાય સૂચને પ્રમત્ત કરવા એ છે, એમ જાણીને જાય છે.

ખીજા પ્રવેશમાં દેનીનો ગાથ લાગનો નથી એમ બે સામંતદ્વારા જણાવ્યું છે. આ વાત રાગના જાણવામાં આવના તે તજવીજ કરનાનું સૂચવે છે.

ત્રીજા પ્રવેશમાં નચરમાં સુપેણની દુઃખી અવસ્થા વર્ણવી છે. દુકાળમાં અધિક માસની પેઠે એવે વખતે સુલોચનાના પિયરથી તેના સમાચાર લેવા કસુકી આવ્યો છે. કસુકીને રાજ્યની અવ્યવસ્થા ન જણાવા દેવાની તથા તપાવનાર રાગ રાણીની અવસ્થા ન જાણવા દેવાની સુપેણ ભારે ખટપટ કરે છે. રાજખટપટ કેવી દુઃકર છે, તે કવિએ અહીં સારી રીતે વર્ણવી ગતાવ્યું છે.

એવા પ્રવેશમાં દુકાળથી થયેલી દેશની ખરાબીનું ચિત્ર આપી તેના ઉપાય માટે મુશ્કેલી કુવપતિ પાસે જાય છે એમ વર્ણવ્યું છે.

પાચમા પ્રવેશમાં સવરણની કામદયા વર્ણવે છે તે ઈષ્ટસિદ્ધિ માટે ઉપાય ગોધાબ્યા છે રાગના મા. ૧૧ ઇન્દ્રજાળની રસિક આવે છે તે આકાશ માર્ગે સૂર્ય લોકમાં જાય છે.

છઠ્ઠા પ્રવેશમાં તપની અને તેની સખીઓ સંવરણ સંગ ધી તથા કામદેવ સખી માટે કરે છે. એવામાં સૂર્યદેવના તેજાગ્રાથી તે તેની પામે જાય છે.

સાતમા પ્રવેશમાં સૂર્ય વસિષ્ઠનો જ્ઞાન કરી સવરણ માટે તપની આપના ૧૧ તૈયારી કરે ૬.

આઠમા પ્રવેશમાં વસિષ્ઠ તપતીને તેડી લાવે છે તથા સવરણને આપે છે. વળી પોતાના તપોગળથી જ્ઞાન કરાવી દેશમાં સુકાળ કરે છે.

આ અકમા સુનોચનાનું જ્ઞાન એ પતાન ૩૫ છે, તથા તેના પિયરના કન્યકિનું જ્ઞાન એ પ્રકર ૩૫ છે, તપનીની પ્રાપ્તિ થઈ એ નિયતાપ્તિ નામે કાર્યાવરથા છે પ્રકર ૧ તથા નિયતાપ્તિ ૧૧ યોગથી અવમર્શ સધિ આ અકમા થયો છે. સૂર્ય વસિષ્ઠના સમાગમ આદિ પ્રસંગોમાં આરતી, તપતી મનરણ આદિ ૧૧ કાળ દશાઓમાં કૌશિકી અને દુકાળના વર્ણન વગેરેમાં આરતી જ્ઞાન જોવામાં આવે છે. વસિષ્ઠનું સૂર્ય લોકમાં ગમન વગેરે પ્રસંગમાં અદ્ભુતરસ અમૂલ્ય છે, તથા શૂભારસ સર્વત્ર અંગી છે.

પાચમા અકમા પહેલો પ્રવેશ તપની ને સવરણનો છે મુખ્ય તપતી અને સવરણનો મહોમ શૂનર એમાં વર્ણવે છે. અહીં તપતી મુગ્ધત્વને લીધે સવરણ પાસેથી છૂટાને તે ૧૧ પાસેથી કમળ પ્રગાવવાની યુક્તિ રચે છે તેને પ્રસન્ન કરવા માટે સવરણ તે લેવા જાય છે. એવામાં તપતી કહીંક જતી રહે છે રાગ તે ૧૧ પછી ૩૬ જાય છે.

બીજા પ્રવેશમાં તપતીની સખીઓ પ્રવેશ કરે છે અને પોતે તપતીને રાગ સાથે એકઠી મૂકી અને વસ તકને જૂનો પાડવો, એ વાતની પ્રશ્ન સા માહોમાહે કરે છે. વસંતક આવી તેમને પોતાને જૂલો પાડવા માટે ઠપકો દે છે એટલામાં સવરણ આવી તેમને તપતીના સમાચાર પૂછે છે, અને વચમાં વસંતક આડું તેડું જોલે છે ! તેને ગળ અટકાવે છે તપતી નરેદ્રપતની

યધ, એટલે હવે સૂચકોક્તિ ૪૧ ॥ તેની ગતિનો સંધ થયો છે એમ પણ
પસંદક ॥ એક પ્રજ્ઞના હિતગા કવિએ તપની ની સખી પાસે કહેવગાની
દીધુ, તેથી બધા ચિતાતુ થઈ ગયા ॥ ગોવરાને નીકળી પડ્યા

ત્રીજો પ્રવેશ એક બાગક અંતે તપનીનો છે. બાગક શરના સાથે
દોરી બાધી ધનુષ્ય ક-તો હતો, તે પછી જનાથી તપની સાથે બાગક ની
તેજની પણ રસીની લાલાગા છુદ્ધર કવિ લાગ્યો ॥ બાગક તપનીને
કહે છે કે મારી દોરી બાધી આપ તપની બાધી આપના શરવો દોરી
લાયગા મે છે, એટલામા સવરણ વગેરે મળી ગયી પહોંચે છે, તેથી
શરવો નાળી દે તપની રાગને જાત્રી પડે છે કુમાર આથી ચીદ
વાય છે ને બૂમો પાડે છે, એટલે સુનોચનાના રદાણાએ રહ્યા સાગત અને
સુનોચના વગેરે આવી પહોંચે છે તથા રાગને જાળાયે છે. રાત્રિદેવ નામે
આશ્રમના મુનિ રાગનુ સંગ નું રે છે તથા પછી વસિષ્ઠ, શુદિ યા, દુષેણુ,
વીરકેતુ, વગેરે આવી પહોંચે છે એ કુમાર સુનોચના ને એમ ખ્યાલ
આપ્યા પછી સુનોચના પગ ની ગહે અને વસની પ્રખ્યાતિ તાની-પુનગી
યાન, એમ કહી વસિષ્ઠ આતિથ્ય આપે છે

અહીં તપની ની પ્રાપ્તિ એ કાર્ય કે અને પુ ન પ્રાપ્તિ એ દેસાગમ છે
એ બેનો આ અકગા યોગ થનાથી નિવહણ મધિ થયો છે “ કુર્યાન્નિર્વહણઃ
કૃતમ્ ”—“ નિર્વહણ સધિર્મા અદ્યુત ન સ કરવો ” એવી નાટ્યશાસ્ત્ર ॥
આગા પ્રમાણે અહીં વસિષ્ઠાદિનુ આશ્રમન વગેરે અદ્યુત પણ છે તપ
નીની પ્રાપ્તિ, અભિષેકનો નાથ, પુ ની પ્રાપ્તિ સુનોચના ને મનનુ મગા
ધાન, દત્તાદિ નિવહણ આતદ વર્ણન પણ નાટ્યશાસ્ત્રની આગા
કવિએ સંપાદન થયું ૬

નાટકના સંપૂર્ણ લક્ષણોથી આ નાટક પરિપૂર્ણ છે એમ તે શાસ્ત્રો
જાણનાર દરેકાઈ વિદ્વાન આ મથ જોતાજ કહી શકશે, એમ અમો લાગે
છે. આથી વિશેષ પણ અમે આ ગ્રંથનુ સાંખ્ય રમણનકા નિવધન
જતાવી શકિએ છીએ, તથાપિ વિસ્તારભર્યા તેમ કરતા થી ન નિવધન
કહે છે કે —

“एक एव भवेदग्री नृणां चार एव वा
अगम-ये रसा सर्वे कुर्यान्निर्वहणकृतम्

આ બધું પ્રેમાનંદ કવિ જે કરી શકે છે તે જીજ્ઞાં કાર્ષ્ણદિ, પણ તેના ભાષા ઉપરના અખ્યાનને લીધે તથા તે ॥ કવિ તરિકેની અર્થાક્રિક શક્તિને લીધે છે.

મદાકવિ પ્રેમાનંદની કવિતારચના પણ આપણને ઓછું આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરતી નથી. દ્રોપદીદરખુ નામે ત્ર્યંબકાચ્ય મથમા આપણને જેની તેની કવિના દોષ વગરની, લક્ષણવાળી, ગીતિવાળી, ગમ્ભીરવાળી, અસંકારવાળી, રમવાળી અને જ્ઞાતિઓવાળી માનમ પડતી હતી, તેના કરતાં નાટકની તેની કવિતા કોઈ ગીતે હિતગતી નથી, હિતગી, તેમા આ રચુને કોઈ નીચ સુંદરતા જણાય છે. એ સર્વે અમે મથાપમ ગ રીકાગા જણાવ્યું છે, તેથી અર્ધ માત્ર એટલુંજ કહિયે છિયે કે પ્રેમાનંદે આમા કામ કામ જે જે ચિત્રકાચ્ય મૂક્યા છે, તે તેની અદ્ભુત કવિત્વશક્તિ જનાને છે અને એક કવિતામાથી ઉત્પન્ન થતા ચાર ચિત્રમાથી ત્રણ ચિત્રો ગીકાગા આપ્યા છે એથી દ્વારપંથ ચિત્રકાચ્ય હિતાવગને લીધે આપણુ જુની સકલું નથી એવા ચિત્રકાચ્ય ઉત્પન્ન થઈ શકે એના આ નાટકમા ધમાક કવિત છે. પૃષ્ઠ ૩૫, ૫૨, ૭૪, ૮૪, ૧૦૪, ૧૨૯, ૧૬૯, ૧૭૦, ૧૭૩ અને ૧૮૦ પૃષ્ઠમાની જાંડી કરિતામાથી તરેહવાર જ ધકાચ્ય બની શકે છે. આ માધ કવિની કવિતા ઉપર ઓછી રનાઈનના ન કહેવાય !

નાટકસાક્ષમા નાટકોનું વસ્તુ તથા પ્રકારે માનેનું છે. પ્રખ્યાત, ઉત્પાદ્ય તે મિશ્ર પ્રખ્યાત ઐતિહાસિક વૃત્તાત લેખન નાટક રચનુ તે પદના પ્રકારનું, કવિ કવિપત્ર વૃત્તાત એ જાગ્ય પ્રકારનું, અને જન્મે એવન હા । તેને ત્રીજા પ્રકારનું કહે છે આ નાટકનું વસ્તુ પ્રખ્યાત એટલે મદાભાગત-માના એક પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસ ઉપરથી જીમેનું છે. મદાભારતના આદિપર્વમા ૧૭૩ થી ૧૭૬ સુધી ત્રણ અધ્યાયમા તપનીની કથા છે એમા શી કથા ૬ તે અર્ધો સંક્ષેપમા ગતા હીએ છીએ, કે જેથી વાચનારને કવિની રચનાવાળી આમા નાટક મૂલ્યમાની શક્તિનો ભાસ પૂરુંપણે થઈ શકે

“ સૂર્યદેવન તપની નામની એક આતિ ઉપવંતી કન્યા હતી. તે ઉપવર થઈ, એટલે કેને પશ્ચાત્તરી તેની સૂર્યદેવને ચિતા થઈ ગેરામા ચંદ્રવતી ઋક્ષ રાગનો પુત્ર જ વરણ સૂર્યની હિપાસના કરતાં હતો, તેના ઉપર સૂર્યે હી નજર મૂકી, અને મધે પ્રકારે પોતાની પુત્રી આપવાને તે ચેત્ય માવમ પડ્યો

“કાષ્ટ સમયે સવરણ્ય પર્વનોમા મૃગયા કરવા ગયો હતો. હાં તેનો ઘોડો મરી ગયો તેથી પગે ચાતતો તે જતો હતો એવ મ્હાં ગોક અપ્રતિગ રૂપાળી કન્યા તે ડિલ્હિએ પડી તેણે રૂપ જોઈ મોહ પામેતા રાત્રીએ તેો પૂછ્યું કે ‘તું કોણ છે ? તારા જેવી સર્વમ સુદર્શી મેં કદી દીડી કે સાંભળી પશ્ય નથી’ હસાદિ વાકયો રાત્રના મુખથી સાંભળી પશ્ય હાન ઉત્તર આપ્યા વિના તપતી (તે કન્યા એ તપતાજ હતી) ત્યાં અતર્ધાન પાળી ગઈ રાત્રીએ તેનો પર્વતોમા બહુ શોક કર્યો પશ્ય જડી નહીં, તેથી ધણો શોક કરીને છેવટે મૃત્તિંત યજ્ઞ પૃથ્વીપર પડ્યો.”

“રાત્રીને મૃત્તિંત પડેનો જોઈને તપતી પછી તે ડિ પાસે આવી ને મધુર વચનથી બોલી કે, હે રાત્ર તારા જેવા પ્રતાપી રાત્રી મોહ પામવા ધટિત નથી” તપતી ॥ વચ્ચે સાંભળી રાત્ર સાંધે યજ્ઞ તેને કરવા લાગ્યો કે, ‘હે સુદર્શી તારે અર્થે મમ મારો નાશ કરના જેડો છે, માટે આધર્મ દિવાદત્તી તું મારી સાથે લગ્ન કરી મો શાંતિ ઉભવ’ તપતીએ કહ્યું ‘હું મારા પિતાને સ્વાધીન છું મારા પિતા સૂર્ય છે નો મારો ખપ હોય તો તે ડિ આશખના કર’ એમ કીને તત્કાલ ને ઉચે આસી ગઈ ને રાત્ર પાડો મૃત્તિંત યજ્ઞને પૃથ્વીપર પડ્યો’

‘તે રાત્રીજો જુદા પ્રધાન મેના લેછો તેને શોધતો શોધતો ત્યાં આવ્યો, અને રાત્રીને જૂના તરસથી આ અનરથ પામેતો જોઈ હનગીઝ થયો રાત્રીને સાવધ કર્યો, એટલે તેણે પ્રધાન નિ ॥ બીજા સદુને રાત્ર આપી, અને પોતે ઉચે મોટું સૂર્યની આરાધના કરવા લાગ્યો પછી તેણે વરિ જનુ સ્મરણ્ય કહ્યું બાર દિવસ એમ વીતી ગયા ત્યારે વસિષ્ઠ મુનિ ત્યાં આવ્યા ॥ આ ડિ ઇન્દ્ર પોતાના શકિતથી જાણી જાણે તે ॥ દેખતા આકાશમાં ચઢી ગયા

“સૂર્ય મુનિનો સત્કાર કર્યો આ તેમની ઇચ્છા જાણી સવરણ્યને માટે પોતાની પુત્રી તપતી તેમને આપી બાર રાત્રીઓ રાત્રીએ મોગ કહ્યો કાઢી તે પછી મુનિ તપતીને લેછો આ ॥ તપતી ગળી રાત્ર વસિષ્ઠ ડિ આશાથી પ્રધાનને રાત્રીબાર સોપી તેજ પર્વતોમા તપતી સાથે બાર વરસ સુધી વિદ્વાજ ગવા રહ્યો

“રાત્રીની ગેરહાજરીમા બાર વરસ સુધી તેના દેશમાં અનાદૃષ્ટિથી

દુકાળ પડ્યો એ જોઈને વસિષ્ઠે રાજને નગરમાં તેડાવ્યો ગળા ॥ આત્મા
પછી વૃષ્ટિ પડ્યું થઈ પત્રી નાગએ તપતી સહિત ગાગ વર્ષ મુઘી મરેા કર્યા
અને સુખ ભોગવ્યું ”

આ ગદ્યાશરતની કથા ઉપરથી માવમ પડે છે કે શ્રીનિનાસે જ્યારે
આમામાં ધણા પ્રસંગ જોડી દીધા છે, ત્યારે પ્રેમાનંદે એક પણ પ્રસંગ
જવા દીધો નથી. ઉનડું, રસપ્રક્રિયા તે તે પ્રસંગને તાદરશ નીતરી બતાવ્યા
છે. વિશેષમાં નિરસ વસ્તુને તેણે વિષ્ણુભક્ત પ્રવેશકાદિદ્વારા મ્હી બતાવીને
સરસ વસ્તુનેજ દરમ્યાં લીધી છે, તથા કેટલાક પ્રસંગ રમપૂર્તિને માટે
નવા વધારા કે બાર વડેના દુકાળ જે તપતી મળ્યા પત્રી પડ્યો છે, તે તેણે
તપતી મળ્યા પેહેનાં વર્ણવ્યો છે એમ કરવામાં પણ તે નામધરાજની
ગર્વાની લગારે બહાર ગયો નથી વિશ્વનાથ પડિત કહે છે કે—

‘ વસ્તુ સ્વાદનુચિત વસ્તુ નાયકસ્ય રસસ્ય વા

વિદુઃ સપરિત્યાજ્યયથા વા પ્રકપયેત્ ’

“ જે વસ્તુ નાયક કે રસને વિરુદ્ધ હોય અથવા અનુચિત હોય તેને તજી
દેની અથવા ખીલ રીતે યોગની ’

ઉપર જે સંક્ષિપ્ત નિવેચન મ્હું છે તે ઉપરથી માવમ પાડ્યું
હો, કે પ્રેમાનંદે કાવ્યાર્થસૂચક મધુર મનોહર નાન્દી કરી ભારતી
કૃતિપદે કોઈ સત્વનું ગા । કરી પ્રસ્તાવના કરી છે ચુલુવાનુ ધીરો
દાસ, પ્રતાપી પ્રીતિકામ, મહોત્સાહ, વેદશક્ત, પ્રખ્યાત વસવાળો રાગવિ
નાયક કહ્યો છે પ્રખ્યાત દવાતનડે અધિકારિક વસ્તુની મ્હપના કરી છે
આ રીત તથા પરિણામનો નિશ્ચય કરીને જીતિદત્ત ॥ પાંચ ભાગ કર્યા છે ને

૧ “ રમ પ્રસાદ મધુરે જાકે કાવ્યાયસૂત્રકે

જનુ કચિદુપાશ્રિત્ય ભારતા મૃતિમાશ્રયત્ ॥ (દશરૂ ૩-૪)

૨ ‘ અમિગમ્ય મુર્ખ્યુષ્કો ધીરોદાસપ્રતાપનાન્ ।

કાલિકામો મહોત્સાહ ધ્યયાત્રાતા મહાપતિ

પ્રસ્થાતવશ રાજર્ષિદેવ્યો વા યત્રનાયક ।

સપ્રમથાત વિચાતવ્ય નૃત્તમપ્રાધિકારિકમ્ ॥ (દશ૦ ૩ ૨૦-૨૧)

૩ ‘ આર્યતમવ નિધિસ્ય પચથા તન્ વિમજ્ય ચ

સદશ સધિસજ્ઞાન્ન વિમાગાનપિ સદશત્ ॥ (દ૦ ૩-૨૨)

મંધિ તથા તેનાં અંગ પણ વચાલાલ વર્ણો છે ૪ પતાકા રૂપ ઇતિવૃત્ત એકાદ બે જોછા સંધિથી વર્ણ્યું છે. પ્રકરી રૂપ ઇતિવૃત્ત સંધિ વચર વર્ણ્યું છે. ૫ ના વકના ઇતિવૃત્તનાળા, ગિદુની વ્યાપ્તિવાળા અનેક પ્રકારના સંવિધાનનાળા અને રસવાળા અ કો કર્યા છે. ૬ શૃંગાર રસને અ ગી રસ વર્ણ્યો છે તથા ગીત રસને અંગશૂત વર્ણ્યો છે નિર્વંદલ સંધિમાં અદ્ભુતરસ આપ્યો છે. ૭ કોષ પ્રવેશમાં ધણા પાત્રો આણી દીધા નથી. પ્રવેશ અને નિર્ગમ પણ યુક્તિ સહિત વર્ણ્યા છે. એ બધાની સાથે એના અંક પણ પામ્ય છે.

આ બધા ઉપરથી આ ગ્રંથ વચાર્થ લક્ષણયુક્ત નાટકનો છે એમ મિલે ચાય છે. આની રચનાવાળા નાટકો ગુજરાતીમાં જેલે લખ્યા છે, ને તે પણ ન દિધનની આશાથી કે નદિ કીર્તિની આશાથી પણ પોતાની ગુજરાતી ભાષાને ઉત્કૃષ્ટ બનાવવાના હેતુથીજ, એમ જ્યારે આપણા જાણવામાં આવે છે, ત્યારે આપણાથી પ્રેમાનંદને તેના પ્રથમ માટે આનંદ તથા આશ્ચર્ય યુક્ત થઇને ધન્યવાદ આપ્યા વિના રહેવાતું નથી. પોતાના પ્રત્યેક નાટકના આરંભમાં ને અંતમાં તે ગુજરાતી ભાષાને ઉત્કર્ષેત્ત ઇચ્છે છે. ગુજરાતી ભાષાને ઉત્કર્ષ જગ્યા માટે તે પણ લેખ બેઠો હતો હવે પણ કોઈ એવા પ્રેમાનંદ થાઓ ને ગુજરાતી ભાષાને વિશ્વવિદ્યાપત્તના શિખરપર વદાનનાને પ્રતિષ્ઠા કરે, એમ અમે ઇચ્છીએ છીએ.

૪ " પતાકાવૃત્તમધ્યન મેકારિસ્તુસન્ધિમિ ।

અજ્ઞાન્યન વચાલાલમમસન્ધિ પ્રકરી ન્યસેત્ " ॥ (૬૦ ૧-૨૦)

૫ " પ્રન્યક્ષનેતૃચરિતો નિદુઘ્યાસિપુરસ્કૃત. ।

અકો નાનાપ્રકારાર્થસંવિધાનરસાશ્રય ॥ " (૬૦ ૨-૨૦)

૬ " શ્લોકો રસોઘા કર્તવ્યો વીરઃ શ્લગાર એવ વા

અગમન્યે રસા સર્વે કુયોન્નિર્વંદહેન્દ્રુતમ । ' (૬૦ ૩-૩૦)

૭ " યોગ્યોચ્ચતુરંગ તોષામન્તેડસ્ય નિર્ગમ ।

મચાકમેતદવર દશાગ નાટક વામ્ ॥ " (૬૦ ૩-૩૪)

પ્રેમાનંદકૃત તપત્યાખ્યાન.

નાન્દી

મ્લોહ.

શંભુ શોધે સતીને વિરહ વધુ વધ્યે, શુદ્ધ પ્રેમાર્દ્ર બાવે,
કે' કાના કયા ગઇ તું દશનુ દધને કેમ પાસે ન આવે ?
આ ને આ ને પ્રિયા તું અતનુ અતિ મને, તુ વિના તો જમાવે,
દેખા દે દષ્ટિ દેખે અજગતિ ગિરિજા, સક્ષર્મા શે ન લાવે ?

૧

૧ નાન્દી—નાટકના આરંભમાં કવિદ્વય મંત્રવાચરણ મ્લોહ—
અગ્રથા. શંભુ ઇ—નપુ (શરીર) મા વિરહ (વિરોગદુઃખ) વધ્યે શુદ્ધ
પ્રેમાર્દ્ર બાવે (પ્રેમાસથી આર્દ્ર—છીસા થયેલા બાવથી)—પ્રેમથી પક્ષ-
ભેલા મનથી શંભુ સતીને શોધે છે શુ કહીને શોધે છે ? કે' ઇ—હે કા
વા ! તુ મને દશન દેખને મ્હાં ગઇ, તે કહે ? તું પાસે કેમ નથી આવતી ?
મારુ શુ કામ છે ? એમ બે સતી કહે તો તેના મનથી તેરી રાંઠા દૂર કર-
વાના હેતુથી કહે છે, આ ને ઇ—હે પ્રિયા ! તું આ ને, આ ને, (વિ-
રહ વેદનાના અકશઃકથી દ્વિરમ્ભિ કરી છે) વારા વિના અતનુ (કામદેવ)
મને અતિ જમાવે છે કે' મટિ છે અજગતિ અતિ સમાન ગતિવાળી (ગિરિજા)
(પર્વતપુત્રી) મારી દષ્ટિ જમ વને દેખે (દેખી શકે) એવી રીતે તુ મ-
ને દેખા દે, (હજુ પણ ગિરિજા દેખાતી નથી તે જોઇને ચંકર કહે છે,)
તુ (મારી પ્રાર્થના) સદૃશમાં શે નથી લાવતી ? આ મ્લોહમાં શકર અને
પાર્વતીનો વિપ્રલભચક્ર ગાર વહાંને કનિષ્ઠે વસ્તુનિર્દેશનાત્મક મંત્રવાચર-
ણ કર્યું છે મંત્રવાચરણનું લક્ષણ સાદિલદર્પણમાં લખ્યું છે કે “ જ્ઞાતોર્નમ-
સ્ત્રિયા વસ્તુનિર્દેશોવાપિતન્મુચ્યમ્ ”—“ આશિર્વાદ, નમરહાર કે વસ્તુનિર્દેશ,

શ્લોક.

અદ્વિત્યએ વિરહધરને, પ્રેમ વ્યાકુલ જાણ્યા,
આવી જ્યોતિ રૂપે ધરી સતી, નેદધી નાથ ન્યાળ્યા;
વાતો ચીતો ! કર્તી મન મમી, માર કષ્ટથી ટાળ્યા,

(વળી) સંતાપાં તે સસિધરધરી, નારદે પ્રેમ પાળ્યા.

૨

એ ત્રણમાંથી એક વડે નાટક મંચનું મુખ કરવું. " નમરકર કે આશિર્વાદ
"વિના કેવલ શ્રદ્ધાદિકતું જેમાં કેવળ વર્ણન કર્યું હોય તેને વસ્તુનિર્દેશન કહે
છે. અહીં જગતના માતા પિતા રૂપ સંકરસતીના સૃંગારનું વર્ણન જ મારે
એ વસ્તુનિર્દેશન છે.

૨ શ્લોક—મંદાકાંતા. અદ્વિત્યએ ઇન્દ્ર—અદ્વિત્ય (પર્વતપુત્રી)—
પાર્વતીએ વિરહધરને (પોતાનું) બિરહ ધારણ કરનારા શિવને) પ્રેમથી વ્યાકુલ
જાણ્યા. (જો ' વિરહધરને ' એમ હોય તો દ્વિવદ — હાથી, અને હાથી—નાગ,
નાગને ધારણ કરનારા શિવને, એવો અર્થ થાય). અને તેથી તે સતી જ્યો-
તિરૂપ ધરીને આવી અને નાથ (શિવ) ને નેદધી નિહાળ્યા. માર કષ્ટથી—
કામદેવના દુઃખથી. સસિધર ધરી—અંદ્રને ધારણ કરનારા શિવથી. નારદે
ઇન્દ્ર—પછીથી નારદ આજ્ઞા તેણે એ બંનેના પ્રેમને પાળ્યા—તેમનો મેળાપ
કરી આપ્યો. સામાન્ય લોકમાં પણ એકાંતમાં પતિપત્ની સંતાપાની જોણી
કાઠવાની વગેરે વિવિધ પ્રકારની સૃંગારકેલિ કરે છે, પણ જો તેવામાં કાંઈ
વૃદ્ધ આવે છે તો તે બધું પડતું મૂકીને તેઓ પાછાં કાવળાં થઈને કામે લા-
ગે છે, તેમ અહીં પણ નારદના આવવાથી થયું, એમ જણવું. આ બે
શ્લોક કરીને કવિએ નાટકનું ઇતિવૃત્ત સંક્ષેપમાં વર્ણવ્યું છે; એવી રીતે, કે
અહીં જેમ શંભુ સતીને સોંપે છે, તેમ ત્યાં (નાટકમાં) સંવરણ રાત્ર તપ-
તીને સોંપે છે. અહીં સંકરના શરીરમાં વિરહ વધ્યો છે, અને ત્યાં સંવર-
ણના શરીરમાં. અહીં શંભુ 'કે' કાંતા' ઇત્યાદિ શબ્દથી પ્રલાપ કરે છે અને
ત્યાં સંવરણ તેમ કરે છે. અહીં પાર્વતી દેખા દેખને પાછી અદર્શ થઈ
જાય છે અને ત્યાં તપતી અદર્શ થઈ જાય છે. અહીં પાર્વતી શંકરને મળે
છે અને વળી સંતાપ છે અને ત્યાં તપતી તેમ કરે છે. અહીં નારદના
આવવાથી તેમનો સંયોગ થાય છે અને ત્યાં વસિષ્ઠ યુનિ તે બંનેને
મેળવી આપે છે.

સૂત્રધાર—અર્થ; અતિ વિસ્તારનું પ્રયોજન નથી. આટલું બૃદ્ધ મ જસાચરણ મના નમનતાનું તો કાવ્ય સુદાય નિર્ણવામા આનત્વું નથી એ તે કવિની કેટલી કગામ કે'નાય ? અથવા કંઈ ચિતા નહિ, ઉપક રૂપી દર્પણ કોઈનીએ શરમ રાખે એવું ક્યા કે ? (એવે નદી પ્રવેશ કરી) (અ)

નદી—ઓરો અર્ધપુત્ર તો અદોજ ઊભા છેને શું ? કેમ પ્રાણુવલ્લભ ! મદત કાવ્યનો આગંવા કરી મો વિચાર કરો છો ? (આ)

સૂત્રધાર—(સઆશય) કોણુ પ્રિયનમા કે ? વાર હીક ચમું; સર્વ પ્રકારની તેવારી તો ચમુંજ દરો હો ચાલો ત્યારે દુ' પણુ આ મુદ્દજાનોને ઠઠી જતાતુ કે દવે દુ માસ કાવ્યનો આરભ કરે છું. (૬)

નદી—આર્ધપુત્ર ! કહી જતાવવા કરતા કરી જતાવણું એવો શિષ્ટસં- પ્રદાય મના કાલક્ષેપ કરનાતુ શુ પ્રયોજન છે ? (૬)

(અ) અલ—અસ બૃદ્ધત્—મોદુ નમનતાનું—નમરકારણ અર્થાત્ બધા કવિઓ જેમ મગના આદિમા કેવ શુર વગેરેને નમરકાર કરે છે તેમ આમા તેણું કાઈ નથી કેટલી ક્યારા હરેવાય ?—(વિનય કરવામા) અવગત નમરકારાત્મક મ જસાચરણ વિના ખીજ પ્રકારથી પણ મ જસ થઈ શકે છે એવો નાટ્યશાસ્ત્રનો નિયમ છે, એમ કહીને કવિની ક્યારા નથી એમ વલ્લે છે અથવા ધર જેમ દર્પણમા જોવાથી વસ્તુ જેવી હોય તેવી દેખાય છે, તેમ રૂપક રચવાના શાસ્ત્રના નિયમે જોવાથી પણ માત્રમ પડે છે કે કવિએ જ જસાચરણ નમરકારાત્મક ન કર્યું હોય અને વસ્તુનિર્દેશાત્મક કર્યું હોય તોપણ ચાલે (જુઓ રોપકશિકા પૃ ૫૫ મુ.) મતલબ કે કવિએ અહીં નમરકારાત્મક જ જસાચરણ ન કરતા માત્ર વસ્તુનિદેશ કર્યો તે સચાએ છે

(આ) પ્રાણુવ લક્ષ !—પ્રાણુ સમાન વદાલા મદ કાવ્યનો—(નાટક લખવી જતાવવા રૂપી)

(૬) સુદુઃજાનોને—સારા લેલવાળા (આપણા પ્રતિ પ્રેમ લાવ રાખનારા) સમાસહોને મારા કાવ્યનો—નાટક લખવાનો

(૬) આર્ધપુત્ર !—નદીએ કરેલુ સૂત્રધારણુ સ જોધન નદીએ સૂત્રધારને ' આર્ધપુત્ર ' કહીને જોલાવવો એવો નાટ્યશાસ્ત્રનો નિયમ છે શિષ્ટસંપ્રદાય—શિષ્ટ (માન્ય) પુરોહોનો વિદ્યાજ કાલક્ષેપ કરનાતુ—સમય ગુમાવવલ્લ

સૂત્રધાર—આર્ષા ! નાટકાચાર્ય બારતની આગ્રા એજ પ્રયોજન (ઇ)
નદી—વાર તારે તેમ સત્વર કરો, નીકર પેનો પારિપાત્ત્વક કંઈનું
કંઈ કરી બેસશે. (ક)

સૂત્રધાર—હા હા, હવે હું હિતાવગે અટપી નહિં છું. તું પણ શ્રવણ
કર્ય અહો સુઠ સભાસદો ! આજ હું કૃષ્ણસુત્ર પ્રેમાનંદજાતમયિત તપ-
સાધ્યાનનો પ્રયોગ કરી બતાવનાર છું માટે સર્વ સન્નનો એકાગ્ર ચિત્તે
આવૃત્ત અવતોકન કરજો (આમોચ્છ્વાસસહ પારિપાત્ત્વક પ્રવેશ કરી) (જ)

પારિપાત્ત્વક—આર્ષા ! મધું રહ્યું તમારે કામ તમારે " અશ્વની સાથે
ખર ભાવીને બાંધવો " અને કહેવું કે તે ઠી વૃત્તના કરી જીવો વાને તમારે
જેમ કરવું હોય તેમ સુખેથી કરો પણ મને તો મુકન કરવો જોઈએ (જ)

સૂત્રધાર—(સંકોપ) હા હા આટલું બધું શું છે ? અને ત્યાં
આવી જોને છે તેનોય તને કાંઈ નિચાર છે કે નહિ ? કહે શું " દ્વિતીય "
કાંઈ અહીં આવ્યો છું ? ચાલતા કાર્યમાં વિશેષ ! વાર જોશીશ કે જોગડોજ
રહીય ! (લ)

(ઇ) આર્ષા—નદીનું સમીપન બારતની આગ્રા-જીએ દરારપ પરિષદે કે
જો " પૂર્વેગ વિધાયદ્રી સૂત્રધારે વિનિગતે પ્રવિદ્ય તદ્દપર કાવ્યમાસ્થાપયેન્નટ "
—પ્રથમ પૂર્વેગ (નાન્દી વગેરે) કરીને સૂત્રધારના અથા પછી તેનાજ જેવા
બીજા નટે પ્રવેશ કરીને કાવ્યનું સ્થાપન કરવું (અથવા સૂત્રધારે પોતે એ કામ
કરવું, જોવો પણ સપ્રદાય છે)

(ક) પારિપાત્ત્વક—સૂત્રધારનો સાહાયક નટ કંઈનું કંઈ કરી બેસશે
—તમારે કહેવું હશે કાંઈ અને કહેશે કાંઈ અથવા તમે કહો તે પહેલાંજ નાટકનો
આરંભ કરી બેસશે

(જ) કૃષ્ણસુત્ર—કૃષ્ણરામ બટનો પુત્ર પ્રેમાનંદ જાત મયિત—પ્રેમાનંદ
બટ શ્રીચેતુ-ચેતુ. તપસ્યાધ્યાનનો-મહાભારતના આદિપર્વમાં જે સૂર્યપુત્રી
તપતી તથા સત્વરજીરામનું આધ્યાન છે તેનો પ્રયોગ-રત્નભૂમિ ઉપર નાટક
બંધવી બતાવવું તે આવૃત્ત-આદિથી અત સુધી

(જ) મધું રહ્યું—અર્ષાત્ તમારે તે નથી કરવું અથ—નોડો મુકા કરવો
જોઈએ—રત્ન આપવી જોઈએ

(લ) દ્વિતીય—આ ત્રીજું અર્ષાનું વળી અલુધારી નવીન જાનગર ત
ત્યાંથી લાવ્યો ? વિશેષ—અ તરાય

નટી—અથવા કે'ને શું થયુ તે ?

પારિપાત્થિક—અમે પ્રથમથીજ જણ્યું હતું કે “ જા'શુડાં બેગો ભગરો તોગાઇ જશે. ” કરે કોઈ અને કોઇ અમારે કમો લખાયલે જ છે તો ! “ ખાઈ જાય પોપટ અને દુવાલ દુકો ” એમ તો છે, તથાપિ અહીં આગ્ના ત્યારે કહ્યા વગર છૂટકો થવાનો નથી; તો સંક્ષેપમા કહીએ છીએ, કે પેલા મજવામી અને બંગવાસી આર બેના આ પ્રયોગનું ઉપદ્રાસ કરવા કરે છે, તે અમાગથી દેખી ખમાયું નથી. એ બેનેનાં કાર્ય દુ એકલો કરીશ પણ એમને તો આપારે ને અત્યારેજ ખડખડું આપો. (લઘુ)

સૂત્રધાર—હા હા ઠીક. વાર જ જા. વિચાર તો કર્ય કે “ શકરને ખર નિ'દે ” તેથી તેની મિદાસ મટી જવાની છે ? (ઇ)

પારિપાત્થિક—પણ એ એમ કહી ગને ચીડવે છે કે ગુર્જરગિરા અને ગુર્જર દેશ આખ્યાન ભજવવાને યોગ્ય નથી; તો શું મારે એ એમનું નરાતાગ જૂઠું કથન જવણુ કર્યા કરવું એવી તમારી ઇચ્છા છે ? એ એમ હોય તો અપરાધની ક્ષમા માગી કહું છું કે એવી ઇચ્છાવાળા અધ્યક્ષોએજ આ “ ભૂમિ ભારે મારી છે. ” (ઇ)

સૂત્રધાર—(સંકોપ) અલ; અરે મૂખ ! જા તેમને જઈ જવાગ દે કે ગુર્જરગિરા પ્રાચીને માટે સ્પટિલશાસ્ત્રમા વર્ણવેલા સર્વ ગુણદિથી સ પૂર્ણ ભરેલી છે અને ગુર્જર દેશ તો સર્વ પ્રકારના કાર્યાં જ માટે દેશનિદેશમા વિખ્યાતિ પામેલોજ છે. (ઓ)

(લઘુ) બંગવાસી—જા'જાણી એ બન્નેના ઈન્—આ વાક્યથી એમ સૂચ્યુ છે કે તે બે પણ નટ છે ખડખડતુ આપો—વિદાય કરો.

(ઇ) શકરને ઈન્—અર્થાત્ ગુજરાતી ભાષાના અરસણ પુરષો તેની નિદા કરે તેથી તે ભાષા કાઈ અથોમ થઈ જવાની છે ?

(ઇ) ચીડવે છે—(પારિપાત્થિકનું પોતાના દેશનું અને પોતાની ભાષાનું સહભિમાન સૂચ્યુ છે). એવી ઇચ્છાવાળા—ગુજરાતી ભાષા અને ગુજરાતના સંજ્ઞાપદો એવા દલકા કથન સામંત્ય કરનારા અધ્યક્ષો—નાટકચાર્યો. આ સંદેશાધિકારી, શ્રીમત, વિદ્વાન, વગેરે ગુજરાતના સુધના એકલ પામેલા લોકોને ઉપલક્ષ્ય છે,

(ઓ) અલ—બસ—વધારે ન બોલ પ્રાણને મટિ ઈન્—પ્રાણ (મદાપડિત)

નટી—પ્રાણનાથ ! જો તમારી આશા યોગ તો આ મુપ્રસિદ્ધ દેશનું મુપ્રસિદ્ધ ભાષામાં એને થોડું વર્ણન કરી જતાવું. (ઝી)

સૂત્રધાર—પ્રિયા ! “ કરના કંકણને જતાવવા આરસાની રીં આવ-
શકતા ? ” દુનમાં એનો ઉત્તર એટલોજ છે, કે જ્યાં વહનકત્રુ યથાક્રમ
અનલોકન કરાવ છે એવો જીજ્ઞે દેશ પૃથ્વીના પડમાં કિયો છે ! તથાપિ એના
ઉપર ઉપમાર કરવા તથા ઉભય પ્રતિપક્ષીઓનાં મુખ મેતાન કરના એકાદી
મત્રુતુ વર્ણન આપવી રસીની ભાષામાં કરી જતાવ્ય (જ)

નટી—(નમન કરી) જેની પ્રાણપતિની આશા અરે પારિપાશ્વક !
અનણ કસ્ય અને રીંખી જા.

મુવતાલ.

અવલોકો નિદેશી મોકો, રોકો દષ્ટિ આ વરવામા;
ના ભાળો ના ભાળો, આતુર ! આતક તરવામા.

પુરુષો જેના રસનું આગ્રવાહન કરી શકે એવા સાહિત્યશાસ્ત્રમાં એજ, પ્રસદ,
માધુર્ય પ્રગ્ધ, વગેરે જે જે શુભો જણેલા છે, તે તે શુભોથી મુજરાતી ભાષા સંપૂર્ણ
છે અર્થાત્ અજા પુરુષને પ્રસન્ન કરવા જેટલો દુઃખ જાડોજ તે બધી ભાષામાં
હોય, પણ મુજરાતી ભાષા તો એવી વિસ્તીર્ણ છે કે તે મહાપડિતોના વિચાર
પણ દર્શાવી શકે છે કાર્યારભ—વ્યાપારાદિ કાર્યારભ

(ઝી) મુપ્રસિદ્ધ—અતિશય પ્રખ્યાત મુપ્રસિદ્ધ ભાષામાં—ઠાવ્ય, નાટક,
વિદ્યા કળા, વ્યવહાર, અધ્યાત્મ ઇત્યાદિ વિષયોના નિરૂપણ કરવામાં સારી પેઠે
વખાણાયલી

નવધાનન કે નારી, ગદી લીલી સાડી ધારી,
ભાત ઉંઘોવતુ પાડી, અણદર વનસ્પતિ લી વાડી,
વિયત રમ નિહ ગમ અનત વદત. અન્યોકો ૦ ૩

અમુધર પશુ મદમાતા, રાત્રી તાતા આ વરધામા,
પતિપત્ની સયોગી નન રોગી, કે' મુચિ મુખ પગથામા
શુ ધરવે ધાન્ય જમ્મએ વારી, શુ પરવે માન્ય લી બાલદારી,
આ નદા વન નોય અધિક મુજર ભૂમિ હોય,
વા શકે રમભૂમિ મુખી ઝમ્મી આ અવલોકો ૦ ૪

કરીને માન કરવું ' એવી નાચસાજની આજ્ઞા છે જુઓ સા ૬.
' જ્ઞતુચ કચિપ્રાયણ મારતો જીતેમાથિત '

૩ મુવતાલ—એકતાલે અસલમા ' મવતારી એવો પાઠ છે આ ગાયનથી
કવિ વર્ધા જનુમા તથા ગુજરાત દેશનું વર્ણન કરે છે અવલોકો ૬—હે વિદેશી
સોહા (ગુજરાતી ભાષાને અને ગુજરાત દેશને નિહનારા હે પ્રજાવાસી અને
બગવાસી) ! તમે અવલોકો (જુઓ) શુ જુઓ ? રોકો ૬—આ વરધામા
(વર્ધા જનુમા) તમારી દષ્ટિ રોકો અર્થાત્ આ વરસાદની જનુને રિધર દષ્ટિથી
જોઈ રહો. આ વર્ધા જનુમા પાણી પામીને સૌ માર્ગ દુપ્પત થયેના છે પણ એક
ચાતક તરંગો છે હે ચાતુર ! (વર્ધા જનુમે જોઈને તરત બાવળી તુરના કરવાની
ચતુર દેખાયા) એવી રીતે તરરધામા તો એકલો એક ચાતક છે તેને ના માલો
ના ભાગો. અર્થાત્ ગુજરાત દેશ આજે રમણિક છતા તેની રમણિકતા ન જોતા
તેના ઊંઘે શોધવા તરફ દષ્ટિ ન કર્યો તેમજ ગુજરાતી ભાષા આવી રસમય
છતા તમે ચાતકની પેઠે તે રસપાન કરવાથી નિર્ભાગી ન રહેશો ! વર્ધા જનુમા
ગુજરાતની ભૂમિ કેવી દેખાય છે તે વર્ણ છે જાણે નથી જુવાની પામીલી માર્ગ શ્રી
દોષ એવી આ ગુજરાતની ભૂમિ દેખાય છે તે ઉપર લીલુ કપલ્લુ હનેતુ છે તેથી
તેલે લીલા રમની સાગ પહેરી દોષ એવું લાગે છે તે ધાસમા ઉત્તોપ (લાલ
રમના છવડા—પરમેશ્વરની ગાયો) ફરે છે તે જાણે સાડીમા લાલ રમની બાવ
પાડી હેય એમ જણાય છે વળી અણ સ (અદાર) બાર વનસ્પતિ ખીની રહી
છે તે જાણે સાગમા પાડી (વેલ) બરી દોષ તેવી લાગે છે વધા જનુમા ખીનુ શુ
રમણિક છે ? વિયત ૬—વિયત (આહાર) ના બાવ બાવતના રમ છે તથા તેની
નયે અનત નિહ ગમ (પટ્ટાએ) વદત (વહે છે—હડે છે) હે વિદેશી લોકો
એવી વા જનુનું અવલોકન કરે

૪ અમુધર ૬—આ વર્ધાજનુમા અમુધર (પ્રાણુ ધારણુ કરનાર—પ્રા ૧-

(એવ નેપથ્યમા, — મદર્પિ ! આ માર્ગે આ માર્ગે)

સૂત્રધાર—(સાન દાશર્થ્ય અવલોકી) પ્રિયા ! મદર્પિ વસિષ્ઠ દેવી દાક્ષાયણીને મનુની પૂર્ણાદુતીના સમાચાર કે વા જતા જણાય છે. (સ)

નટી—પ્રાણનાથ એ તો પુત્રેષ્ટિમનુની પૂર્ણાદુતી હશે નહિ નાર ? (ગ)

સૂત્રધાર—હા એમજ હોયુ જોઇએ

નટી—(સહજજ) જો પ્રિયપતિ એમજ હોય તો મને પણ ત્યાં સહ જવી જોઇએ (ઘ)

ઓ) અને પણ એ શતા તાતા અને મહમાતા જાણે છે અથવા અસુધર (પ્રાણુવાળા—ખળવાન)—(પણ એવું વિરોધજ) પતિ-પત્ની ઈ—આ વર્ષા-નિતુમા આ દેશમા પતિ અને પત્ની સંયોગી છે—જોડે વસે છે અર્થાત્ વિદેશીઓની જેઠે ઉપભોગક્ષમ વર્ષા-નિતુમા સ્ત્રીને ઘેર મૂકી આ દેશના લોકો પ્રવાસમાં લઈકતા નથી. વળી તેઓ રોગી નથી, પણ તનદુરસ્ત છે એ પણ આ વર્ષા-નિતુનોજ મહિમા છે તે પતિપત્ની પરસ્પરને સ્પર્શના—આસિ મન આ પવામાં શુચિ (પવિત્ર) સુખ લે છે પરપત્નીવિદારાદિથી તેમનું સુખ દૂષિત નથી, કેમકે પતિપત્નીને વિયોગ નથી તથા સંયોગ હતા એમાથી એકે રોમાદિથી દુઃખી નથી વર્ષા-નિતુની સપતિ વહે છે શુ હ—શુ આ નિતુમા આ દેશના ધાન્યના ધરવે (તૃપ્તિ વિષે) બળિદારી જઇએ ? અથવા શુ વર્ષા-નિતુમા આવતા નાના પ્રકારના પર્વના દિવસોની માન્યતા ઉપર બળિદારી નહીં ? મતલબ કે આ ગુજરાતના લોકો રક્ષાન ભૂમિતા ધરી છે વર્ષા વગેરે નિતુઓ તેમને અતુલ છે, મહમાતા પણ વગેરેની સપતિવાળા છે, સ્ત્રીઓ વગેરેના પવિત્ર વેશવને માણુ-નારા છે, અને તેથી સદાચારી છે, ધનધાન્યાદિ સપતિવાળા છે તથા પર્વના દિવસોમા ઉત્સવ કરી આનંદ ભોગવનારા છે એવું છે ત્યારે તો આ સ્વર્ગનું નદનપન હશે ? આ નદન હ—ના, આ નદનવન ન હોય પણ બહે રમખૂમિ મૂમી રહી હોય તથા હમૂમી રહી હોય તેમ તેનાથી અધિક એવી ગુર્જરદેશની ભૂમિ છે

(જ) નાટકના પાત્રપ્રવેશનું સૂચન કરે છે પ્રિયા ! ઈ—મદર્પિ—ગોટા નરપિ આ નાટકના નાયક સ્વરણ રાજા । પુરોહિત દાક્ષાયણી—સ્વરણની પટરાણી સ્વરણ રાજાને પુત્ર નહોતો માટે પુત્રેષ્ટિ યજ્ઞ કરવા મા.યો હતો તે યજ્ઞની સમાપ્તિ વખતે પુરોહારા અર્પવત્ર થવાથી યજ્ઞ ભગ થયો હતો એ પ્રસંગ નાટકમા પ્રથમ વર્ણવે, તેને ઉદ્દેશીને સૂત્રધારનું આ વાક્ય છે.

(ગ) પુત્રેષ્ટિ—પુત્ર પ્રાપ્ત થવા માટે એ નામનો એક યજ્ઞ

(ઘ) અહીં નટીનું વાક્ય લખના અભિનય સા. બોલવાનું છે તેનો એ

સૂત્રધાર—(સસ્મિત) પ્રિયા એક આમ ત્રયુષા મેનો નિર્વાહ કેમ કરાય ? (૬)

નટી—આબુનાય મેનો નિર્વાહ તો ન કરાય પરંતુ એકની આશા પૂરાપણી ભોષ બીજીથી વખતે આસાવાળા થયાય ખરૂં ! (૭)

સૂત્રધાર—જો પ્રિયા ! તારૂં ધારણુ એમજ હોય તો જો પેલા દાક્ષા-યણી દેવી પૂજનુ સાદિલ સધ બેઠા; આલ્ય ઉતાવળે તેમની પાસે જઇએ અને અલગ્ય લાગ સધ મુખી થઇએ (૮)

નટી—હા હા પ્રિયતમ ! સત્વર ચાલો સત્વર અલ્યા પારિપાત્થક ! આલ્ય તારે પણ ચાલણુ દોય તો

પારિપાત્થક—હા આપણી તો આસા ભરપૂર ભરાઇ ગઇ છે, તથાપિ ચાલોને " અધિકસ્ય અધિક કરમ્ "

(એમ બોલી ત્રણે જણ ચાલ્યાં ગય છે)

ઇતિ પ્રસ્તાવના (૭)

દેવ છે કે નદીને પણ સત્તાન પ્રાપ્તિની કશ્વ છે એમ એટલાજ વાચ્ય ઉપરથી જણાઇ આવે.

(૬) નદીનો આશય સૂત્રધાર સચચ્યો છે. એમ જણાવવાને સ્મિત (મદ દારય) અભિનય કાવાનો કલો છે આમ ત્રણુ—નોતરૂં.

(૭) આસાવાળા—પુત્ર પ્રાપ્તિની આસાવાળા અથવા સગર્ભા

(૮) સૂત્રધાર અને નટીનો રત્નભૂમિ ઉપરથી નિર્જન વલ્લે છે જો ઈં

(૭) પ્રસ્તાવના વિષે રોષદર્શિનીકાની ટીકા જોવી.

અંક ૧ લો.

(સુખાસન પર વિરાજેલી સુલોચના, તેની સખી સુદેશી અને પછીથી મદર્પિ વસિષ્ઠ બે શિષ્ય અને તેમને તેડવા ગયેલી મદનમંજરી પ્રવેશ કરે છે.) (સ)

સુલોચના—સખી સુદેશી ! કેમ વાર મદનમંજરીને આવતાં આટલી બધી વાર લાગી ? કુસર્યતિ યાવઃકર્મ પરવારી રહ્યા હશે એવો યમાર્થ અવકાશ જોઈ એને મોકલ્યા છતાં વાર ચલાતું શું કારણ હશે ? હલા ! મારા મનને આનંદદાયી સમાચાર સાંભળવાને પ્રસંગે બેદ યાવ છે, મદનમંજરીને આવતાં વાર લાગે છે અને આર્યપુત્ર સવારના ઠંધાં ગયા છે તેવ જાણવામાં આવ્યું નથી, તેથી સખી ! મને અતિશે સંતાપ ઉત્પન્ન થાય છે. (ય)

સુદેશી—બેન ! “ મોટાને મોટા બ્યાધિ. ” દેવશી તારા દર્શન વિના “ અન્નજળાની આબડી ” લઈ બેસે એવા તારા શુશ્રૂ રૂપથી બંધાયેલા છે, છતાં પણ તારું મન એમને વિષે શંકા કરે છે; ત્યારે તો કર્મનો વાકે કાઢવો રહ્યો ! મદનમંજરી મદર્પિને તેડવા ગય છે તે હવડાં આવશે અને કદી જરા આવતાં વાર થઈ તો બેદ કરવાનું કંઈ પ્રયત્ન કારણ કહેવાય ખરું કે ? જા જા મારી બાધ ! તું તો જન્મસાથી એવીને એવીજ રહી ! (ટ)

સુલોચના—(સંકોપ) વાદરે આ ડી ! ‘ અઝય તો મ્હીએ તારામાંજ આવી ગયું દેખું ! ’ અલી, જરાક વિચાર કરી જો એટલે તને મારું કહેલું રંગેરંગ ખરું લાગ્યા વિના રહેશે નહિ. આર્થપુત્ર મને કલા વગર કંઈએ જતા નથી અને તે આજ ગયા જો સુકેશીને આવતા વાર થઈ એટલે શુભ સમાચાર સંશયરાગો યથા છે. અને મારા સામુજી તો મયિન સાથે પ્રત્યેક દિનમે એજ ભાંજગડ કરી રહ્યા છે કે આર્થપુત્રને એક જો કન્યાઓ પરણ્યાની કે કોઈનાય કહે સત્તાન પ્રાપ્તિ થાય. (ઠ)

સુકેશી—એન ! તારે મને જ્યારે અમે માંડા ભાગીએ છીએ ત્યારે એક વાર તો શુ પણ સો વાર તેનાં પણ અમે તો વિચાર કરીએ છીએ તો એમ જણાય છે કે “ મૂળ સખધાં હોય નો ડાગા પાંખડાં શુ કરી સકનાં દતા ” (૧૬)

સુલોચના—માડી રે માડી ! ખટપટ કંઈ એકજ કુસુમવતામા ખ. થઈ રે’ ખરો કે ? એ નો જઈ જો વેની પર ગેઠો તેનું મેલન પૂરું પ્રેમભાવની કરતો જણાય, અને ખીજી કુસુમવતા જોઈ ત્યાં પણ તેવો થાય આવડી મોગી થઈ છતાં એટલુય નથી જણાતી કે “ ભાવડા કોઈના યથાય નથી ને યથાનાય નથી. ” તેમ તે “ રોમ સમા થતા આવે ” તેય તારા જણનામાં કપાંથી હોય ? (એવે ઊતાવળે ડોડતી દ્વારપાલિકા આવી નમનકરે છે) (૮)

દ્વારપાલિકા—દેવિ ! મહનમ જરી સદ્ કુસપતિ પધારે છે.

સુલોચના—(સંકોપ) વાર ઠીક; પણ તેમને આવતા હું આ તરાવરૂપ કેમ થઈ મહાપિતે અટકાવવા ત્રિલોકીમા કોણ સગર્થ છે. હું રણવાસની

(૮) સમિત—પ્રધાન

(૮) મને—મનથી મૂળ ઈન્—અર્થાત્ ત થ કપર જો રાખનો સપૂર્ણ પ્રેમ હશે તો ખીલ બધાનું કાર્થ આવવાનું નથી

(૮) ખટપટ—ભમરો કુસુમવતામા—શ્લોકી વેલમા મતલબ કે રસની ઈચ્છાવાળા પુરુષો જ્યાં રસ દેખે ત્યાં લોભાય છે, તેમ સંવરણ પણ ખીજી સી પરણી લાવશે ત્યારે તેના ઉપર પ્રીતિ રાખશે અને માગે લાવ પૂરશે નહિ ખટ પડના નિમિત્તથી સંવરણને વરણ્યો છે માટે અન્યોક્તિ તથા ખટપટ તથા પુરુષનો સ્વભાવ વરણ્યો છે માટે સ્વભાવોક્તિ

રક્ષક છુ એમ કહેવાની તારી મરજી હોય તો મદનમજરી સાથે છતા તેમને।
રોધ કેમ સભરી શકે ? (૫)

દ્વારપાલિકા—(નમન કરી) દેવિ ! હું આજ કાલની રાજસેના
કગનાર છુ એમ નથી કે મહાપિંચા આવના અટકાવી જયવિજય જેવી મતિને
પામુ. હુ તો માત્ર એટલાજ સમાચાર કહેવા દોડી આવી છુ કે કુલપતિ
આણી મગ આવતા જણાય છે (૬)

સુસોચના—અહો એમ છે ત્યારે તો ધણુ સાક જા જા, જઈ
એમને ઉતાવળે તેડી લાવ્ય

દ્વારપાલિકા—(નમન કરીને) જેની દેવીની આજ્ઞા
(એમ કહી જાય છે)

મુકેશી—સખિ ! આ પૂજન સાદિત્ય તો તે તૈયારજ કરાની રાજેછ
છે, માત્ર ગેઠ દર્બાસન જોઈએ તે હુ સત્તર લઈ આવુ છુ

સુસોચના—જા જા સખી ! નઈ વહેની આવ્ય (મુકેશીને મોકલી
પોતે પૂજનનુ સર્વ સાદિત્ય તપાસી ગોઠવના મૂડી જાય છે અને આસન
લઈ દોડતી મુકેશી આવે છે)

મુકેશી—સખિ ! હુ બાદાર જઈ જોઈ આવુ કે હજી કેટલે મુખી
આવી પહોંચ્યા છે ? (એવે મદનમજરી સહ કુલપતિ પ્રવેશ કરે છે)

વસિષ્ઠ—(પાદપ્રક્ષાલનાદિ કરી સુસોચનાને) વતસા ! તાર કલ્યાણ
થાન, અને—

શ્લોક

કીર્તિ લક્ષ્મી અને કાંતિ સ્વામી સુખાદિ સૌ મળે,

સ્વેચ્છ સદ્ગતો થાશે, શાંતિરૂપી ધને મળે

૫

શાંતિ શાંતિ શાંતિ

(૫) ત્રિદોષી—ત્રણ દોષનો સમુદાય રણવાસની—અત પુરની

(૬) જયવિજય જેવી મતિ—વેકઠમા વિષ્ણુના દ્વારપાળ જયવિજય હતા,
તેમણે સનકાદિકને વિષ્ણુ પાસે જતા અટકાવ્યા હતા જેથી સનકાદિકે તેમને
શાપ દેઈ વેકઠમાયો ભૂતોકમા પાડયા હતા, એવી કથા પુરાણોમા પ્રસિદ્ધ છે
આખી મગ—આ વરૂને માર્ગે (મગ-માર્ગે)

૫ શ્લોક—અહુકુષ્ સ્વેચ્છા—પોતાની (તરા મનની) ઇચ્છા ધને—ધન

મુલોચના—(પ્રણામપૂર્વક આસન આગાધાદિ આપી હસ્ત જોડી ઉભી રહેછે અને મહર્ષિ સિધ્ધો સદ્ બેસેછે),

વસિષ્ઠ—ત્મા ! હવે વિષ્ટત યર્ષ મેસો.

મુલોચના—જેવી મહાત્મા ॥ ઇચ્છા

વસિષ્ઠ—(સખેદ) વત્સા ! તારે કાળે મહાશ્રમ કરી તારાજ આશ્ર દયી જે પુત્રેષ્ટિ મળતો આરભ કર્યો હતો તે તો તન નિહતજ છે (૪)

મુલોચના—(નમન કરી) હા મહારાજ ! જો મારા જલ્પનામા છે.

વસિષ્ઠ—ત્મા ! જો શ્રવણ કંથ, તેને માટે આમ યશ મયુ —

શ્લોક.

યશારભ કર્યા પૂરે મનગમી, પાતો સદ્ગુ તો ગની,
ઇચ્છા પૂર્ણ યર્ષ, મધ દુ ખ વ્યથા, પાર્થુ મન્યા સૌ ધની,
પૂર્ણાકૃતિ હતી તદા મુખ પીઠા, કહે લખ્યુ હો કહે ?
પુરોહસ અશુચિ શુનીર્ધા થયો, હા ! વિધિ કેવો કહે ! !

મુલોચના—(સખેદ) શુ સાચેજ મહર્ષિ ! એમ થા મયુ ? કહ્યું છે તે ખરું છે કે “ કર્મ કરે તે કોઇ ન કરે ” “ લખ્યા લેખ દાગના કોણુ સમર્થ છે ? ” કુલપતિ સરખા થઇ કરે ॥૨ અને તે પુરોહસને આનરપરા એ મારા વાકા પ્રારબ્ધ પગર ખીલુ કંઈએ કેમ કહી શકાય ?

પણ શાતિરૂપી ધન પામુ તને પ્રાપ્ત થાઓ શાતિ હૃ—આ વ્રણ વખત ‘ શાતિ ’ એવા હૃદયાર વસિષ્ઠને મોઢેરી નીકળી ગયા તેનું કારણ એજ કે પુત્રેષ્ટિ ચક્ષમા વિમ્બ થયુ હતુ, તેની શાતિ થાઓ આ વાત જો કે મુલોચના બહુલી નથી, તથાપિ વસિષ્ઠ બહુલા હતા માટે તેમના મુખથી એવા સખેદો આ વખતે નીકળેજ (૫) મખ—યશ

૧ શ્લોક—સાદૃશ્યવિહીનિત યશારભ હૃ—યજ્ઞનો આરભ કર્યો પછી સદ્ પાતો મન ગમતી જાની અને તેથી અગ્રે પાર્થુ કે હવે ઇચ્છા પૂર્ણ યર્ષ, દુ ખની વ્યથા (પીડા) ગઈ અને સૌ ધની (ધનવાન—અભિષ્ટ કુળરૂપી ધનવાળા) જાન્યા પણ જ્યારે ચળી પૂર્ણાકૃતિ હતી ત્યારે એક અણુપારી પીડા ઉત્પન્ન થઈ એ પીડા ઉત્પન્ન થવાનું કારણ કહે છે કહે હૃ—કર્મમા લખ્યુ હોય તો કોણુ કહે (સમજી શકે) ? શી પીડા થઈ તે કહે છે પુરોહસ હૃ—કોઈ શુની

વસિષ્ઠ—વત્સા ! તુ ધારે છે અને કહે છે તેની લોકવદંતા છે અને પ્રારબ્ધવાદીઓ એમ માને છે પણ ખગઃ કિંતુ એને માટે મહાત્માઓએ આ પ્રમાણે નિર્ણય કરે ના હોય છે. જો અરણ્ય કથ — (૬)

શ્લોક.

કરમતણું ન કાંઈ કરું બીધે,
પુરુષપ્રયત્નથી કરું કંઈ બીધે;
પુનરપિ કરૂં યશ્ન સર્વથા હું,
કુખ દૂર યાવ તને ન શી વ્યથા તું

૭

કેવરી યજ્ઞના પુરોહિતને સ્પર્શ કરી ગઈ તેથી તે અશુચિ (અપવિત્ર) થયો હો ! (અરે !) એ યજ્ઞનો વિધિ કેવો ફોજો ?—શાનુ ફળ આવે ? પુરોહિત—અસિદ્ધાન.

(૬) લોકવદંતા છે—લોકોમાં સાધારણ રીતે જોવાનો પ્રચાર છે પ્રારબ્ધવાદીઓ “ જન્મત્મા સર્વ કાંઈ આગળથી નિર્માણુ મ્હી મૂકેલા પ્રારબ્ધ પ્રમાણે બન્યા કરે છે, મનુષ્યના પ્રયત્નથી કાંઈ બનતું નથી. ” એવો પક્ષરથાપન કરનારા કિંતુ—પણ. મહાત્માઓએ-તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ

૭ શ્લોક—પુષ્પિતામા વૃત્ત કરમ ઇત્યં—કરમતણું (પ્રારબ્ધનું) કાંઈ કાર્યે સિદ્ધ થતું નથી, કેમકે પુરુષ પ્રયત્નથી કરું કંઈ બીધે (ભય પામે છે.) પુનરપિ—ફરીને પણ સર્વથા—સર્વ પ્રકારે કુખ ઇત્યં—તેથી તાર કુખ દૂર થાય એમ તેા ખજી તું વ્યથા (તારા મનની પીડા) શે ન તને ?—શા માટે નથી તજતી ? વસિષ્ઠમુનિ પ્રારબ્ધવાદી નહોતા, પણ પુરુષ પ્રયત્નને મુખ્ય માનતા હતા તેઓ એમ કહેતા, કે લોકો જેને પ્રારબ્ધ કરીને કહે છે, એ પણ પૂર્વે કરેલા પુરુષ પ્રયત્ન છે, અને બળવાન પુરુષ પ્રયત્ન નિર્જન પુરુષ પ્રયત્નને છતી શકે છે, માટે પૂર્વે કરેલા પુરુષ પ્રયત્ન અથવા પ્રારબ્ધ કરતાં આ જન્મે જે જન્મવાનું પુરુષ પ્રયત્ન કરનાર આવે તેા તે પ્રારબ્ધને છતી શકે છે—અન્યથા કરી શકે છે જળી જે પ્રારબ્ધ નિર્મિત દેહનાં સર્વ કર્મ પ્રારબ્ધાધીન હોય, અને પુરુષપ્રયત્ન બાકિ જિત્કર હોય તેા તેવા અસ્વતર પુરુષપ્રયત્નથી સચિત કર્મ બંનવાનો સમ્ભવ નથી અને તેથી નવીન પ્રારબ્ધ નિર્માણુ થવાનો પણ સમ્ભવ નથી માટે પુરુષપ્રય ન એજ એક છે. કવિએ આ વાક્યથી વસિષ્ઠ મુનિનું પાત્ર ધણી સરસ રીતે બીનયુ છે.

સુલોચના—(નમન કરી) મદારી ! આપને તો સર્વ કમ સુલભ છે અને કમનું કંઈ પણ ચાતનાર નથી, એ દુઃસારી રીતે સમજી છું; તોપણ “ ગઈ ધડી જોધીએ ન વાગે ” એટલાજ માટે જે કંઈ ચતુ હોય તે થાય છે (એવે દ્વારપાલિકા પ્રથમ મુનિને અને પછી ગણીને નમી આ પ્રભાણે સંદેશો કહ્યે છે.)

દ્વારપાલિકા—મદારેવી ! આપને કંઈ કિનારજના કાર્યને લીધે રાજ-માતા સત્વર બોલાવે છે, એવો સંદેશો લઈ પૃથ્વ વસુમતિ આવેલી છે. (ધ)

વસિષ્ઠ—રાજા ! તારે તો તારે ત્યા સત્વર સિધારવું જોઈએ. આ વિશે હવે તું કાન પણ ચિંતા ન કરતા નિશ્ચિન રહેજે. હું પુનરપિ એજ વચનો આજ તારી તારી મામમના મિત્ર થાય તેમ ઉતાવળે કરીશ. માટે તારે “ ગોતી ધડીનો ” સ્થાન ન કરવો. હવે હું જાઉં છું અને તું પણ જા.

સુલોચના—(નમન કરી) હા મદારી ! એમજ કરજી, પરંતુ મુજ દીન પર દયા કરી વચારજ સત્વર કરતો. બાઈ બોમાનંદ તુ મને વચાનંભા સમાચાર કહી જજે હ (એમ નાતો કરતી સુલોચના અને કુનપતિ શિષ્યો સહ આજ્યા જાય છે) (ન)

(વિચાર કરતો વચતક પ્રવેશ કરી)

વચતક—આપણી ચતુતાઈ તે આપણી કતોજ છે. અરે એટલુંય શા કાળે ? જેમ સર્વે હી સમાન ઉપમાએ સર્વે, સમુદ્ર હી મમુદ્ર, ચંદ્રની ચંદ્ર, પૃથ્વીની પૃથ્વી, પથ્થરની ખરથ્થર તેમ આપણી ઉપમાને મોગ્ય આપણે પોતેજ છીએ અમારો પોતાનો ધર્મ, રાજગાર, ઉદ્યોગ, વચુજ, વેપાર જે કહો તે તો એજ કે રાજની ઇચ્છાનુસાર વચન કરી મોદક પર દાય મારવો. રાજની મનોવૃત્તિ વર્તી વર્તતા ઉધાનુ છતુ અને છતાનુ ઉધુ પણ વખતે કગ્ગુ પડે, એટલે જેનું દિન આપણાથી ચમુ હોય તેને આપણે આજના પાટા કરતા પણ વધારે વદાલા લાગીએ, એ તો દેખીતુજ છે, તથાપિ આ તરફ વિષ્ણુ તાલમેત કરવામા ઠંધા કાચો છે, કે તે એકજ માર્ગી યઈ મૂઠ અને રાજને

(ધ) વૃદ્ધ વસુમતિ—રાજમાતાની દાસી

(ન) બોમાનંદ—વસિષ્ઠનો શિષ્ય

ગમતું બોલીએ અને દેવીનું મન રીઝવીએ એમ સતાંય કદી દેવી કોષે
ભરાયવા જેવું કંઈ થઈ ગયું તો તે ક્યાં આપણું કામ હતું ? ગાજરની પીપુડી
વાગી ત્યાં સુધી વગાડી અને ના વાગી—(એટલું અરધું બોલે છે એવામાં
સામેથી રાજાને આવતો જોઈ ગભરાયલા જેવો જની જાય છે) (૫)

સંવરણ—બોલ્ય બોલ્ય વયસ્ય ! શું બોલે છે ? વાગીનો બાકી રહેલો
સંબંધ જાગી પૂરો કરવો વાદવા ! કાર્ય તો કરવા જોગાંજ કરતા દેખાઓ
છો ? મેં તને ક્રિયા કાર્ય માટે મોકલ્યો હતો તેનુંય કંઈ સ્મરણ છે કે ?
શું કરવા હોય ? અસત્ય ત્યાગી, વાગીનો સંબંધ તો પૂરો કરવોજ
જોઈએ. મેં તારા બોલે બોલે શ્રવણ કર્યા છે. ચાલ્ય સત્વર કહી દે. (૬)

વસંતક—આમ થયું, એમ થયું, તેમ થયું, કેમ થયું, (અટકી
જઈ) મદારાજ !

સંવરણ—(સોડીનો પ્રદાર કરી) કેમ વયસ્ય વાગે છે કે ? જો સાચે
સાચું નહિ બોલે તો જેમ મહુઅરથી મધિયુધર કહે તેમ આનાથી (લાકડી
ખતાપી) તને ડોલાવી દેવો પડશે. (૭)

વસંતક—વયસ્ય ! વાગે છે હો. જાઓ નથી કહેતા. (એટલું બોલી
નાશી જવા જાય છે તેને દોડતો પકડી પાડી).

સંવરણ—વયસ્ય ! તને વાગ્યું ? જો એમ થયું હશે તો મને ખેદ
થશે. મારાથી તો સદેજ દસવામાં એમ કરી જવાયું.

વસંતક—ઠીકરતો, “ મીઠડીને મન દસવું થાય અને મૂંઝકનો છવ
જાય. ” તેમાં ક્યાં તેને “ નાદાવું નીચોવવું પડે તેમ છે. ” (૮)

(૫) પ્રવેશ બીજો. વસંતક—સંવરણનો શૂંઝાર સદાય અથવા વિદૂષક.
“ સૂર્યની ઉપમાએ સૂર્ય ” હતાદિ અનન્વયાલંકાર છે. દિવ—અર્થાત્ અદિત્ય.
આ તરણ વિષ—જીવાન બાઘણ—વિદૂષક. તો તે ક્યાં આપણું કામ હતું ?—
દેવીને પ્રસન્ન કરવાનું કામ તો તેના પતિ મદારાજ સંવરણનું છે !

(૬) વયસ્ય—મિત્ર. (વિદૂષકને રાજાએ એવાંજ નામથી બોલાવવો જોઈએ
એવો કાવ્ય સાસનો નિયમ છે.) જગી—સાવધ થઈને. અસત્ય છ—અસત્યને
તછને “ વાગી ” નો સંબંધ પૂરો કરવો જોઈએ. અર્થાત્ શું વાગી તે સત્ય કહે.

(૭) ડોલાવી દેવો પડશે—તને પણ લાકડીનો પ્રદાર કરીશ એટલે તું પણ
આમ તેમ થવો નીચો થઈશ.

(૮) મીઠડી—જિલાડી મૂંઝક—ઠંડક. તેને—જિલાડીને. અર્થાત્ મને વાગે
તેમાં તને શું દુઃખ થવાનું છે ?

સંવરણ—ના રે બાઈ ના; એમ તે હોય ? પણ દેવે 'વાગી' વાળું વાક્ય
જટ પૂરું કરી જતાય, એટલે તારો અને મોઢકનો મેળાપ સત્વર કરાવી દઉં.

વસંતક—યવાનો હશે તો તમારી લીધેલી દહક પૂરી કરાશે તોજ થશે.
એ તો મને તમે આરંભાએલા પુત્રેષ્ટિની પૂર્ણાહુતિ એવા મોકલ્યો હતો, ત્યાં
પુરોગણને ઠોકર વાગી અને તેથી તે અપવિત્ર થયો તેને જેમ તેમ કરી
પવિત્ર કરી લીધો; એવામાં જ્યાં આવી પૂરેપૂરી પૂર્ણાહુતિ કરી દીધી !
આમાં તે શા ખુશીના સમાચાર હતા કે તમને પૂછતાં વાંતજ કહી દઈએ.
(સ્વગત) જો બંધાય છે તો " ફરવી બાંધી " છે તો ખરી.

સંવરણ—(સખેદ) વયસ્ય ! દેવીને આ વાત મદા દુઃખ દેનારી થઈ
પડશે. જો શ્રવણ કર્ય—

શ્લોક.

ધાર્યું ધરણીધરનું, યાંચે માનો મનોર્થે છુલ્લુદા;
તે લય યાર્તા દુઃખકર, ઉપજે માનસ મદા રહે મુદા.

વસંતક—મહારાજ ! મારે તો " સોગમી ધડી જાયછે. " મારે ધર
વાણી વળવાની વાત બને તો તો જાણે છવતદાન તમેજ દીધું ગણાય.

સંવરણ—(સાવધ થવાનો અભિનય કરી) હા, હા. વયસ્ય ચાલો
ચાલો. (વસંતકને ખભે દાઢ મૂકી ધીમે ધીમે બંને જણ જાયછે).

(માલતી પ્રવેશ કરી.) (મ)

માલતી—“ ધાના ત્યાં પાના નહિ, અને પાના ત્યાં ધાના નહિ ”
એ પણ મારું રસ્યું “ સો મળ્યું તેણે ઇશ્વરને ત્યાં અંધારું રતો. ” બિચારી મારી
બાઈ ત્રણ અપરાધ કરી કરી વાજ આવી જાયછે; અને કુલપતિને તો ભગ-

૮ શ્લોક—ગીતિ. ધાર્યું છું—ધરણીધર (પચ્ચીને ધારણ કરનાર-પરમેશ્વર)
નું ધાર્યુંજ યાય છે. મઠિ મનુષ્યના મનોર્થ (મનોરથ) તે કેવળ છુલ્લુદા
(પરપોટા) જેવા માનો. જો તે મનોરથ લય યાય તો તે દુઃખકર ભાગે છે; પણ જો
તે ઉપજે છે—સિદ્ધ યાય છે તો તેથી માનસ (મન) મદા મુદા (મોટા
દર્શમાં) રહે છે.

(મ) પ્રવેશ ૩ જો. માલતી—મુલોચનાની દાસી.

વાનથીએ ભલે પ્રકારે પૂજેછે, તેમ “ દેરાં તેટલા દેન ” ક્રવાને ચૂકતી નથી. તોય પશુ આશા તો અંતરિયાળની અંતરિયાળજ લટક્યા કરે છે; અને મારી પા-
ડાશમાં પેલા જીવાનન લટને ત્યાં “શીતળા મા વગ આરાધે આરી અમી છાટા
નાખી જાય છે.” (માલતીને ઉભી રહેવી જોઇ માધવી પાછળથી આવી
તેની આખો દળાવે છે અને માલતી તેના હાથ ઊડાવતી કહે જ ક) છોડ્ય
છોડ્ય એ તો મેં ઓળખી. અવી છોડને મારી નો આખો દુખે છે. એ તો
તમે આભ્યાં તે જાણ્યાં. (જોટલુ કહ્યા છતાં જ્યારે નથી છોડતી ત્યારે તેના
હાથપર નખ મારી જોર કરી છૂંતી જઈ માધવીને જુએ છે.) આહો! એનું તું જ
છે કે ? કંઈ કહી જવાયું હોય તો માફ ન લગાડીશ; મેંકુ પેલી વાદરી જેની
વક્ત્રિકા હશે, તે મોઢ મને રાત દહાડો પજવ્યા કરેછે. (ય)

માધવી—સારે તારી સાથે રમત મમત કરવાને કોઈ કંઈ કરે તેણે
વાદરીના અલંકારથી અલકૃત થવાને તૈયાર હોયું જોઈએ. ઠીકજ છે; પશુ
દેવીએ તને મોકલી છે ક્યાં ? અને તું રખડ્યા ક્યા કરે છે ? (ર)

માલતી—અવી, તે તુ પૂછનારી દાણુ જે ? કંઈ આપી વીહર્યાં
હશે કે હુકમમા લેવા મંડ્યાં છે ? મારી તો આખો જગતી પેઠે ઝાલી તે
ઉધડતીએ નથી.

માધવી—(મો મરડી) આહો ! એમા તે ક્યમ થઇ ગયું તે આટલા
ખધા થઈ જાએ છો ? દુવેથી તમારું નામ નહિ દર્શાવે ! (એમ કહી જવા
માટે છે અને પાછળથી વક્ત્રિકા આવી કહે છે, કે)

વક્ત્રિકા—માધવી, ઉભી રહે, ઉભી રહે, તને મારા સમ. (માધવી
ઉભી રહેતી નથી તેને દોડી જઈ પકડી ઊભી રાખી) અની તાહરે ! તારે

(ય) બાધ—રાજપત્ની. દુવપતિને—વસિષ્ઠ શુરને જીવાનન—જીવાન દ.
(દાસીની બાધા છે માટે) શીતળા મા ઈં—સુદામાચરિત્રમા પશુ “શીતળાએ
અમી છાટા નાખ્યા તે થોડે અને હછરિયા.” મેંકુ—મેં કહ્યું વક્ત્રિકા—એ
નામની દાસી દાસીઓના નામ જટુધા વસતકલ્પ અને યુધ્ધની રેણા વગેરેનાં
રાખવા, એવો નાટ્યસાસનો નિયમ છે

(ર) વાદરીના ઇં—તેને વાદરીની હપમા મળે

તો ગિજગજ ખડુ વધી પડ્યો દેખું ! બિચાં રયો બિચાં રયો કહીએ છીએ ને બિલાય રહેનાતું નથી કે ?

માધવી—(માલતી સામે પાંકી નજરે જોઇ) અમારે તે ગિજગજ શા ઉપર ! કે' કે'તી હોય તે, શુ કાગ છે તે ?

.વહિલકા—(માલતીને જોઇ,) અધી માલતી ! તું શું કરી આની ? માછળો બેઠાં મેઠાં ધેડપણમાં કેવા " ગોળા ગળડાવે છે, " તે, કંઈ જાણ્યુ કે ? (લ)

માલતી—ના, અધી ના, તે દહાડે દેવીને બોલાવી એમણે શું કહ્યું તેમાંનું મારા જાણનામાં તો કંઈએ આવ્યું નથી. સખી, તું જાણતી હોય તો કહે જોઇએ ? હું તો કુલપતિ પાસે ગઈ'તી, ત્યાં તો તેમણે " પાટિયાજ વાળી દીધાં ! " (વ)

વહિલકા—જેટલે શું એમ કહ્યું કે હવે યશ નહિ કરાય ?

માલતી—ના ના, છેક એવું તો નહિ; પણ એના જેવુંજ. તેમણે મને કહ્યું કે 'તુ દેવીને જઈ કે' કે અધુના મખમુદર્ત જેવું જોઇએ તેવું નથી, માટે મંગલ મુદર્ત આવતાજ યચારંજ કરી દેવામા આવશે. (જ)

વહિલકા—ત્યારે એ તો " ના નહિ ને નાના કાકારનો " બહેન એ ગિચારા શું કરે ? કરમમા ન હોય તો ક્યાંથી લાની કાઢી આપે ? પણ અસી માધવી, તું મહારાજાને ગઈ'તી તેવું કથમ થયું, તે તો કે' ?

માધવી—મહારાજા ગિચારાને શુ છે ? તે તો સીધા સઠ છે. તેમણે કહ્યું મને સચિવ કંઈ રાજકાજ માટે મળવા આવનાર છે, તેમના આની મળ્યા પછી વાતચિત્ત કરી હું ઉતાવળે આવું છું. વળી વધારેમા મને એમ પણ કહ્યું કે તું જઈ દેવીને માહુ ન વાગે તેમ કે'જે અને હું સત્વર આવી પહોંચું છું (પ)

(લ) ગોળા ગળડાવે છે—સ વરણને માટે બીજી પત્નીની તપાસ કરેછે.

(વ) પાટિયાંજ વાળી દીધા—કામ જ ધ કર્યું. (જ) અધુના—દમણા.

મખમુદર્ત—યશવંત મુદર્ત.

(પ) સચિવ—મધાન.

વહ્નિકા—મેની દેવીએ “ સવળે હાથે પૂજેલી ગોર એજ દૂળી છે તો. ” વાર હવે ચાલો; દેવી આપણી વાટ જોઈ બેસી રહ્યા હશે માટે તેમને જલદી મળી સર્વ સમાચાર કહીએ. (જવા માંડે છે.)

માધવી—(તેને જતી અટકાવી) અધી વાહરે ! અમારી વાતો તો પૂછી લીધી અને તું શું કરી આવી તે તો કંઈ કહેવું નથી ! કહ્યા વગર તને જવા કાણુ દેનાર છે તે ?

માલતી—એ તો એમની દુશિયારી દેખાડતા હશે કે અમે કેનાં ડાહ્યા છીએ કે ખીજની વાતો જાણી લઈએ અને અમારી વાત કાંઈનેય ન આપીએ ?

વહ્નિકા—(માલતીને) ના રે સખી ના, એમ તે કંઈ હોય ? દ્યોગે ગ રે શુ, વાગ થશે તો ત્રણે જણને ઠપકા ખાવો પડશે.

માધવી—એ વિચાર અને ડાહ્યાજી ગીજની વાત પૂછી લેતા ક્યા જતા રહ્યા હતા ?

માલતી—અધી, કે’ને કે’તી હોય તો ? નકામી “ શા બાન ખાય છે, ” અને ખોગી કરે છે તે ?

વહ્નિકા—એ તો એમ થયું, કે માતાજીએ દેવીને બોલાવી કહ્યું કે તું જ મારા પુત્રને ખીજ કન્યા પરણવા દેતી નથી, પણ એટલેય તને વિચાર ક્યા છે કે આયુ તો વટાળીઆ વાયુ જેવું છે. સારે સારું તો સર્વેને સારૂ લાગે છે પણ જો કંઈ રાજકદૈવક થયું નો શ્રાદ્ધ સારનાર વિના ગંધાપને ઉધે માથે લટકવું પડશે (સ)

માધવી—માતાજી કહેવું તો ખરૂં છે પણ દેરી ડી કંઈ એટલી વય થઈ ગઈ નથી કે માતાજી કહ્યું મરવા તેમણે ઉતાવળ કરવી જોઈએ ?

માલતી—અહીં વહ્નિકા, એ વાત તો સર્વેનાય જાણવામાં છે; પણ તેને ત્યાંની છાની જાતમી મેળવવા મોકલી હતી તેવું તું શું કરી આવી, તે કે’ની ?

(સ) આયુ—આયુધ્ય સારે સારું ઇન્—જ્યા સુધી સારે સારૂ હોય —અધી વાતે અનુકૂળતા હોય, ત્યાં સુધી તો સર્વેને સારું લાગે છે—સોમ સોગવવા દીક લાગે છે અથવા તે સ્થિતિ પસંદ પડે છે

વહિકા—છાની ખાતમીમા એ સમાચાર મળ્યા કે, માતાજીએ સચિવને બોલાવી અંગ દેસના સમને ધુતી છે તેનું માથું કરવા જણાવ્યું છે, અને આર્થપુત્રના ખીમ સર્વ વિચાર ઉતાવળે ફેરવી નાખવા સૂચવ્યું છે. સચિવે પણ તે કાર્ય સત્વર પાર પાડવા માછને વચન આપ્યું છે

માલતી—ત્યારે તો એ વાત આ માધવીની વાતને મગતી આવે છે. મહારાજે એ ા માથે કઢાવ્યું છે કે હું સચિવને મળી ઉતાવળે ફેરી પાસે આવું છું, તો તે સચિવને મળી ગે સખ ધેજ વાતચિત કરવાના હશે

માધવી—હા સખી ગેમજ હશે માટે હવે ઉતાવળે જઈ ફેરીને આ સર્વ વાતથી જાણીતા કરવા જોઈએ

વહિકા—હા, હા, સખી એમજ કરવું જોઈએ

માલતી—આલો આલો ત્યારે (સર્વે જાયછે.)

સુલોચના—(ચિતાચરતે વેશે સુકેશી સહ) સખી સુકેશી ! પેલી નણ જણીઓને મોકલી છે તેમની એકે જણી હજી સુધી પાછી આવી નહિ એમને કેમ વાર લાગી હશે ? અને તું જઈ મહનમ જરીને એમની તજવીજ કરવા મોકલ જોઈએ ? (હ)

સુકેશી—હા બેન ! એમ કરે છું પરંતુ એમને ગમે કેમ એટલી બધી વાગ મછ નથી કે તજવીજ કરવા મોકલવાની જરૂર પડે

સુલોચના—(સંકોપ) ત્યારે તો વાર એટલે વરસ એ વરસ પીતી જવા જોઈએ ? કાંપણ કરવું રેવા હઈ જા હું જેમ કહું છું તેમ જાણી કર્ય

સુકેશી—નારું તેમ કરું છું. (જવા માટે જી અને ત્રણ જણીઓને આપતીઓ જોઈ) હ્યો, આ ત્રણ જણીઓ આવીઓ એમની તે કાંઈ કાર્ય થઈ રહ્યા પછે ઉભા રહે તેવી છે કે બોલાવા મોકલવાની જરૂર પડે

સુલોચના—હ્યો હવે તમારે બોલ્યું ખર કરવાનું રહેવા હઈ એમની વાતથી જાણીતા થઈ જે કરવું ઘટે તે કરો (માધવી, માલતી ને વહિકા પ્રવેશ કરી એક બેઠે એક જણી ધામણી દેવીને જાણવા સમાચાર જણાવે છે)

સુકેશી—સખી, ત્યારે તો હવે આ ચાલતો અસ ગળધ કરવો જોઈએ. કાણુ હવે મહારાજને આવવાનો સમય થયો છે

સુલોચના—હા એમજ કરવું જોઈએ (વિચાર કરી) પરંતુ સખી માલતી ! તું સચિવને ત્યાં જઈ આર્યપુત્રને અને તેમને શી વાતચિત થઈ તેની કંઈ જાતની કાઢી લાવે તો ઠીક, કેમ સુકેશી ખરૂં કની ?

સુકેશી—હા, હા, એમ થાય તો વધારે સારું જ માલતી, ઉતાવળે જ અને માધવી ! તું જઈ દ્વાર પાસે ઉભી રહે, અને મહારાજ આવતા જોઈ જણાવી જ અસિ વહિકા ! તું આ જાણુ ઠીક ઠીક કરી રાખ. (નજી જણીઓ કલા પ્રમાણે કરે છે)

સુલોચના—(નિશ્વાસ નાખી) સખી ! શુ આર્યપુત્ર મારૂં કહેવું કંઈ પણ ન સાબળતાં માણનાં કહેવા પ્રમાણેજ કરશે ? અરે પણ મારાથીએ તેમને માતાશ્રુ વચન ઉઠાપવાનું શી રીતે કહી શકાય ?

સુકેશી—અરે સખી ! તું આવા મિથ્યા તર્ક વિતર્ક શા કાળે કરે છે ? મહારાજ “ દુધ ને દોણી ” જન્ને વાનાં રાખી બતાવે તેવા કુશળ છે. તેગા પણ તને તો તેઓ જરૂર અસન્ન કરશે

માધવી—(ઉતાવળે દોડતી ચપગી વગાડી) દેવી ! મહારાજ વસ ત કની સાથે દ્વાર સુધી આવી પહોંચ્યા છે (દેવી સાવધ થઈ જાય છે અને રાજ તથા વસ તક પ્રવેશ કરે છે)

સુલોચના—(સામે જઈ રાજને) અહો ! આજ તો ધન્ય ભાગ્ય કે આર્યપુત્રને આ તરફ આવતા જોઈ છું ! મહારાજ કંઈ રસ્તો ભૂલ્યાથી અમારા ભાગ્ય ભળ્યા હશે નહિ વાર ! ઠીક ઠીક, જમન તો નવા નવા પૂષ્પપર ભમે કે ભમતો જણાય એ સ્વાભાવિકજ છે પણ પ્રાણપ્રિય ! વાર તે ભમર જમણના ભયકારમા ભમરીને ભૂતી જતો હશે ? (ઠ)

વસ તક—એમા વળી પૂછનારું શુ હવે ? એક વાર થઈ ને સતરનાર ભૂતી જાય ! તેમાં તે શી નવાઈ ?

સવરણ—મૂર્ખ ! આનંડે તેટલું જોતી જાણુ છે કે કે ? મીણુ સમજે કરે છે ?

(ઠ) ભમર ઈન્—મહારાજ નવી પત્ની કરવાના છે તે સળધમા ભમરના અપદેશથી તેમની સાથે પાત કરી છે.

મુલોચના—સાધ વસંતક ! આવા ચોખ્ખા દીલનો થઇય તો આપંપુત્ર કને રહી ચકારો નહિ, માટે કંઈ અધૂરું હોય તે એમની કને સીખી લે, નહિ તો રસ વગર ની કમલિની પેઠે તારા જેવા કમળનો પણ આ ભૂંગ લાગ કરશે. (આ)

સ વરણુ—કિંતુ પ્રિયા ને આમ હોય તો—

શ્લોક.

કમલિનો કિરમાયે, પા પ્રકુલિત થાયે,
તરણી, તણ વદાયે, રાજદંભે જણાયે ?
નહિ નહિ નહિ નારી, હંસ ને આ નિદાણી,
ભ્રમર નહિ હુ વા'લી, માનિનિ ! છુ મૃણાલી ૯

મુલોચના—આપંપુત્ર કહેછે એમ પણ હોય તથાપિ આપ કયા નથી જણતા કે “ ઓઐની બુદ્ધિ તો પંગની પાનીએજ હોય ”

વસંતક—‘ એમ પણ હોય ’ શું, ‘ એમજ છે ’ એવું કહોને માત્ર શ્લોકમાં રાજદંભે પદ ચૂકેતું છે ત્યાં પર્વદંભે પદ ચૂકેતું હોત તો વાધા વગરની વાત થઇ જાત. હોય, એ તો આમકાની જીભ છે, વખતે બોલતાં ભૂતી પણ જવાય. (કા)

(આ) વસંતકે જે ઉત્તર આપ્યો તેનો ઉપરોક્ત મુલોચના પોતાના કહેવાના અર્થને અનુકૂળ કરી લેછે, નહિ તો ઇ—નહિ તો ભ્રમરો જેમ રસ વગરની (રસ ચૂસી લીધેલી) કમલિની (કમળનો નાનુક છાંડ) નો લાગ કરે છે, અર્થાત્ રાજદંભે મને વળવા બેઠા છે, તેમ વને પણ વળશે

૯ શ્લોક—માલિની વૃત્ત હે તરણી ! કમલિની કદી કરમાઇ નહ અથવા પ્રકુલિત થાત, તથાપિ રાજદંભે તેને વણ છે એમ કહેવા તે કાઠને જોયું છે શું ? અર્થાત્ તુ ગમે તેવી અવરયામા હોઈસ તથાપિ વારો દું લાગ કરનારો નથી ભ્રમર તો નીરસ કમલિનીને વળવાવાળો છે પણ દે વદાલી ! આ તેવો ભ્રમર નથી, પણ આ તો રાજદંભ છે (રાજ રમી દંભ છે) અને દે માનિનિ ! તુ મૃણાલી (કમલિની જ)

(કા) મુલોચના રાજદંભે કહેલી વાતને સ સચિત વર્ણવતા પાછલા વાક્યમાં કહે છે કે ‘ એમ પણ હોય ’ તેજ વાક્યને વસંતક નિશ્ચિત કરી બતાવે છે, કે ‘ એમ પણ હોય ’ એમ શા માટે કહો છો ? ‘ એમજ છે ’ એવું કહો શું

સુલોચના—(વસંતક સામે વાંકી નજરે જોઇ) આર્ધપુત્ર ! આ મદા-
શય વગર અહીં આવવાનો આપને માર્ગ નહોતો જડતો કે શું ? (જા)

સંવરણ—વસંતક, તારે પૂછ્યા વગર જોવાજ કરવું હોય તો ભલે
જોશ્ય. તને દેવે આપી તે શું વધારે કહીએ ?

વસંતક—દયો, અમે તો અમારે દોઢ મણની કુચી કરમાં ઇ સવાસ-
મણતું તાણું આ મુખ રૂપી કોટડીને મારી સાત ને સાત ચાદ દહાડા સુધી
જોશ્યા ચાહ્યા વિના જોશી રહીશું.

સુલોચના—પ્રિયતમ ! આપના જેવા ઉપકારી તો જોયા નવવામાં
ધણાજ થોડા દશે, અને અગમચેતી કરાવનાર તો કોઇએ નહીં હોય એમ
પણ કહીએ તો કહી શકાય. (જા)

સંવરણ—(તેને ખોલે હાથ મૂકી) પ્રાણવદ્ધશા ! એમ તેં શાથી
નવ્યું ? મારા મનમાં તો કંઈએ નથી. દુઃ કંઈ જીભું નમ્યતો નથી કે
સમજતો પણ નથી. (જા)

સુલોચના—"જોળી આપી ચેડવે વધ જાય" એવા બોળા

એમજ છે, તે વિદૂષક સ્પષ્ટ કરી બતાવે છે: માત્ર ઇ—"લોકમાં તખ્ત" છે કે
'તરણી તણ વદાયે રાજદંસે' જણાયે' ત્યાં આમજ 'તરણી તણ વદાયે
પરમદંસે' જણાયે' એમજ છે. અર્થાત્ પાંચમા આશ્રમવાળા પરમદંસે તરણી
તણ છે એમ કહેવાય છે, એવું તમારા જોવામાં કહી આન્યું છે ? (રલોકમાં
તરણી જ બોધન છે, તે અહીં કહે છે) અર્થાત્ પરમદંસ જેમ તરણીને તણ
દે છે તેમ આ રાજ તમને તણ દે, એમજ છે, કેમકે એવો રાજના
મનનો આશય છે. ત્યારે રાજ 'રાજદંસે' એવું કેમ બોલે છે ? તેનો પ્રતાપો
કે છે: હોય એ તો ચામડાની ઇ.

(જા) રાજને પરમદંસ કહે છે, તથા ચોતાને અગ્રિય વાક્ય વસંતક
બોલે છે તે સુલોચનાને પસંદ પડતું નથી, તેથી વસંતક ઉપર ક્રોધદષ્ટિથી
તે જુલે છે, અને તેને ચોતાની પાસે ઠબો રહેલો એવા ઈચ્છતી નથી. આર્ધ-
પુત્ર ઇ. મદાશય—મોઢા મનવાલો, હદાર. (વકોક્તિ).

(જા) સુલોચના વકોક્તિમાં ઉપકારી અને અગમચેતી કરાવનાર કહીને
વર્ણે છે: પ્રિયતમ ઇ. (જા) સુલોચના ચોતાની ખટખટ નણે છે કે કેમ
એ વાતનો રાજને સંશય હોવાથી તે ચોતાનું અ.અણુપણું બતાવે છે
પ્રાણવદ્ધશા—પ્રાણ સમાન વદાલી.

આયંપુત્રને જીભજો ધારે કે કહે, પરંતુ હું તો સારી રીતે મમજીંદું કે આપ " મગનું " નામ મરીએ જાણી શકો " તેવા નથી. (જા)

સંવરણ—અહો પ્રિયંવદા ! અકારણ મર્મજાણુ કેમ મૂકાય છે, તે સમજાતું નથી. (જા)

મુલોચના—મીઠાગોલી પદ જો મર્મજાણુ નહિ પણ મારે તો પ્રિયતમના મુખમાંથી નીકળેલું જાણી આજુપણુ છે એમજ સમજવું જોઈએ. (જા)

સંવરણ—(નીચું નમેલું મુખ ઉંચું કરી.) પ્રિયા ! પશુ આમ વક્ષાધીપણું ધારણુ કરવાનું કાંઈ પ્રયોજન છે કે સીત્વનોજ સ્વીકાર કર્યો છે ? (જા)

મુકેશી—અસ્થાવસંતક ! જો જો માતાશ્રના મનોરથ સિદ્ધ થવાથી તેમણે પરિજન તથા વિપ્રજનને દાન આપવા માંડ્યું છે. માટે વહેલો આશ્વા નીકર આપણે રહી જઈશું. (જા)

(જા) ને જોણુ ન હોય તેને વિષે લોકમાં કહેવત છે, કે " જોણી જોણી, કે આપે વંડવો ને લેઈ જાય જોણી ! " એ કહેવતથી ઉલટું કરનાર હોય તેજ ખરખર જોણું કહેવાય. પણ તમે તેવા નથી એમ મુલોચના એ કહેવતને ઉલટી જોણીને જણાવી આપે છે. જોણી છં.

(જા) પ્રિયંવદા—મીઠું જોણનારી. અકારણ—નજર કારણે અર્ધાંતુ ટું રાં ઉપર આ મર્મ વાક્ય જોલે છે, તે કહે ?

(જા) ને મર્મજાણુ મૂકનારી હોય તે પ્રિયંવદા દોષ શકે નહિ, કેમકે મર્મજાણુ તેના સમજનારને પ્રિય લાગતા નથી મુલોચના મર્મજાણુ મૂકનારી છે એમ જાણતા છતાં પણ રાજાએ તેને ' પ્રિયંવદા ' કહી એ પણ વક્રોક્તિ અથવા મર્મજાણુ છે, એવો અર્થ મનમાં લેઈને મુલોચના રાજાને કહે છે: મીઠાગોલી છં અર્ધાંતુ તમે મને મીઠાગોલી કહોહો, એ પણ મર્મજાણુ છે.

(જા) વક્ષાધીપણું—વાંકાગોલાપણું. સીત્વનોજ સ્વીકાર કર્યો છે ?—જીએ સ્વભાવેજ વાંકાગોલી હોય છે તેવા ટું પણ યાય છે કે શું ? (આનું જ વાક્ય સલભાગા રાપદસિકામાં દૃષ્ટે રૂકિમણીને કહેલું આ કવિએ વર્ણવ્યું છે.)

(જા) રાજા રાણીને એકાંત કરી આપવાના હેતુથી મુકેશી વસંતકને કહે છે: અસ્થાવસંતક છં.

વસતક—હા દા, ચાલ્ય ચાલ્ય, પ્રજાપદોપ જોઈ બેસી રહેવાથી
 “ તો શુક્રરવાગ ચવાનો છે. ” (જને જમ છે.) (યા)

મુલોચના—આવંપુત્ર ! આપના તો જાળુનામાં દવાથી દરો ?
 નહિ જ હોય એમ કહેાને !

સંવરણ—પણ સું તે કહીશ કે મિથ્યાજ્ઞ ગર્ભજાળ માર્યા કરીશ ?

મુલોચના—(સસ્મિત) પ્રિય ! “ કાતા યર્ષ કાચળીમા—”

(એટલું બાકુ ખોલી સરમાવાનો અભિનય કરી અટકો જમ છે)

સંવરણ—પ્રિયા ! ખોત ખોલ, હવે તો એ વાત પૂરૂ કચ્ચ

મુલોચના—એ તો મેં એમ કહ્યું કે હવા યર્ષ કાચળીમા વારવાર
 બધાય એ તે નામ, દેખાડવા ની કાગપવાળા દરો કે જેવા જાહેર તેના ભીંતરે
 દરો, પન્ન પ્રાચુનાથ ગાછએ આજ ક્રિયા અર્થેની સિદ્ધિ થવાથી કે મને
 રમતી પ્રાપ્તિ થવાથી પુષ્કળ દાન પુણ્ય કરૂના માડુ છે, તે તો તમાગ
 જાણુનામાં નહિ હોય ! એજ એનો ઉત્તર હશે નહિ વાર ? (યા)

સંવરણ—(સમજ્યાનો અભિનય કરી) પ્રિયા ! તુ ચારોની
 પથુ છુ કે ? જો એમ હશે તો હું નાન્ય વ્યવહાર ચારી રીતે વદન કરી
 શકીશ (યા)

મુલોચના—(સજળ નેત્રે) સ્વામીનાથ ! અંજોનું સર્વેસ્વ સુખ
 જે સ્વામી અને તેનું દર્શન થનુ વગર કારણે અટકવું હોય તો પછે તેજો
 કર્ષ યત કરવો કે નહિ ? અને તેવો યત્ન કરતા નિર્ગળ સુખમા મસિતા
 બળનાના સમાચાર સમજાતા હોય તો તે શ્રાવ્ય કરવા કે નહિ ? (યા)

(યા) પ્રજ્ઞયતે—રનેહ બરેલી રીસ—સ્વામી પ્રત્યે સ્ત્રીનું માન

(યા) “ કાતા યર્ષ કાચળીમા ” એ વાક્ય જુદી રીતે પૂરૂ કરે છે કાલા
 (રયામ વર્ણના) આ વાક્યથી રાજના મનમા ખીછ સ્ત્રી કરવાનો વિચાર છે
 એ અચનુ ચૂક સુચન કયુ છે, માટે ચતાકાચ્યાન વર્ણાણુ છે વળી કહેવાના
 અર્થનો યુક્તિ પૂર્વક નિવેધ કર્યો છે, માટે અચનુત્તિ અલકાર

(યા) ચારનેત્રી—ક્રપા દૃત વોરેના સાધનથી વાત જાણી લેનારી સ્ત્રી
 રાજ્ય વ્યવહાર ઈત—અર્થાત્ ક્રપા દૃતના સાધનથી વાત જાણી લેવાની શક્તિ
 વાળી તારાજેવી નિપુણ રાણીની મને રાજકાજમા ઘણી મદદ થવશે

(યા) સજળ નેત્રે—અખિમા આસુ આણીને નિર્ભજ સુખમા મસિનતા—
 (ખીછ શોકય આવવાથી)

મ વરણ—પ્રિયા ! અવશ્ય શ્રવણ કરવા, કિંતુ પૂજ્યના વચનનો અનાદર ન કરવો એવું શાસ્ત્રનું વચન છે તે જો તારી સ્મૃતિમાં ન હોય તો શ્રવણ કરથ (ટા)

શ્લોક.

કદાપિ વાકા વચને કરી કહે,
કદાપિ મિથ્યા હકને ધરી ગ્હે,
કદાપિ ખોટાનું ખર કરી ગ્રહે,
તદાપિ પૂજ્યો પૂજવાં ધરી કહે

૧૦

મુલોચના—એ શાસ્ત્રના વચનનું ઉલ્લંઘન કરવાને હું કહું તેવી છું કે નહિ તે આપ સારી રીતે જાણો છો. પણ જે કળીને પ્રકૃતિકૃત પ્રવાના પાનનાળો જૂગ જણાવો હોય તેને પ્રકૃતિકૃત કરવી તથા દષ્ટ ખીજી કળીનું દર્શન પણ ન થયા છતાં સેવેલી કળીનો લાગ તે કળીને કેના અનુરાગવાળો લાગે ? એટલુંજ મારે પૂછવાનું છે (જા)

સ વરણ—પ્રિયા ! પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું કે માણના વિચાર પ્રમાણે હું હમણા કંઈ પણ કગનાર નથી તને ન મળવાનું કારણ તો રાજકીય ગદાત્વનું કાર્ય એજ હતું, ખીજી કંઈ નથી જેગ મેં માણને દા કહ્યું છે, તેમજ તે કાર્ય ધીમે ધીમે કરવા સચિવને સમજાયું છે (આનિગન જરી) પ્રિયા ! કદાપિ થતું નથી અને ગમે તેમ થાય તથાપિ આ તારા નિર્ભળ પ્રેમ ઠી વિસ્મૃતિ થવાનું કંઈ કારણ છે ? તો મારા સમ જોતું તારા જીવને કંઈ પણ સતાપ કરે તો (તા)

(ટા) સ વરણ સાસ વચન કહી જવાને છિ માટે નાયકના બાપીરા સામાન્ય લક્ષણોમાનું શાસ્ત્રચક્ષુસ્તરવ વર્ણાયું છે

૧૦ શ્લોક—ઉપે દ્રવજ વદાપિ—તોપણ તોપણ જે પૂજ્ય છે, તેઓ જે વચન કહે તે ધ્યાનમાં ધરીને તેમને પૂજવા

(જા) જે કળીને હું—અન્યોક્તિ અવકાર અર્થાત્ હું હજી તારણ II અને મને સવાન થવાનો સંભવ છે, તેમ છતાં મારો આદર કરવા નથી, અને ખીજી સ્ત્રીને તમે જો પણ નથી તેમ છતાં તેમા લોભાઈને મારો લાગ કવો છો ત્યારે જ્યારે તે ખીજી સ્ત્રી આવશે ત્યારે મારી શી દ્રશ્ય થશે ? જે વિચારથી મને દ્રઢ થાય છે

(એવામાં દોડતી દોડતી દ્વારપાલિકા પ્રવેશ કરે છે.)

દ્વારપાલિકા—દેવશીનો જળ જળકાર થાઓ મહારાજ ! તપોવન-
માંથી દુઃખના પોકાર કરવું મુનિનું મોટું કુટુંબ દ્વાર આગળ આવી ઉભું
રહ્યું છે, અને તે આપને દર્શન દેવાની ત્વરા કરે છે. (યા)

સંવરણ—હા, હા. તેમને રોધ કર્યા વગર સત્વર આવવા દે પ્રિયા
અર્ચપાદાદિ તૈયાર કરવ. (રાજા ઉઠી તેમને સામે તોડવા જાય છે અને બે
મુનિ, બે મુનિપત્ની અને ચાર મુનિકુમારને આસનાદિ આપી સન્માન પૂર્વક
તેડી લાવી બેસાડે છે)

મુનિ—અહો નૃપાલ ? આદરસત્કારની કાંઈ આવશ્યકતા નથી તેમ તે
સ્વીકારવાનો અવધાન પણ અધુના નથી (દા)

અવરણ—(સભ્ય) મુનિશાદ્દેશ ! મારો એવો જો અપરાધ થયો છે
કે આપ પૂજાદિ ગ્રહણ કરતા નથી, કે સ્થિરસ્થિતે બેસતા પણ નથી ? (ધો)

બીજા મુનિ—વત્સ સંવરણ ! તારો અપરાધ નથી અને ગણિયે તો
છે પણ, તે એ કે મુનિકુલનું ભૂપાળોએ આગસ વિહીન થઈ રક્ષણ કરવું
જોઈએ, તે તારાથી થતું નથી. તેથીજ અમારા જેવા અનેક મુનિઓના કુટું-
બની આ દશા થઈ પડી છે ! સિવ સિવ ! તપોવનની ચી દુર્દશા !
(એવામાં કાંઈ ખટખટ થવાથી સર્વ મુનિકુટુંબ એકએક લાગપ્રસ્ત થઈ)
હાય દેવ ! અહીં સુધી પણ શું બાધ આવી પહોંચ્યો ? (એવે બાર્તાનાદ

(ટા) એજ હવે—એજ કારણ હવે (એવો અન્યથ)

(ધો) દર્શન દેવાની ત્વરા કરે—ત્વરાથી દર્શન આપો એમ કહે છે પૂર્વે
વર્ણવેલો પુત્રેષ્ટિ યાગ એ ' તપતી ' નામે સૂર્યકન્યા ખામવા રૂપ કાર્યનું અત્યંત
મૂલ્ય બીજા છે રાજમાતા બીજા સ્ત્રી કરાવવાની યોજના કરે છે, એમ જે વર્ણવ્યું છે,
તે સગાર સ્પષ્ટ પણ સૂક્ષ્મ બીજા છે અહીં મુનિ કુટુંબનું અકરીત્વ વૃત્તાત
વર્ણવે તે બીજાને વધારે સ્પષ્ટ કરશે, અથવા ખરે જોતા તપતીના અનુરાગ
બીજાને હવેજ નિરોધ થશે.

(દા) અધુના—દમણ.

(ધો) મુનિશાદ્દેશ—મુનિરૂપી વાય મુનિઓ ક્રોધવાળા છે માટે તેને વિરોધ
કરીને વાપવું રૂપક રોએ છે પરિકરાર્કુર અલ કાર અથવા વકોડિન

સાથે કુમારો મુનિપત્નીઓને બાઝી પડેછે અને મુનિઓ આમથી તેમ ભરાઈ જાય છે. તેમને આશ્વાસન કરી.) (ના)

સંવરણુ—મહારાજો ! શાંત ચાવ. શું કોઈ દુષ્ટ વ્યક્તિ તપોવનમાં તાપ ઉપજાવ્યો છે ? દારપાલિકા ! દારપાલિકા ! કેમ કોઈ ઉત્તર દેતું નથી ? (પા)

દારપાલિકા—(દોડતી પ્રવેશ કરી) મહારાજ ! મહારાજ ! ત્રી આગા છે ! મુને મુનીશ્વરના સત્કાર માટે દેરીએ આ સાહિત્ય લેવા મોકલી હતી. (પા)

સંવરણુ—(સંકોષ) શું ખીલું કોઈ નોતું ? જા જા મનર સુરચને રથ સજ કરી આવવા કહે. (ઘા)

દારપાલિકા—(નમન કરી) જેવી દેવશીની આગા. (ઓગ કટી જાય છે.)

સંવરણુ—(નેપથ્યાભિમુખ નિહાળી) કોન એ મુકેશી કે ?

મુકેશી—(ઉતાનળી પ્રવેશ કરી) હા મહારાજ ! ત્રી આગા છે ?

સંવરણુ—જા જા મચિવને સચવ કે હું તપોવનનો તાપ ટાળના સાવર સીધાઈ છું, માટે તેમણે રાજકાજની વધાર્યે વ્યવસ્થા ગણતી

મુનિ—અરે દુષ્ટ ! તું તારી વ્યવસ્થા કરવા રહીશ એટલામાં તો શાઈવ સાસ તપોવનના તાપસોનો નાસ કરી નાખશે ! શું તારા પૂર્વજો તારા જેવા હતા ? (મા)

(ના) મુનિકુલતુ—મુનિઓના કુટુંબોતુ. આગસ વિહીન—આગસ વગરના આ દશા—હવે પછી કહેવાશે તેવી—ભયતુર દશા. ભયપ્રસ્ત—ભયમાં રૂંધી ગયેલા. આર્તનાદ—કારમી ચીસ અહીં મુનિઓની વાધને લીધે ભયતુર અવસ્થા પહોંચી છે, તે આરભટી વૃત્તિનું અવધાત નામે અંજ છે

(પા) “ કેમ કોઈ ઉત્તર દેતું નથી ? ” આ વાક્યથી સંવરણુના મનનો કોપ અને ત્વરા સ્વનિત કર્યા છે

(પા) દારપાલિકાનું દોડતા પ્રવેશ કરતું તથા એ વખત ‘મહારાજ’ બોલું, એ પણ આરભટી વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરનારા વચન છે

(ઘા) સુરથ—સંવરણુનો સારથિ.

(મા) મુનિઓનો વાધથી ભય અને વાધનો નાસ કરવાને સમર્થ એવા રાજ પ્રત્યે કોપ, એ વર્ણવીને કવિએ ધાણાણોના રવમાવડું વર્ણન કર્યું છે, માટે સ્વભાવોક્તિ

સ વરણુ—(સવિનય) મહર્ષિ ! આ રથ આવ્યો. હવે હું એમાં બેસી નિમિષ માત્રમાં તેનો નાશ કરજી. મુનિશ્વરોનું રક્ષણ કરનારા તો મારા પૂર્વજો જોવા હું નથી, કિન્તુ —

શ્લોક.

આ ધનુ આ શર આ નગ કિ કર, હસ્ત ધરે નવ ઇંદ્રધી હારે,
જો કરીને મુનિધાત ગયો લહુ, શાફ્લી ગર્ભ ન હૃદય ધારે,
સ યમની સુધો જાઉં હું નહિ, છત્ર હું જો યમ આર્ણવ વારે,
હે કરણાકર ! તારા ધરો ચિત્ત, આરા ન અન્ય વસે હર મારે ૧૧
બીં મુનિ—(સંગ્રામ)

શ્લોક

જાને જાને કળે છત્રે તુ ઇંદ્ર આદિ સર્વને,
વળે ન કાંઈ વાધથી લહુ હું ખાલો મરને,
હવે ન તાપ સાંત યાય સાપ દેઉં આ જાને,
ખરેખર કહું જાણ તણ તુ સ્વરૂપમા જાને ૧૨

(ઉતાવળે દોડતો સારથી પ્રવેશ કરી)

૧૧ શ્લોક—ઇંદ્રવિનય ૩૬. આ નરકથી કિ ૨૨ (સવરણુ રાત્ર) આ ધનુ તથા આ શર જો હસ્તમાં ધરે, તો તે ઇંદ્રથી પણ હારે એવો નથી જો વાધ મુનિ-એના પાત કરી ગયો છે એમ હું લહુ તો પછી શાફ્લી હૃદયમાં મર્મ ધારણ કરે નહિ—વાધનું મૂળજ કાઢી નાખુ ! વાધ કહી નાશ કરીને સાક્ષાત્ યમરાજની એકમાત્ર લશાયો હોય તો તેને ચોધીને મારવા માટે યમની પુરી સયમની મુદ્દી પણ હું જાઉં અને જો યમ આવીને મને વારે તો તેને પણ હું છત્ર આ છદમાં સવરણુનો શૌર્યોદ્ધિનો મદ વર્ણવ્યો છે, વાધ કરેલી પર્યણાને તે સદન જરી શકતો નથી એમ વર્ણવે તેને અસહનશીલ વર્ણવ્યો છે, તથા આત્મસ્ફુટિ કરનારો વર્ણવ્યો છે માટે એ ધીરોદ્ધત નાયક છે એમ વર્ણવ્યું ૩

૧૨ શ્લોક—નારાય ૭૬ વળે ઈં—પણ વાધની સાથે તાર કાંઈ વળે એમ નથી, તેથી તુ જ જાણે ૩ તે તારો ખાલી ગર્વ છે એમ હું લહુ છું ખરેખર ઈં—જે હું ખરેખર હું—ખરા મનથી સાપ દેઉં, તો તો તુ સ્વરૂપમાં (યોદ્ધા વારમાં) બની જાય !

મુરુથ—આયુઃમનુ સર્વ ઉપરકર સાથે ગ્ય તૈયાર કરી આપ્યો છે. (મા)

સંવરણ—(મુનિઓને નમન કરી) કેમ ગદાનુભાવ ! આપનો રો વિચાર છે ? (વા)

મુનિ—એટલે શુ અમને તુ સાથે લાઇ જવા ધારે છે ? (રા)

સંવરણ—(નમન કરી) ના ગદારાજ ! મારી એવી ઇચ્છા નથી (નેપથ્ય બારી જોઇ) વસ તક ! વસ તક !

વસંતક—(ઉતાવળો આવી) કેમ વપરથ ! ત્હી આગા છે ? અરે ! આજ આટલે કાલે દક્ષના યજ્ઞમાથી વિજય મેળવી આ મુનિઓ અહીં કેવા આવી ચઢ્યા છે ? (સક્ર પ) શુ રૂદ્ર દેવ આવે છે તેમની વધાઇ જોમને કહી સમજાવવા મને જોતા-યો છે ? (લા)

સંવરણ—(રુદ્રાપ) અલ! આ મુનીધરેનુ યથાર્થ અતિથિપણુ મારા આવતા મુધી થાય એમ કરજો. (રાજ સર્વને નમન કરી જન છે તેમ મુનિઓને માર્ગ જતાનતો વસ તક પણ ગમન કરે છે). (વા)

સંવરણ—આર્ય મુરુથ, અદર્શિશ તપાચરણ કરનાર તપસ્વીઓને શી રીતે ખગર પડે કે આ સંવરણના સરસંધાણુ આગળ સાક્ષાત્ નિપુરાગિનો રક્ષણ કરેતો સાર્દસ દરો તથાપિ તેનુ કાઇ વળવાનુ નથી ! (વા)

મુરુથ—આયુઃમનુ ! દેવશ્રીનુ કહેવું સત્ય છે, કેમકે—

(મા) ઉપરકર—સાહિત્ય

(વા) આપનો ઇન્—એટલે તમારે મારી સાથે આવવું છે કે અદર્શિન રહેવું છે ?

(રા) મુનિના મનમાં વાધનો ભય છે, પણ ઉપરથી પોતાનુ તપ સામર્થ્ય બહે જતાવતા હોય એવો ડાળ કરે છે એટલે ઇન્

(લા) વસંતક મુનિઓની મરકરી કરે છે અરે ઇન્ દક્ષના યજ્ઞમાશિવનુ અપમાન થનાથી તેના ગત્રોએ ધણાક બ્રાહ્મણોને માર્યા હતા, તથા તેમને લગડા, લૂલા, કાણા એવા વિકૃત કરી નાખ્યા હતા, એ વાત સહારી આપે છે.

(વા) અલ—બસ, હવે વધારે ન જોશવું,

(વા) પ્રવેશ પાત્રનો આર્ય મુરુથ—સારથિને રાત્રએ ‘ આર્ય ’ કહીને જોતાવવો, એવો નાટ્યસાત્રનો નિયમ છે, માટે મુરુથને ‘ આર્ય ’ કહ્યો છે

શ્લોક.

આપના પીયને ધૈર્યને ધર્મને, પર્મ ને કર્મને ધ્યાનમાં શું ધરે ?
 શબ્દ ઓપી શરે ચાલુધાનો મરે, શાદ્રીલે શું મરે ઓ મર્યો કે મરે ?
 આપના તાપનું ગાપ ત્રેતોકગા, ઈદ્ર કે રૂદ્ર કે ઓ વિના કેા કરે ?
 તાપગી તર્કડયા હે દરિ ! હર્ષડયા, નીર ને ક્ષીર તે એક પાત્રે વારે । ૧૩

સંવરણ—ના ના યોગ તો નહિજ; કિન્તુ ભય ઓ પ્રાણી ગાત્રને
 વિહ્વળ કરનાર છે, તદ્દપિ સામ તો અન્ય જનો કરતાં કંઈક વિશેષતા દર્શાવે છે,
 નીર,—(પા)

શ્લોક.

ભય વગધર સૌની, શાંતિ કાંતિ જગાડે,
 જંગમન દુઃખકારી, લક્ષમાં લે' લગાડે;
 સુર અસુર વિધાતા, ચણુ સૂતા જગાડે,
 અખણી મુનિગિયારા, એહમાં શું જગાડે ।

૧૪

સુરથ—આયુષ્માન ! જામ દુર્ધર દાનવ છે પરંતુ તેનું અગ્નિ શરીર દેવ સાથે કંઈ પણ આવડતું નથી. (ઘા)

સંવરણુ—આર્થ સુરથ અઘાપિ રથ કેમ આવ્યો નહીં ?

સુરથ—આયુષ્માન ! મેં અશ્વશાલા પાસેજ તૈયાર કરી હતો રાખ્યો છે. (સામેથી પ્રધાનને આવતા જોઈ) દેવશીનો જય થાવ; પ્રધાનજી સામેથી આવતા જણાય છે. (પ્રધાન પ્રવેશ કરી)

સુધેણુ—દેવાધિદેવનો જય થાવ મને સુકેથીએ તપોવનના સર્વ સમાચાર કહ્યા. માર્ગે આનતા સુરથે સજ કરી રાખેલો રથ પણ જોયો. અને મેં સેનાપતિને સત્વર કહેવડાવ્યું તેથી તેઓ સેના સહિત તૈયાર થઈ ઉભા છે (હા)

સંવરણુ—ધન્ય છે ! તમારી કુસળતા વિષે કંઈ પણ કહેવા જેવું નથી; તથાપિ મુનિઓના ગાદાત્મ્યનો ઉપમર્દ કરી બ્રાહ્મ પિનાશ કર્યો છે, તેથી કહેવાયું કે;—(ઘા)

શ્લોક

ધન સમ સમદષ્ટિ રાખી પાણી પ્રળને,
તન મન ધન જાણો, કાર્પી કૂડી કેળવે;

તથા શરીરને નિરતેજ કરી નાખે છે. વળી બધા જનના મનને દુ ખકારી છે તથા તેમની લેહે બધનાજ લક્ષમાં લગાડે છે મનુષ્યનેજ બધ વ્યથ કરે એના છે એમ નથી, પણ સુર (દેવ) અસુર (દૈત્ય) અને રાંધુ (મદા-દેવ) એ સર્વને પણ સુતેલા જગાડે એવો છે બધ જ્યારે સર્વને એમ વ્યથ કરી નાખે એવો છે ત્યારે તેથી મુનિઓ જગ્યાના વ્યથ થાય એમા જ આશ્ચર્ય છે ? તથા એમ વ્યથ થઈને ગારા વિષે શકા કરે એમા તે શો જગાડ કરે છે ? કારણ કે રાજાઓ એમ બીજાને બચાવથી મુક્ત કરવાના ઝગી (દેવાદાર) છે, તેમ તેઓ ઝગી નથી પણ અઝગી છે અને અઝગી છે તેથી તેઓ બીજાઓને બચાવથી મુક્ત કરવાના અવ્યાસવાળા ન હોવાથી રાજાઓની શક્તિને પિછાળી શકે નહિ !

(ઘા) દુર્ધર—ન ખારણ કરી સમાય એવો

(હા) સુધેણુ—સંવરણુનો પ્રધાન (ઘા) ઉપમર્દ—અવગણના

તનયકોં અસુ જાતા, જે વિષે ખેદ ધારે,
પુરજન તજતાં તે, ખેદ છે અંગ મારે

૧૫

અપિચ—

શ્લોક.

તોપણ ૧૫ જોએ, કારણ પૂર્વે સુકૃત આચરતુ,
પ્રાણ પ્રજા મગ સોપી, આ વધુ ધર્મ મે તપોવને રરતુ ૧૬

સુષેણ—(નમન કરી) દેવથી ૧ હું પ્રજાને પ્રાણ કરતા આધક ગણી
પાળીશ તથા આ પ્રમાણે તેનું પોષણ રક્ષણ પણ કરીશ—

શ્લોક

પાળે પૂરે પ્રેમે, રક્ષે માતા સ્વવત્સ સ તોધી,
તે પેરે હું પ્રજાને, પાણુ રક્ષુ સદાય નિર્દોષી ૧૭

સ વરણ—ધન્ય છે સુષેણ ! તમે એજ પ્રમાણે પ્રજાનું પાલન કરશો
જોમ હું સારી પેઠે જાણુ છું. (એવે ઉપસારથી પ્રવેશ કરી આ પ્રમાણે
કહે છે)

ઉપસારથી—(નમન કરી) દેવશ્રીનો જયજયકાર થાવ. મહાગજ !
આજા હોય તો રથ અહીં લાવ

સ વરણ—ના અમે ત્યાજ આનીએ છીએ પ્રધાનશ્રી ! તમે સાવધપણે
પ્રજાનું પાલન કરજો એ વ્યાધિને વિદરી હું સતતર આવુ છું.

૧૫ શ્લોક—માલિની તન મન ઇન્—પ્રજાનેજ તમે તન, મન અને ધન
જણો શી રીતે જણો ? કાપી ઇન્—તેમની કહી કલ્ (કુખ) ને કાપીને
અર્થાત્ તેમના કુખ દૂર કરવાથીજ પ્રજાને તન મન ધન જાલવાપણુ સિદ્ધ
થાય છે—કહેવા માનથી નહી તન ઇન્—અસુ (પ્રાણ) તન (શરીર) વિષેથી
જતા જે વિષે (રીતે) ખેદ ધારે છે

૧૬ અપિચ—વળી શ્લોક—શીતિ જોએ—જોએ કારણ—કારણ કે
પૂર્વ—પ્રથમ પ્રાણ પ્રજા—પ્રાણ સમાન પ્રજા, વધુ—સારી

૧૭ શ્લોક—શીતિ સ્વવત્સ—પોતાનું જાણ પાણુ—(અન્નાદિક વડે)
રક્ષુ—રક્ષણ કરું—(જવાદિકથી) નિર્દોષી—દોષ રહિત થઈને

મુષેણુ—દેવધીનો માર્ગ સુખરૂપ યાવ. દેવાધિદેવ ! હું પણ મુનિકૃષ્ણ મોજન કરી રહું છો તેમની સ્વેચ્છાનું અનુવર્તન કરવા ત્યાં જઈ છું (કિ)

સંવરણુ—હા, હા. તેમ કરો, તેમ કરો. સુરથ હવે સત્વર જવું જોઈએ.

સુરથ—આયુષ્યમનની જેવી ઇચ્છા. (સર્વ જાય છે).

(વર્તુલાકારમાં ઉભેલા અનેક મુનિઓ, મુનિપત્નીઓ, મુનિકુમારો તથા મુનિકુમારીઓ પ્રવેશ કરે છે.)

પે० મુનિ—અરે વામદેવ ! સહુને સહુની પડી છે. નાગનાથ તથા મહાભાગને સંવરણુ ખાસે ગયે અતિકાળ યથો પરંતુ " વપુ પોપાયુ" એટલે વિશ્વ પોપાયુ " એ ન્યાયે તેનો બાપ દૂર થયો એટલે તમારા બાપની તે શા માટે ચિંતા કરે ? (સ્ત્રિ)

બી० મુનિ—ના ના સોમદેવ ! એમ તો કેમ કહેવાય ? આપણુ સર્વેએ મળી તેમને યોગ્ય માન્યા અને બધા બાપમાં રહી તેમને નિર્ભયસ્થાને મોકલવા યત્ન કર્યો, તે તેમના જાણવામાં સત્તાં એમ કેમ કરે ?

મુનિપત્નીઓ—એમ ન કરે ત્યારે હવે તેમનાં દર્શન કરજો જોઈએ. અમે તો કહ્યું તું કે કામેશ્વરને મોકલો પણ આમારું કહ્યું કરે કોણ ? (મિ)

મુનિકન્યાઓ—માતાશ ! એવ જિયારા શું કરે ? વાધનું નામ સાબળી રાજાએ, સાદાવ કરવાની ના પાડી દશે, ત્યારે તેડવા જનાર શું કરે ? (ધિ)

(કિ) સ્વેચ્છાનું અનુવર્તન કરવા—તેમની ઈચ્છા પ્રમાણે વર્તવા

(સ્ત્રિ) પ્ર. ૧ ક્રો નાગનાથ તથા મહાભાગ—એ નામના બે મુનિઓ. અર્હાથી ચોટાક પાત્રોનું સંભાળણું મનુષ્યના સ્વભાવનું દર્શન કરાવવાને તથા વાધથી ઉપજેલા તપોવનના બાધનું ભાવ કરાવવાને શ્રૂત્યાં છે. મનુષ્ય પોતા-પોતાની સંકિત પ્રમાણે બીજાનું માપ કરે છે, ચોટાક માણસોના સ્વભાવને જોઈને તે ઉપરથી સામાન્ય નિયમ બાધી બેસે છે, તત્વાર્થ શોધન માટે તઈ કરે છે, વગેરે જન સ્વભાવ અર્હાં વર્ણવા છે.

(મિ) હાર્ય થઈ ગયા પછી પોતાના ડહાપણનો ઉદ્દેશ્ય કરવાને જનસ્વભાવ વર્ણ છે. એમ ઇ०.

(ધિ) પોતાની સંકિત પરથી બીજાની સંકિતની ઘટના કરવાને જનસ્વભાવ વર્ણ છે; માતાશ ઈ०.

મુનિકુમારો—અમને મધે રાખી વૃદ્ધ વૃદ્ધ આગળ પછાન કેમ ઉગા રહ્યા છો ? અહો ! અમે તો ધનુષ વાધના કાન પકડી તે ની સાથે ફીડા કરીએ છીએ આ અમારી લાકડી એમ ? ગેનાચીજ વાધને મારી નાખીશુ ! જવા દો અમને, અમારા તો પગ દુ મે છે ! (દિ)

મુનિપત્નીઓ—ગાપુ ! આ આદ્ય તપ મદિમાનુ ઉદ્ધ ધન કન્ના ? છે, અને વાધણ સાથે હોવાથી વકરાવલો છે, માટે આમ આવો, નીચા નખી વચ્ચે ઉભા રા' (ચિ)

મુનિકુમારો—(લાકડી સદ) ના ના, અમે તો જઈ તે વાધને મારી આવીશુ એના તે શા ભાર છે ? (એવે રચનો પડધા તથા ચક્રનો અવાજ થાય છે તેથી વાધ ઉતરી આવ્યો એમ સમજી મુનિઓ ગભરાય છે અને એક ઉપર એક પડી જાય છે અને વાચા પછુ જ ધાર્ધ જાય છે એવા મુનિ કંકડે ગોતુ અવનોકન કરતો રચારદ રાજ્ય પ્રવેશ કરે છે)

સંવરણ—(આશ્વાસનપૂર્વક) — •

શ્લોક

આ સંવરણ સહાયે, આવી પો'ત્યો હવે ન શિક્ક જશી,
તપ સ્વાધ્યાયન સાધો, વાધો સમ્યક સદા સુશીલ નયિ ! ૧૮

(કેાઇ પણ જવાબ દેતુ નથી)

સુરથ—આયુષ્મન ! આ પરાક્રમ અવલોકવા યોગ્ય છે (છિ)

શ્લોક

નથી નર્થો સુર અસુર સમર્થ, નથી દરિવિધિ સદાસિન જેવા,
નથી નર્થો નાગ નથી વડભાગ, ભલે ભૈમિદેવ કરે સદુ સેવા,

(દિ) અનુભવ વગરની ઉદ્ધતતા વર્ણ છે અમને ઈં (ચિ) માતાઓની પુત્રવત્સલતા વર્ણે જી બાપુ ઇં

૧૮ શ્લોક—ગતિ તપ ઇં—હવે તમે તપ તથા સ્વાધ્યાયન (સ્વાધ્યાયન—પ્રાતાનુ અધ્યયન) ને સાધો તથા હે સુશીલ નયિ ! (ઋષિઓ !) તમે સદા સમ્યક (રૂઢે પ્રકારે) વાધો—વૃદ્ધિ પામો.

(છિ) આ પરાક્રમ—ના વચ્ચેવતાનુ પરાક્રમ.

નથી નથી વેસ્ય નથી નથી રૂઢ, નથી શુ કે અસુધારી અવરા,
કથી ન કયા કરી જાય જરૂર, ભલે ત્રિપુરાગિ, મદાભય દેતા । ૧૯

સંવરણુ—આર્થ મુરય ! સત્ય છે. અહો મુનિશ્વરો ! હું સર્વ તપસ્વી-
ઓનો કિંકર આ તપોવનનું રક્ષણ કરવા આવી ઉભો છું, તેથી આબાલ-
પૃથે નિર્ભય થઇ વર્તવું ઉચિત છે. અહો ઋષીશ્વરો ! સાવધ થાવ, સાવધ
થાવ. (જિ)

મુનિઓ—(ધીમેથી આંખ ઉઘી કરી જોઈ માઠિમાઠિ) અરે
ધાતા ! માતા ! ત્રાતા ! આ તો આપણું ત્રાણ કરવા મદાભા સંવરણુ રથા-
રૂઢ થઇ પધારેલા છે માટે સાવધ થઇ એમને જે કહેવાનું તે કહીએ. (જિ)

સંવરણુ—(નમન કરી) અહો જોરેવો ! ઉઠો ઉઠો હવે કંઈ પણ
ભય નથી.

પેઠ મુનિ—હવે કંઈ પણ ભય નથી; કિન્તુ ભય આવવાજ શા કાળે
હોયો ? શું તું અમારો પ્રભાવ નથી જાણતો ?

શ્લોક.

જો કે પાવક સર્વ ગર્વ કરી રે', તેથી ન કાંઈ જાણે,
જો કે અગ્નિ ઝરે ત્રિજા નયનથી, તે દેવથી શું વળે ?
પરિમા વડવામિ વેરી થઇ રે', ના જોર તેવું મળે,
શાપામિ સમ અગ્નિ કેા નથી નથી, પામે તું તે આ પળે. ૨૦

૧૯ શ્લોક—મુરેશ્વર હંદ. તપોવનના ઋષિઓને ભયઘસ્ત જોઈને મુરય
રાત્રને ભયનું સામર્થ્ય વર્ણવી બતાવે છે: નથી ઇં—હે ભયદેવ ! મુર અમુર
આદિ કોઈ વને જીતવા સમર્થ નથી. અસુધારી અવેવા—પ્રાણ ધારણ કરનારા
કોઈ પણ અવયવ. મદાભય દેવા—હે મદાભય દેવ ! ભલેને ત્રિપુરાગિ હોય તોય
શું થયું ?

(જિ) આબાલપૃથ્ઠે—જાળકથી જઇ મુખી સહ કાઢ્યો. (જિ) ત્રાતા-રક્ષણુ
કરનાર. ત્રાણુ—રક્ષણુ.

૨૦ શ્લોક—શાર્દૂલચિકીડિત. તે દેવથી—મદાદેવથી. પામે ઇં—અર્પાત
તને એમ શાપરૂપી અગ્નિથી જાણીને ભરમ કરી નાખીયું.

સંવરણુ—(નમન કરી) મહાનુભાવ ! હું મહર્ષિઓના સામર્થ્યથી સર્વ પ્રકારે તો નહિ પરંતુ કિંચિત્ જાણીતો છું; તથાપિ મારી અજાણતા બાદે વિનાશ કર્યો તેની ક્ષમા કરશો. (જિ)

શ્રી ૦ મુનિ—અરે ! અમે કંઈ વ્યાધથી બીહીતા નથી; પરંતુ તારું કાર્ય અમારે શા કાળે કરવું જોઈએ ? (એવે ગર્જના કરતો વ્યાધ પર્વત પર દેખાય છે તેને જોઈ સર્વ મુનિઓ એકમેક ઉપર પડી જાય છે. અને કેટલાએક ઓ વા વા ધ ધ એમ બોલતાં જ્યાંના ત્યાંજ ઉભા રહે છે) (ટિ)

સંવરણુ—(વ્યાધને જોઈ સહર્ષ) આર્ષ સુરથ ! જરાક રથ આગળ લે એટલે હું એને યમપુરીનો માર્ગરથ કરું (સારથી તેમ કરે છે અને રાજા શરસંધાણુ કરી વ્યાધને મારે છે. વ્યાધ આમ તેમ ધણે નાસવાનો યત્ન કર્યો છતાં શરથી બોઠાઈ આર્તનાદ કરી પૃથ્વી પર પડે છે.) (ટિ)

સુરથ—(રાજાને પુનઃ શરસંધાણુ કરતો જોઈ) હા હા, નરેશ્વર ! અવણુ કરો:

શ્લોક.

જે શૂલ શંભુનું કદી, વર્ણી પાછું આવે,
જે વજ્ર વાસવતણું, ન અરિ સમાવે;
બ્રહ્માજી બ્રહ્મતણું જો, અરિ ના નમાવે,
ત્યાંથી ન સંવરણુનું, શર પાછું આવે.

સંવરણ—શું આર્થ સુરથ ! ત્યારે તે વ્યાધ મરાયોજ કે ?

સુરથ—એમ કહેવું શા કાળે જોઇએ ? તે તો સરસધાણ યતાગાંજ યમપુરી બણી જઇ પહોંચે. આયુષ્મન ! (હિ)

શ્લોક.

સિંદૂર્ણ ગર્ભ કદી ધરે, જો નૃપ ખીછ વાર;

તો જ્યા પુન શરે ચઢે, નિશાન લઈ નિરધાર.

૨૨

સંવરણ—તો હવે આપણે મુનીશ્વરને સાવધ કરવા જોઇએ. (રા- માળી ઉતરી મુનિ પાસે જઇ) મહાશયો ! શાદ્વંલનો અંત આપના સેવકથી આવ્યો છે, માટે હવે નિર્ભયતાથી તપશ્ચર્યાનો આરંભ કરો. (હિ)

પેં મુનિ—(સાવધ ચઇ) શું સરસિશમણિ ! તેં વાધ વાધણ ઉભયનો અંત સ્વત્પ સમયમાં આણી દીધો ! વાદ ધન્ય છે ! ધન્ય છે ! (હિ)

સંવરણ—મારા જોવામાં નો એકયો વ્યાધ આવ્યો તેનેજ મેં માર્યો.

ખીં મુનિ—(સકોપ) અહો ! વાધને મારવામાં તે શુ પરાક્રમ કરવાનું હતું ? એને તો અમે આ અમારી જ્યેષ્ઠિકાથી પણ પૂરો કરી નાખત; પરંતુ જે વિકાગતા રહેલો છે તે વાધજીમાં છે. (હિ)

પરાજિત ન કરે; એ બધું એમ માય, તથાપિ ત્યાંથી (યતુ હપરથી) સંવરણનું શર કાર્ય કર્યો વિના પાછું આવે નહિ, અર્થાત્ સત્તુ વનેરેના કરતાં પણ સંવરણના બાણમાં અધિક શક્તિ છે. સંભાવના અલ કાર.

(હિ) તે તો સરસધારણ યતાગાંજ ઈ—અતિસંયોજિત અલ કાર
૨૨ શ્લોક—દોહરો. જ્યા-ધનુષ્યની પણ.

(હિ) મહાશયો ઈ—અહીં વ્યાધ હણવાથી મુનિઓનો આનંદ વધાર્યો છે, માટે ઉત્કીર્તન નામે નાટ્યાલકાર.

(હિ) શું ઈ—અહીં વ્યાધ હણવાથી મુનિઓનો આનંદ વધાર્યો છે, માટે પ્રસર્થ નામે નાટ્યાલકાર

(હિ) અહો ઈ—અહીં વાધજી ન મરાયા રૂપ દોષારોપ કરીને મુનિએ સંવરણની નિંદા કરી છે માટે ચરીવાદ નામે નાટ્યાલકાર

સંવરણ—મહાનુભાવ ! તે વાધણ મારા જોવામાં આવી નથી; પરંતુ આપ સ્થિર થાવ; હું તેનો નાંચ કરી સ્વરૂપ કાળમાં અહીં આવું છું. (યિ)

ત્રીઠ મુનિ—હવે અમને એકલા મૂકી ક્યાં જાય તે ? શું હવે અમારે થોડા સાર તેને સાપ દેવો કે ? (દિ)

સંવરણ—આર્થ સુરથ ! આ સર્વ ઋષીશ્વરોનું તમે અહીં રહી રક્ષણ કરો. હું તે દુષ્ટાને વિડારી વેલો વળી આવું છું. પર્વત પર રથને ચઢવાનો માર્ગ પણ નથી. (યિ)

સુરથ—જેવી દેવગ્રીની ઇચ્છા. પણ સેવકને સેવા કરવા સાથે લીધો હોત તો ઠીક !

સંવરણ—ના ના, તેમ કરવાની કંઈ જરૂર નથી. તમે આ સર્વ મુનિઓ સહ જલરથાન પર બેસો અને આપણું સેન આવે તેને પણ ત્યાં નિવૃત્ત કરો. આ હું આપ્યો ! (એમ કહી ધનુષ્ય જાણી લઇ રાજા જાય છે અને પછી રથ તથા મુનિઓ પણ જાય છે). (તિ)

(પર્વત પર વાધને શોધતી વાધણ આવે છે અને તે રાજાને નીડર પણો ઉપર ચઢી આવતો જોઇ જાય પાછી પાછી લાગી જાય છે).

સંવરણ—અરે શું વાધણ પાછી નાશી ગઇ ? આ કંઈ કર્ત્રિમપણું કે માયા તો નથી ? જો એમ ન હોય તો માનવને જોઇ જો પાછી નાસે કેમ ? અરે હાં, ઠીક રમરણ થઇ આવ્યું. (યિ)

(યિ) વાધણને મારવા રથ કાઢે કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે માટે અધ્યવસાય નામે નાટ્યાલંકાર.

(દિ) તપતીનો મેળાપ એકલા રાજાને કરાવી આપવો છે માટે તેને સારથી તથા રથથી છૂટા પાડવાની આ યુક્તિ નાટકકારે કરી છે.

(યિ) દુષ્ટને—દુષ્ટ વાધણને. વળી આવું છું—પાછો વળી આવું છું.

(તિ) નિવૃત્ત કરો—અર્થાત્ ત્યાંજ ચોભાવી રાખો.

(યિ) ' આ કંઈ કર્ત્રિમપણું કે માયા તો નથી ? ' આ વાક્યથી, ' એ માયા છે ' એમ જે આમજ જણાવશે, તેનું સૂક્ષ્મ ઉદ્દેશોધન કર્યું છે. ' એ માયા છે ' એ વાતનું, વાપના નાસવાનું કથન કરીને સમર્થન કર્યું છે માટે કાવ્યલિંગ અલંકાર. વળી વાપરણના નાસવાથી તે માયા કે કર્ત્રિમપણું છે એવો તર્ક થયો છે માટે તુલ્યતર્ક નામે નાટ્યલક્ષણ પણ વર્ણવ્યું છે.

શ્લોક.

નથી વાધણી હું તને શૂનો જાણું,
અરે જ્ય કયા આ બધું માસ બાણું ?
હબી રે' હબી રે' તદા તો પ્રમાણું,
બાને નારી જાણું છે ના અજાણું !

૨૩

(એમ કહેતો કહેતો તેની પાછળ દોડી જાય છે).
(સેનાના પદાતિ વાતો કરે છે)

૫૦ પદાતિ—બાઈ સમરસિંહ, મહારાજની આજ્ઞા સર્વ સાગ તોને
જલાશય નિકટ રહ્યાની સત્તાં સેનાનીએ આગ કેમ કર્યું, તે કાંઈ સમજાવું
નથી (કિ)

ખી૦ પદાતિ—“ ખુશામત ખગેશને પણ વા'લી છે ” માટે. (ચિ)

ત્રી૦ પદાતિ—ત્યારે શું એ વાધણને મોટે આપણને નાખી બમા થના
ધારે છે નહિ વા ?

ચો૦ પદાતિ—એમ નહિ તો ખીણુ શું ? પણ અહ્યા એકાદો શિકારી
રીએ આપણી સાથે નથી હો !

પાં૦ પદાતિ—અરે શિકારીની શી જરૂર છે, આપણે કંઈ કરી છીએ !

છ૦ પદાતિ—બાઈ કરી ને પૂરા એ તો સર્વના જાણવાયા છે. મગધ
દેશની તદાઈને સમયે મહારાજની નીચે ભગમ્મ રહેનાર તમેજ કે ખીજ કોઈ ?
જેક તમારું મો જરા જોયા તો હો !

પાંચ૦ પદાતિ—(ખડ્ગ ખેચી) અરે મૂર્ખ ! મુએસા માતમ
પાછળ તો તુજ ભગમ્મ પેઠો હતો, અને ખીજ માટે મમે તેવી બનાવ કરે
છે ? આ ખડ્ગથી તારા માથાના સદાજ દુકડા કરી નાખીશ, યાદ રાખજે.

સાત૦ પદાતિ—(પાયમાને ચાત કરી) બાઈ ! આપણે સર્વ કંઈથી
યોગ્યતાના સામંતો છીએ તે સર્વે ઓળખના જાણવાયા છે પરંતુ રજાજતનું

૨૩ શ્લોક—બુજ જ પ્રમાત શુની—કવરી

(કિ) પ્રવેશ છઠ્ઠા પદાતિ—પાયદંબના ચોદ્દા, સેનાની—સેનાપતિ

(ચિ) ખગેશને—વિપ્લવને—પરમેશ્વરને

કહેવું સત્ય છે. વાઘને મારનાર તો શિકારીજ હોય છે અને બીજા તો જશ લેનાર, કહેવાતાજ આવ્યા છે. જો એકાદ શિકારી આપણા મેગા હોત તો ઠીક પકત ખરું.

આઠ૦ પદાંતિ—પણ મહારાજની સાથે કિયો શિકારી ગયો ? તેનો તો કાંઈ વિચાર કરો. મિથ્યા શું કામરતા દર્શાવી રહ્યા છો ?

નવ૦ પદાંતિ—ભાઈ આ નરેશ્વર આપણને મહારાજની યોગ્યતા-વાળા કરે છે; તે પદ સ્વીકારી દ્યો નીકર જવું ગહેશે. (એવે સેનાપતિ વસંતક સહ પ્રવેશ કરે છે અને તેથી સર્વ સાવધ થઈ ઉભા રહે છે) (મિ)

સેનાની—અહો 'શરવીર સામંતો' ! યદ્યપિ વક્રરાયણી વાઘણ રાજ-છના શરનો ભોગ થઈ પડી નથી; તેમ તે તેમનું 'ધારણું' નિશાન હોવાથી અન્ય જનોએ વીંધી રાકાતું નથી, માટે તમે સર્વ સાવધપણે જોજો કે આ માર્ગે થઈ તે નાશી જાય નહિ. અને જો કદી તેમ થને તો—

શ્લોક.

વાઘણી વઠ જો જાય આ પાસથી,
નાગણી સીધો આ સિર ઉદે;
વા ઘણી મોઘ સંભાળ જો ધારમો,
ના ગણી જાય મોટાઈ વેદે,
પા ઘડી ચૂક જો કાર્યમાં ના પડે,
પાઘડી અન્યને રાય મે દે ?
આશરો સર્વનો રાખીને હું વળું,
આ રાશે જૂસતાં અંગ ભેદે.

૨૪

(મિ) નરેશ્વર-એ નામનો પદાંતિ અથવા ઉત્તમ પુરુષ અથવા ક્ષત્રિય.

૨૪ શ્લોક—અર્થણા છંદ. સીધી નાગણી—સીધી તરવાર—પદ્ધિ. વા ઘણી ઇ—અથવા તે ઘણી મોઘ અને સંભાળ ધાર્યો તો તમારી મોટાઈ વેદથી પણ ગણી રાકાય નહીં એટલી બધી વધશે. પા ઇ—જે તમારા કાર્યમાં એક પા ઘડી વાર પણ ચૂક ન પડે તો પાછી રાત્રી પાવડી (સિરપાવ) બીજાને શું કરવા આપે ?—અર્થાત્ તમનેજ તે સિરપાવ મળશે આશરો ઇ—હું તમારા સીનો આશરો રાખીને—તમારે આશરે કામની સુવિધ કરીને વળું

આર્થ સમરસિંહ ! આટલું કલા સતાં પણ તમને આર્થિકની સુપરત કહેલું; અને વિશેષમાં આ વસંતકને તમારી કને મૂકી બહાનું. જો જો એ વૃપપ્રિયને કંઈ દરકત ન પડે. કેમ વસંતક ! અહીં હીક ન પડે તો આવો મારી સાથે.

વસંતક—હજી તમે ગયા નથી ? જાવ બાઈ જાવ; મારો તો અચકા-કાને અડદાળો નીકળી ગયો છે. જળી આ સિકાર અને મુખ્યા આ મુનિઓ. એમને તે કેટલા કાળ કાઢવા હતા કે મારા જેવા મહાનુભાવને મોઢક સાથે અંતર પાડવા બેઠા છે કે વાપણે કેમ વાપની પેટે વેલી મરી જતી નથી ! જાવ જાવ તેને જાંઘ પૂરી કરી આવો. (મિ)

સેનાની—મહારાજ મોઢક મારવાના નથી ! તમેજ જરા ઉતાવળે એટલું કામ કરી આવોને ! (એવે વાપણનો આર્તનાદ સંભળાય છે તેથી સેનાની તે તરફ દોડી જાય છે; બીજા જેમ તેમ સાવધ થઈ ઉભા રહે છે, અને વસંતક અતિ કંપ સાથે જડંબની જાય છે, તેને સાવધ કરી,)

સમરસિંહ—આર્થ વસંતક ! સાવધ સાવધ. વાપચત્તને એ જાનવર પહેલું દલે છે.

વસંતક—(સાવધ થઈ આમ તેમ બેઠા) ઓ ભાઈઓ ! મને પેલા જાડ પર ચઢાવી દઈ તમે નીચે ના ઉભા રો' ! પરમેશ્વર તમારું કલ્યાણ કરશે; અને હું તમારો યુધ્ધ કોષ દેડાડો નહિ વીસાઈ' હો ! રાખને સમજાવી હું કહીશ, કે વાપણ તમે જાણ્યોજ મારી. નહીં મારાથી જ તમારું સાઈ' થશે તે કરીશ પણ મને ઉતાવળે જાડ પર ચઢાવી દો; નીકર મારો છવ જશે !

સમરસિંહ—ભાઈઓ ! આ પાસેજ જાડ છે માટે ત્યાં જઈ ઉભા રહીએ એટલે ઉભય અર્થમાં બાધ આવશે નહિ. અને જો એમ નહિ કરીએ તો આ 'વાપણનો છવ જરૂર જતો રહેશે.

કુ—બીજા જગોએ બહાનું હતું; પણ જો તમે તમને સંતોષવા કામમાં ભૂલ કરશો તો આ મારાં શરે (તીરે) તમારાં અંગને ભેદશે—તમને હું તીરથી મારીશ.

(મિ) જળી આ સિકાર—સિકાર શબ્દ દમણા પુસ્તિકા વપરાય છે એમ છતાં 'મુખ્યા' શબ્દ ઉપર ધ્યાન રાખીને તેને સીધાં જ વાપર્યો હોય એમ લાગે છે.

સર્વ—હા એમ કરો એમ કરો અહીં અને તહીં ઉર્ધ્વા રહેવું એ આપણે તો એક સરખું જ છે તો જાને પરમાર્થ શા કાળે ન કરી લેવો ?

વસતક—તમે સર્વનું ક્રમવાળું ચરો ! અદારાજ ! જાણે તમેજ મને શ્રવતદાન આપ્યું ! (સર્વે જાડ લાગી જાય છે)

(તપતી પોતાની બે સદચરિયો સદ પ્રવેશ કરે છે)

તપતી—અધિ તરસિકા ! જેને કાળે આપ્તજનને અતિશ્રમિત કર્યા તેનું માત્ર દર્શન કરી આસ્થા જાણે જો જો બેમાથી એકે જણી કંઈ બોલી બેસરો નહિ અહા સખી ! એનો પ્રભાવ એ પ્રેમસાગરને મર્ખાદા મૂકાવવાનું કરે છે (વિ)

તમાસિકા—સખી ત્રિવેણી અને આપણો બહુક ત્રિશિરા કે'છે કે ' હું શપથપૂર્વક મુ'છું કે આવા પ્રતાપીને માયા કરી છાવવા કપારેમ પણ જનાર નથી. ' બેની ! એ તો પરમેશ્વરેજ સાજ સખી નીન્દ્ર બહુ'ય પોગન ઉધાડું પડી જત ! (રિ)

તરસિકા—અલિ સાથી ! એ વાત તો પિતા સૂર્ય દેવનાય જણવામા નથી, તો શી રીતે પોગણ ઉધાડું પડત ? (લિ)

તમાસિકા—અરે સવરણનું ચર ત્રિશિરાને વાગ્યું, તે વખત જો તેણે સત્વર સ્વદેહ ધારણ ન કરી લીધો હોત તો તેનું આગળ બન્યું 'તું, અને ત્રિવેણી તો જ્યાં રાજ્યે તેની પૂઠ લીધી કે મરણ જેવો આતંત્રાદ કરી નાશી છૂરી, જો તેનું ચર કાંઈને લાગ્યું હોત અને આ સખી તપતીએ સર્વ કંઈ છે એમ જણાય હોત, તો હસવાનું ખસવું થઈ જત !

(વિ) પ્રવેશ સાતમે સદચરી—સખી આપ્તજનને—વહાલાને એનો પ્રભાવ—એના દર્શનનો પ્રભાવ

(રિ) અહીંથી વાઘ અને વાઘણ કેણું હતા, એ ભેદ ખુલ્લો કરે ■ સવરણને એ જગે એ લાવવાને તપતીએ પોતાના બહુક ત્રિશિરાને વાઘનું અને ત્રિવેણીને વાઘણનું રૂપ ધારણ કરાવી તપોવનમા ભય ઉપજાવ્યો હતો, એમ આ સભાપણ વાચતા જણાઈ આવશે શપથ—સોગદ માયા કરી—કપટ રૂપ ધારણ કરી

(લિ) સૂર્યની પુત્રી તપતી છે એ વાત તથા તપતીનો પ્રેમ સવરણ પ્રતિ છે, એ વાત આ ભાષણ દ્વારા કવિએ જણાવી છે

તરસિકા—હા હા, એ તો ખરું પણ ગાલવ ઋષિ તપોવનમાં નહોતા તેથીજ સખી તપતીની ધારણા પર આવી. જાકી તે તો ત્રિકાગદર્શિ છે હો.

તપતી—પણ સખી ! આ તપતીએ ચાર કાળનું જ્ઞાન ધરાવે તેવી છે તો. પેશ જન્ય એવો દા ન નાખીએ, સારે દા નાખ્યો શા કામનો ? (એવામાં કોઈ આવતું હોય એવો પડઘા સંભળાય છે.)

તમાસિકા—(ઉંચી યથ જોઈ તપતીનો દાઘ દખાવી.) સખી તારા મનનો માન્યો આખો માટે સાવધ થા. (તણુ જલ્લિયો સાવધ યથ રિચર ઉભી રહે છે અને કુધાતૃપાથી પીડાયેલો રાજ પ્રવેસ કરે છે.) (વિ)

સંવરણુ—(સખેદ) અરે શું ? આટલી બધી શોધ કર્યાં સતાં વાધણુ કે વાધ ધવાયલાં કે મૂએલાં નજ મળી આવ્યાં ? જરૂર કોઈ ગાયાવીની માયા હશે. અરે સેનાની કે સૈન્ય આટલામાં કંઈ જણાતા નથી. કુધાતૃપા એ પ્રાણી માત્રને કેવી પીડા પમાડનારી છે ! માલ્ય આગળ જઈ કોઈ પર્વતના ઝરામાંથી પાણી તો પી લેઉં. (કાન દહ) આધે અશ્વના ખુંખારા સંભળાય છે. માટે હવે તે મને ઉતાવળે આવી મળશે. (એમ બોલતો બોલતો પર્વતના બધી જન્ય છે અને ઉંચું જોવાથી તણુ દિવ્ય સ્ત્રીઓને ઊભી રહેલી જોઈ પાછે પગે ઘોડે સુધી પાછો દડે છે અને નીચું જોઈ વિચાર કરે છે).

તરસિકા—(તપતીનો ખમો દખાવી પોતાનો દાઘ લાંબો કરી આશ્વ-પંચુકત થયેલા રાજને બતાવે છે.)

તપતી—(તરસિકાના દાઘની આંગળી દખાવી પોતાની આંગળી પોતાની નાસિકાને ઝડકાડી તેને જ્ઞાત થવા સૂચવે છે.) (સિ)

સંવરણુ—(વિચાર કરતો કરતો પાછે પગે છેક જાણુ પર દડી જઈ સઆશ્ચર્ય) અરે, આ કેણુ હશે ? જો હું એમને કંઈ પૂછું તો મારું જોવાનું સુખ પણ જતું રહે. જે મધ્યે ઊભી રહી છે તે તો જરૂર મુઘ્ધા રૂપ ધારી મહાલક્ષ્મી હોવી જોઈએ. (જાણુ જાણુ ઉભેલીને નિહાળી જોઈ) આ તો એની સદચરિયોજ છે. અદા શું એનું સ્વરૂપ છે ! (વિ)

(વિ) મનનો માન્ય—મનમાં જેની અલિલાયા છે તે-સંવરણુ.

(સિ) અહીં તપતીનો આંગિક અભિનય વર્ણવેલો છે, તથા નાયકને જોવાથી, એ ચેષ્ટા યજ્ઞલી છે, માટે વિલાસ તથા નાવિકાનો સ્વાભાવિક અલંકાર વર્ણવેલો છે.

(વિ) જો હું એમને-કંઈ-પૂછું—ઇત્યાદિ વાક્યથી સંવરણુના અનુરાગ

શ્લોક.

જાણે સર્વાંશ તેજે તપન ઉતરીને, જૂમિ મધ્યે શુ આળ્યો,
જાણે કાન્તિરનરૂપે કુમુદપતિ અહીં, જાનથી આર્જો લાળ્યો,
જાણે સોનાતણા આ દૂધ વગ નગર્મા, જ્યોતિ હીરાચરો રાજે,
જાણે નિ દા કરે હું જગતભુવર્તીની, લક્ષ્યા લક્ષ્મી લાજે ૨૫
અપિચ—

શ્લોક.

નેત્રો બે લલચાય હોય કપમ દહ, દીઠી ન મીઠી ગમી,
અ જો સૌ રિચર યાય તેહ જડ છે, કે'વુ ન એવુ બમી,
જો કે માનસ માન ગાત્ર વિચરે, એ ગુણુ ગૌરી મણુ,
બ્રહ્માએ નિરમી નથી નવલ આ, તો જૂલ્ય કેની બાણુ ? ૨૬

ખીજનો નિરૂપ કર્યો છે જે મધ્ય ઈં—આ વાક્યથી સવરણનો દર્શન અનુરાગ વર્ણાયો છે

૨૫ શ્લોક—અન્ધારા જાણે ઈં—જાણે કે સૂર્ય યોતાના સર્વાંશ તેજે (સપ્તમા તેજ સાગે) ઉતરીને પૃથ્વી ઉપર ન આળ્યો હોય ! આ વાક્યથી તપ તીવ્ર હૈવા તેજસ્વી સ્વરૂપ વર્ણુ છે તથા તેમાના તપન રાખે વડે તેની ઉત્પત્તિ સૂચ્યો છે, એમ ધ્વનિત કર્યું છે તપતીવુ આહ્વાદકપણ વર્ણુ છે જાણે ઈં—જાણે તેના કાલિના સ્વરૂપથી (ત્રિપથી) અહીં કુમુદપતિ (ચદ્ર) ભાવથી આવીને સૈને ભાળ્યો (પ્રીતિકર લાળ્યો) હોય નહીં ! જે સખીઓની વચ્ચે ઉલેક્ષી તપતીને પણ છે જાણે ઈં—જાણે આ બે સખીઓ રૂપી જે સોનાના ઉત્તમ પર્વતોમા તપતી બે હીરાની જ્યોતિ હોય તેવી શોભે છે ! તપતીવું સર્વોત્તમ રૂપ વર્ણુ છે જાણે ઈં—જાણે હું આ સૌને જોઈને જગત પરની તમામ ભુવર્તીઓના રૂપની તો નિદાન કરે જ એટલું જ નહીં પણ એના રૂપથી લક્ષ્મી પણ લક્ષ્યા લાજે એમ છે તપન, ચદ્ર અને હીરા રૂપે તપતીની સ્તુતિ કરી જ માટે ઉત્પ્રેક્ષા અલ કાર

૨૬ શ્લોક—સાદૃશ્યવિકીરિત સવરણ તપતીને જોઈને કહે છે કે કોઈ દહાડો નહીં દીઠેલી એવી આ મીઠી (તપતી) તે અને ગમી છે, તો તેને જોવાને એ બે નેત્ર લલચાય એમા તેમને હું હોય શી રીતે દેડ કે અથવા એને વિષે મે મીઠી (મીઠ—નિમેષોન્મેષ) દીઠી નહીં, એવી બે અને ગમી છે આવો અર્થ કરીએ તો ‘ તપતીએ દેવભક્તિની સ્ત્રી છે એવા ધ્વનિ ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા મારા નેત્રમા મીઠી (મીઠ—નિમેષોન્મેષ) અને ગમતી નથી—

તપતી—(નિઃશ્વાસ નાખી પ્રયત્ન છાતીએ અને પછી કપાળે હાથ અડકાડી તેને છતો કરી તરલિકાના કાનમાં કંઈ કહે છે, તે રાજના જોનામાં કિંચિત્પરોજે આવ્યાથી કને જઈ આ પ્રમાણે કહે છે):-(સિ)

સંવરણ—

શ્લોક.

નમણી રમણી રામા, દમણી દુખની દયા દિલે ધારે;
જમણી નમણ નમાની, રમણી જે આ વિચારી શુ ધારે ?

૨૭

તેને લેઈને મારી દરિદ્ર એનામાં રિયર થઈ ગઈ છે. ‘અલ્પ’ નામે સાત્ત્વિક ભાવ. અંગે ઇ—વળી એને લેઈને મારા સૌ અત્ર રિયર (જડ રૂપ) થઈ નાથ તો તે અંગેને મારે બીજાને (જ્ઞાતિ આણીને) જડ કહેવાં પણ ધરિત નથી, જડતા નામે સાત્ત્વિક ભાવ. જો કે ઇ—જો કે માનસ માત્ર (પ્રત્યેક માણસનું મન) માત્ર (સુંદર માત્ર) મા વિચરે છે પરંતુ મારા જેવાનું મન પણ આ તપનીના માત્ર ઉપર વિચરે છે, તો એ શુણ્ણુ હુ આ ગૌરી (સ્ત્રી-તપતી) નોત્ત મણું છું. અથવા જો કે મારા માત્રમાં મારા માનસ (મન) મન માત્ર વિચરે છે-હતકા ધરીને નાચણ થઈ નાથ છે, અથવા મારા માત્રની વિચ (વચ્ચે) માનસ માત્ર રે (રહે છે)—ખીજી જાંબી છદ્મિઓની રાહિત વિરામ પામી ગઈ છે, એ શુણ્ણુ એ ગૌરી (સ્ત્રી) નો છે એમ હું ગણું (છું) માત્ર હુ રેતાંજ નામે સાત્ત્વિક ભાવ આ સ્ત્રીનાં નેત્રને સ્પર્શવાયવા રૂપ, અંગે રિયર કરવારૂપ, તથા છદ્મિઓની ચેષ્ટાઓને જાણ કરવા રૂપ જે શુણ્ણુ છે તેને હોય કટપીને તેના કર્તાની ભૂવ વર્ણવવા ચત્ર કરે છે. બ્રહ્માએ ઇ—આ નવવ (નવીન) સ્ત્રી બ્રહ્માએ નિર્મલની નથી તો પછી હું કોની ભૂલ કહું ? બ્રહ્માએ નિર્મલની સ્ત્રીઓ કરતા આનામાં વિલક્ષણતા એ છે કે એ નેત્રની પલક નથી મારવી અને ખીજીને પણ એવા કરી દે છે, એ પોતે રિયર ઉભી છે અને ખીજીને પણ રિયર કરી દે છે, તથા એ પોતે ચેષ્ટા રહિત જણાય છે, અને ખીજીને પણ નિચેષ્ટ કરી દે છે !

(સિ) અહીં કવિએ આંગિક અભિનય વર્ણવે છે ‘ રાજાને લેઈને તપતીના હૃદયમાં વિકાર થઈ આવવાથી તથા પોતે પરત્ર હોવાથી એ પુરુષ પોતાને તકાળ પ્રાપ્ત થવાનો નથી તેથી ઉદ્વેગ ઉત્પન્ન થતા તે આ અભિનયનથી જતાવ્યો છે હૃદયને માત્સરિય સ્વભાવે છાતીએ હાથ અડકાડે છે, તથા પુરુષને મળી રાકતુ નથી માટે કપાળે હાથ અડકાડે છે તથા છતો હાથ કરીને નિરાશ સૂચવે છે.

૨૭ શ્લોક—ગીતિ નમણી ઇ—હો નમણી (નમણી—નીચું લેઈ ઉભેલી)

તપતી—(કંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા તગર નીચું જુએ છે).

સંવરણ—

શ્લોક.

રંબા નંબા સમ સુખધામા, હાર્ય શુચિ વતી પ્રશ્ન હું કરું,
તું છે કોણજ પુત્રી કેની, કથમ અહીં રહીં વનમા તું કરું;
આબૂપણબૂપણ તું બામિની, આ વેરાન વિષે ન કરું,
લલિત સુલલના શશિવદની વદ, કારણું કષ્ટ તથાપિ હરું. ૨૮

(જોમ વખાણ કરતો કરતો છેક કને જઈ પહોંચે છે, એવે અપળાની પેઠે અપળતાથી ત્રણે જણિયો આકાશમાં અલોપ થઈ જાય છે, તે જોઈ રાજા વિસ્મય પામે છે, અને આકાશ બાણી આમ તેમ જોઈ આપ્રમાણે ખેદ દર્શાવે છે:—

શ્લોક.

ગઈ ગઈ શુણ્ણવતીં ગમતી, નમતી નમતી નવી યુવાવાણી;
અહીં નથી તહીં નથી તરૂણી, કહીં નથી તવ તું કહીં ગઈ જાણી ? ૨૯

(આ શ્લોક વારંવાર બોલતો હિંમત થઈ પરિક્રમાણ કરતો અને આખરે અતિ વિલાપ કરી એકા રહિત થયેલો તે દેખાય છે).

પ્રથમાંક સમાપ્ત.

રમણી (મનને આજંદ આપનારી) તથા દુઃખની દમણી (દુઃખને દમન કરનાર—દુઃખ દાક્ષિણી) રામા ! તું દિલમાં દયા ધાર, તું વારી જમણી નજી (આખ) ને નમાવીને રામણી (રામમાયણી) રો ચા (ચાલે) તથા વિચારીને (વારા લદાયને) તું વારે જી રું (કરવા) ? મતલબ કે મને મળ.

૨૮ શ્લોક—જોઈતરિ માત્રાના સુવંશ. રંબા છં—રંબા (રંબા) ને નંબા નંબા સમ જેવી દે સુખધામા રી ! દે શુચિ (નિર્મળ) દારવતી ! આબૂપણ છં—આબૂપણ (અલ કાર) ની પણ બૂપણ રૂપ એવી દે રી ! લલિત—મુંદર.

અંક ૨ જો.

(રાજમાતા મુદિબ્યા બેઠાં છે અને દેવી મુલોચનાદિ નમન કરી પ્રવેશ કરે છે).

મુદિબ્યા—(નમન કરી બેઠેલી દેવીને સખેદ) વત્સા ! તું કંઈ મારા સંવરણ સંબંધી જાણે છે ના ! મુખે કાળજીએ ક્યાંથીએ સમાચાર લાવ્યો કે વાધણ પાછળ પડેલા દેવ મદા શોધ કરતાં સતાં કંઈ પણ જણાતા નથી. હાય પ્રભુ ! મુજ અપંગતું જ્યેષ્ઠિકા રૂપ ધન સંતાડી તું મને વિલપાવીશ ના ! રે દેવ ! દીવા પાછળ અંધારૂં અભારથી દેખાડવા લાગ્યો કે મું (હારપાલિકાને) જોને અક્ષી, સચિવને બોલાવ્યા સતાં તે હજુ મુઠ્ઠી કેમ આવ્યો નહીં ? (હારપાલિકા જાય છે). (૪)

મુલોચના—(સખજી) માડી ! તું એ વિશે કંઈ પણ જાણતી નથી. માતા ! મજ અભાગણીના બાળ્યમાં તે આવી વાત જાણવાની ક્યાંથી લખી દોય ? (૫)

મુદિબ્યા—હવે દેખાડો કરવો રહેવા દઇ છાતાં રવો. આપણને જરાક રહન કરતાં કોઈ જોશે તો આખા રણવાસમાં કાંઈતું કાંઈ થઇ જશે, (એવે કંચુકી સદ સચિવ પ્રવેશ કરે છે.) (૬)

મુખેણુ—(નમન કરી નીચે બેસી) આ સેવક સરખું કાંઈ કાર્ય સંવર કહેસી.

(૭) પ્ર. ૧ લો. વત્સા—દીકરાની વહનું સંબોધન. કાળજીએ—કાળ સમાન જીવવાળો. દીવા પાછળ અંધારૂં—અર્થાત્ અભારથીજ સચિવ મારી આજ્ઞા માનતો નથી !

(૮) સખજી—આંખમાં આંસુ આવેલે. મજ ઇન્—હું રાજની પ્રીતિ પાત્ર નથી તેથી મને તેમના સમાચાર કોણ કહે ? બીજી રીતે અર્થ લઇએ તો, આત્રી (રાજ ન જડવારૂંથી) વાત સાંભળવાની મારા બાળ્યમાં ક્યાંથી લખી દોય ? અર્થાત્ એવી અનિષ્ટ વાત સાંભળવાતું મારું બાળ્ય નથી. હું તો સદ-વાર્તાજ સાંભળવાને યોગ્ય છું; પણ તમે રાજને બીજી સ્ત્રી કરાવવા તત્પર થયાં છે, તે એવી વાત-સાંભળવાની તમારાજ બાળ્યમાં લખી દોય !

(૯) દેખાડો ઈન્—મને બતાવવાને—તું મારું ઉપર ઉપરનું રહે છે; નહીં તો મારા ભેટલી લાવણી વને સાચી દોય ?

મુદ્દિવ્યા—રે મુપેણ ! બીજું શું કહેવાનું છે ? પણ કાંઈ જાણતું હોય તો કહી નાખો કે “ મજ રાંકડીનું રતન ” ક્યાં ખોવાયું ગા ! અરે પ્રભુ ! અકરમીને તે ઇનાં જમણ ક્યાંથી છાજે ?

મુપેણ—(નમન કરી) માણ ! ધૈર્ય ધરો. હું કુતપતિને શિર રાજ્ય-ભાર મૂકી આપની પાસે આવ્યો છું. ચિંતા કરશો નહીં. બાહેર રૂથ તૈયાર છે, તેમાં બેસી સપ્તમા પાતાળ મુખી દેવશીની શોધ કરી શુભ સમાચાર સત્વર લાવીશ. એ વગર કાંઈ અન્ય આશા ? (રૂં)

મુદ્દિવ્યા—ના બાઈ નાં, બીજું કંઈએ કહેવાનું નથી; તમારો માર્ગ મુખરૂપ થાય. (૩)

મુપેણ—(નમન કરી) આપનો આશિર્વાદ સર્વથર સફળ કરો. કિન્તુ માણ યોદ્ધા વિદ્યા જાણનાર આગળ ચાર જાણનારની વિનંતિ કે,—(૪)

શ્લોક.

નિરમ્બુ વિધિનું થાયે, યત્ન જોયો ન કાંઈ જાદવાયે;
એવું સગણ સાંતવન, કરજો દરજો પોંડા ન સમભયે.

૧

મુદ્દિવ્યા—(સમજી) એ વિષે તમે કાંઈ પણ ચિંતા કરશો નહિ. જાન શુભ સમાચાર લઈ વેંલા વળી આવો. (૬ મુકી બધી આંગળી કરી) આ તો અદ્વી રેશની ?

૬ મુકી—(નમન કરી) ના માણ ! હું પણ ઝોગની સાથેજ જનાર છું. (માતાજી તથા દેવીને નમન કરી બંને જણુ જાણ છે.)

(રૂં) કુતપતિ—વસિષ્ઠ. આ વાક્યથી કવિએ જણાવ્યું છે કે પ્રધાનની ગેરદાનરીમાં રાજ્યનો જ દોષસ્વ કાલુ રાખ્યો. એ પ્રસ વહાવવા જેવો નથી.

(૩) આશિષ્ નામે નારપાલકાર

(૪) યોદ્ધા વિદ્યા જાણનાર—સર્વથર ચાર વિદ્યા જાણનાર—તેનાથી અપ્રમદ, અર્પાત્ વગેરે તો સમજું બહો છે તોપણ મારી અસ્થ મુદ્દિ પ્રમાણે સ્વચ્છ હશે. (૫)

૧ શ્લોક—ગીતિ જાદવાયે—(વિધિનું નિરમ્બુ) સાંતવન કરજો—પરિજનનું. દરજો—પરિજનની પોંડા. ન સમભયે—કે જેથી અમે જાને રાજ્યમાં નથી એમ દોષને સમભય નહીં

મુદ્ધિયા—(રડતી સુલોચનાને) વતસા સુલોચના ! વન્નથી પણ
હવેને કહ્યું કરનાવું શીખો જો આપણને રડતા જીવે તો જધી પરિજન
રડવા મઠી પડે, અને તેમ યત્ન જોઈ આપણું નગર રક્ષાણ કરી મૂકે તું ક-
દીશ કે તેથી આપણે શુ ? તો જો સાલજ્ય (ધીમેથી) તેની શોક વાર્તા
નગર બારણ અટ જતી રે, અને કોઈ દે દુરમન ચઢી આવે માટે આપણે તો
કોઈ જાણતા નથી એમજ જણાવું જોઈએ. (એવે આ પ્રમાણે કહેતો એક
બ્રાહ્મણ પ્રવેશ કરે છે —)

ભૂદેવ—માતાશ્રી ! કુલપતિએ વિમ્બનાશક ઇષ્ટિ કરવાનું કા'વી મો-
ક્ષ્યુ છે, અને કહેડાવ્યું છે કે પૂર્ણકુતીના દર્શન કરવા માતાશ્રી સહ દેવીને
બોનાવળે તે પરથી કુ ઉભયને તેડના આબો છુ. (જુ)

મુદ્ધિયા—(નમન કરી) જહુ સાર વતસા સુલોચના ! આજ્ય મારી
સાથે (આગળ બ્રાહ્મણ, પાછળ રાજમાતા અને તે પાછળ આસુ ભોતી નીચી
નજરે સુલોચના અને પરિજન જાય છે.)

(એક પછી એક જમથી પીડાતા પદાતિ અને તે પછી સેનાની પ્રવેશ
કરે છે)

રામસિહ—(નિ શ્વાસ પૂર્વક) અરે બાઈ નૃસિહ ! કોટાનકોટિ
સેનમાથી અપવશના ભોગદારી તો આપણે સાથે આનનારજ કરવાના વિશ્વ !
નિમિત્તે પણ કાંઈ નાવું સવું કહેવાય ? આપણું સર્વ સર્તા મહારાજનો પત્તોજ
ન લાગવો એ કેવા દુર્દેવની નિશાની ! (જુ)

નૃસિહ—હા બાઈ હા, તારું કેવું રજેરજ ખરૂ છે તેમ જ ગમે
જ ગમે ભટકી આપણી જે દુર્દેશ યદ્ય છે તે આપણેજ જાણીએ છિયે
ગાડા જ ગસમા પેસવું, સૂતેના સિદ્ધને જગાડના, વાઘ વરની બોડપો તપા-
સરી, વેરાન વાગા પાણી વગર પીડાવું, એટલું જ નહિ, પણ અજપાણીની
આખડી લઈ દરવું, સત્તા ધારેલા અર્થની સિદ્ધિ નહિ ! સિર શિય ! હવે
તો જે થાય તે ખરૂ. (પડધા સાલજી સામે જોઈ) બાઈ રામસિહ ! સમ

(જુ) ઇષ્ટિ—નાનો વત્સ ઉભયને—તમને અને દેવી સુલોચનાને

(જુ) પ્રવેશ કરે પદાતિ—પરે આલનારી સેના સેનાની—સેનાપતિ

વિશ્વ—હે પ્રભુ ! નિમિત્ત—જહાનુ

રસિંહ આદિક પૂર્વ દિશા તપાસી અહીં આવે છે. આઢાહા ! શા ચીથરે હાલ થઇ ગયેલા જણાય છે. (આઢ દસ પદાતિ સાથે સમરસિંહ પ્રવેશ કરે છે) .

સમરસિંહ—અરે ભાઇ નૃસિંહ ! નરવરનો પતો કંઈ પણ નથી જ લાગતો. તમે પણ નિરસાહજ જણાય છો. ભાઇ ! અગારી સાથેના ચાર શિકારીઓ અને અમે બધા જે અથડાયા કૂટાયા છીએ તે આમારું મન જાણાતું બહુ છે. પ્રભુ હવે તો યશ અપાવે તો બહુ સારું. (જોટલું બોલતાં પગ લખલખી જવાથી ખેસી જાય છે.) (છ)

સમસિંહ—ગાણુ ! હવે તો જે થવાનું હોય તે થાય પણ આપણામાં તો શોધ કરવાની ચકિત રહી નથી. (કેટલાક શિકારીઓ સહ સેનાપતિ પ્રવેશ કરે છે. અને તેને બોધ મહા યત્ને સર્વ બેઠેલા ઉભા થાય છે.)

સેનાપતિ—શૂરવીર સામંતો ! મારા જેવાજ તમે પણ નિરાશ થયેલા લાગો છો. “ દશરેચ્છા વહીવસી ” અથવા “ દૈવના આગળ કા’પણ શા કામનું. ” (છ)

સમરસિંહ—આર્ય ! એમજ છે; નિરસાહ થવા જેવો પ્રસંગ ન સત્તાં તેમ કરવા વારો આવ્યો છે. (એ)

સેનાપતિ—એ વારો તો લવાયજ કેમ ? બંસે આ દેહ જેને અને પુષ્ટ થયો છે તેને કાજે પડે તો પણ શું ? અરે નિરસાહતા એ તો કહી પણ આ કાર્યમાં સ્પર્શ કરનારીજ નથી. (એ)

નૃસિંહ—આર્ય ! અમે પણ આપના જેવીજ ઇચ્છા રાખીએ છીએ; પરંતુ યથાર્થ યત્ન કર્યા સત્તાં કાર્યની સફળતા નથી થતી તો પછે કેમ કરવું ?

(છ) નરવરનો—રાત્રનો.

(છ) દશરેચ્છા ઇં—ઇશ્વરની ઇચ્છા વધારે જળવાનું છે.

(એ) આર્ય—સેનાપતિનું સૈનિકે ‘કરેલું’ સંબોધન. નિરસાહ ઇં—અર્થાત્ રાત્ર કાંઈ વાધલુથી માર્યા જાય એવા નથી.

(એ) પુષ્ટ થયો છે—પોષણ પામ્યો છે. અરે ઇં—અર્થાત્ આ કામનું મહત્ત્વ એવું છે, કે તેમાં ઉત્સાહ સદિત થવાય એમ ઉમ નાહ.

સેનાપતિ—એમા કયા જેનુ કે કહેરા જેનુ કાંઈ પશુ નથી ઉત્સાહ
એજ ધારેની કાંઈસિદ્ધિનુ વગર ખોડ્યું રયા । છે કેમકે—

શ્લોક

ઉત્સાહે અખિલેશ ગેષ સદ્ તે, લંકા મુખી જે મદગા,
ઉત્સાહે અપિ યાતુધાન છનિયા, કાષ્ટ ન પાછા પડયા ;
ઉત્સાહે ગણ લાવિયા જનકજન, અર્ધિ અમુરે ભરી,
ઉત્સાહ નૃપ પામશુ મુખી યશુ, ઉત્સાહ રાખો ધરી ૨

રામસિદ્ધ—(નમન કરી) આર્થ ! અમે આપનાજ અનુયાયી છીએ,
અને દેવશ્રીની રોધમા આ દેહ પાને તો જન્મ્યું સદૃશ મધુરીશુ. (બો)

સમરમિદ્ધ—આ જનાવે પુરજનને કેવા કરીનાખ્યા દુરો ? શિવ શિન !

સેનાપતિ—સાં મોકતેમો દૂત આપજીને આની ગળેપો નથી નહિ
પાર ? (એવે જે વનઅર દોડતા દોડતા પ્રવેશ કરી આ પ્રમાણે કહે છે)

પહેલો વનચર—(નમ. કરી) મહારાજ આબ્યા આ પા (બો)

સેનાપતિ—(સદૃષ) કયાથી અને ક્યા આબ્યા ? (જ)

બીજો વનચર—રાજધાનીમાંથી અને મહેન્દ્રના મદન શિખર આ
ગળ રોધ સાગનાથી તપાસ કરેછે (ય)

૨ શ્લોક—સાં લેવિકીડિત અખિલેશ—સર્વેના સ્વામી—રામચદ્રજ રોપ
—રોપનો અવતાર—લક્ષ્મણ. યાતુધાન (યાતુધાનેને)—રાક્ષસોને જનકજન—
જનકી અર્ધિ છં—અમુર (દેશ) જેડે અર્ધિ (સમુદ્ર) ને ભરીને—
દેશોને સમુદ્રમાં નાખાને, અથવા અર્ધિ અને અમુરે કરીને ભરી (વીંટાયલી)

(બો) અનુયાયી—પાછળ ચાલનારા

(બો) ‘ મહારાજ આબ્યા આબ્યા, એટલા મોલવા ઉપરથી રાત્ર આબ્યા,
એવો અર્ધ પ્રથમ સમભય ॥ પણ પછીથી ‘ હે મહારાજ ! પ્રધાનજ આબ્યા ! ’
એમ જણાય ॥ માટે અહીં ચાલતા પ્રસન્ન કરતાં કોઈ ભૂદા અર્ધમા એ
રાખ્તેનો ઉપયોગ થયેલો હોવાથી ગદ નામે વીંટીનુ અર્થ વર્ણાયુ છે પ્રત્યે
વાણીથી ઉત્તર પ્રત્યુત્તર કરી અર્થ કહ્યો છે માટે પતાકાનિયાન

(જ) રાત્ર આબ્યા એમ જણ્યુ માટે ‘ સદૃષ

(ય) રાજધાનીમાંથી આબ્યા, અને મહેન્દ્ર પર્વતના મદન શિખર
આગળ આબ્યા, એમ સેનાપતિના જે પ્રશ્નના અનુક્રમે ઉત્તર ॥

સેનાપતિ—(સંકોપ) રાજધાનીમાંથી અને શોધ લાગવાથી તપાસ કરે છે તે કાણુ ?

પહેલો વનચર—મહારાજ ! પ્રધાનજી આવ્યા અને તેમને મહેન્દ્રના મદન શિખર લણી રાજજી ગયાના સમાચાર મળી આવ્યા તેથી તેઓ સાં તપાસ કરે છે એ વાત આપને કે'વા અમે આવ્યા છીએ.

સેનાપતિ—વાર ફીક છે. જવ, જઈ દેવશીનો શોધ કરો. રામસિંહ ચાલો આપણે જઈ સચિવને સર્વે જનેલી ખીના જણાવીએ, આપણે અત્યંત શોધ કર્યા છતાં દેવશીના કંઈ પણ સમાચાર જણવા હતભાગ્ય રહ્યા, અને પ્રધાનજીને આવતાં વાંતજ મુદ્દા પત્તા સાથે રમજ મળી આવ્યું ? મોટાતું ભાગ્ય મોટું હોય છે એ ખરેખર છે. હવે તો ચાલો સત્વર જઈ તેમને મળવું જ જોઈએ.

સર્વ સામંતો—હા હા વિલંબ કરવાતું કંઈ પણ કારણ નથી માટે ચાલો ચાલો. (સર્વે જાય છે.)

(રચારૂ સારથિ સહ સચિવ પ્રવેશ કરે છે.)

મુષેણુ—આર્ય સુમાલી ! અહીં પણ કંઈ દેવશીનાં દર્શન થતાં નથી. વનચરના કે'વા પર વિશ્વાસ કરી આપણે જે તરફ સેનાપતિ શોધ કરી રહ્યા છે, સાં ગયા નહિ, અને આ પર્વતથી ચેલો પર્વત એમ ઉલ્લંઘતા ઉલ્લંઘતા તેણે જતાવેલે રથને આવી પહોંચ્યા. આથી તો સેનાપતિને મળ્યા હોત તો કેટ-ડે લીક વાત જણવામાં આવત ખરી. (ગ)

સુમાલિ—સૈન્ય આ તરફ શોધવા આવ્યું હોય એમ લાગતું નથી. હવે અશ્વ ઝાઝી વાર નળી પણ શકવાના નથી. અને ખીણો તથા ટેકરા એવા આવે છે કે ન પૂછો વાત ! (એવે સૈન્ય સહ સેનાપતિ પ્રવેશ કરે છે અને પ્રધાનજીને જોઈ ઉતાવળે કને આવી નમન કરી આ પ્રમાણે બોલે છે.)

સેનાપતિ—આર્યને વન્દન કરું છું. દેવશીનો પત્તા કોઈ પણ પ્રકારે લાગતો નથી.

મુષેણુ—વીરકેટ ! તમારા સર્વના દેખાવ પરથીજ તમે એ માટે મહા-અમ લીધો હોય એમ લાગે છે. તમે પત્રમાં લખ્યું હતું તેજ પ્રમાણે જાન્યું હતું, કે કંઈ વતું આપું મોટેથી કે'વા જણું છે ?

(ગ) પ્ર. ૩ જો. સુમાલી—મુષેણુ પ્રધાનનો સારથિ. વનચર—બીજ.

સેનાપતિ—(નિશાસ નાખી) આર્ય કંઈ પણ વસ્તુ ઓછું કેવા જેવું નથી આ દત્તાત્રેયમાં એવા સેખ લખાવ્યા હશે તે કેનાથી મિથ્યા કરી શકાય ? (ઘ)

મુપેશુ—એમ સંતાપ કરવાનું કંઈ કારણ નથી. આર્ય મુખાલી ! પેલા ઝાડ નીચે રથ લઈ જઈ નોકાઓને છોડી મૂકે. વનચરે આપણને જે નિશાની આપી છે તે મર્ચ આ રથને મળતી આવે છે, અને વીરકેતુ ખીલ રથન લેઈ વન્યા સાં પતો લાગ્યો નથી, માટે આ જગોએ પૂરેપૂરી ચોકશી કરવી જોઈએ. (એમ કહી રથમાંથી ઉતરી પડે છે અને સારથિ રથ લઈ જાય છે, પછી મદન સિંહરના ખાડા ટેકરા પર નૃપાળની શોધ માટે સેનાપતિ સહ વૃદ્ધ સર્તા તરફ જેવું સૌર્ય જતારી ચઢે ઉતરે છે.)

સેનાપતિ—આર્ય ! બયમસ્ત વાપણને સત્તાવાનું અને તેની પાછળ દેવશ્રીને આનવાનું જાનું રમણિક રથન કિયે પ્રકારે હોય ? (જ)

મુપેશુ—વીરકેતુ ! એમ તો નજ હોય. પરંતુ ચિકારના ધ્રમથી સાંત થવા દેવશ્રી અહીં આપી ચઢ્યા હોય ! (એવે ખીમઓ કરતા ઉચી ટેકરી પર ચઢેવો રામસિંહ સર્વને આ પ્રમાણે ઉતાવળો ઉતાવળો દાકો મારી બોલાવે છે) (ઘ)

રામસિંહ—અહો આર્યો ! આમ આવો આમ આવો મહારાજા અહીં મુર્ચ્છિત થઈ પડેલા છે (સર્વે ત્યાં ચઢી જાય છે અને રાજાને પડેલા જોઈ પ્રધાન કને જઈ જોઈ જઈ વગેરે મંત્રાવી છાટે છે, અને રાજા આખ કુધાડી જુઓ છે તો પોતાના પ્રધાનાકિ નમન કરતા તેને જણાય છે, તે તેમને જોઈ સાવધ થઈ આ પ્રમાણે કે'છે).

(ઘ) દત્તાત્રેયમાં—નળજા નસીબમાં.

(ટ) બયમસ્ત—બયમાં ડુબેલી અર્થાત્ આ રથન તો અતિ રમણિક છે મારે અહીં વાપણ હોવાનો સંભવ નથી તેથી આપણે અહીં રોધ કરવાનું કારણ નથી, એવો સેનાપતિના મનનો અભિપ્રાય છે.

(ઘ) સેનાપતિના તર્કનું પ્રધાન બીજે હેતુ જતાવી ખડન કરે છે,
૫૧૭ ૭૦

સ વરણુ—અહો કેણુ આર્ય સુષેણુ ! કેણુ વીરકેતુ ! હુ વાધણુને મારવા તેની પાછળ પડ્યો, પણ તે અલોપ થઇ ગઈ અને મે—(એટલું બોલી અટકી જાય છે અને આમ તેમ જોઈ) આર્ય વીરકેતુ ! તમારી સાથે વસ તક આપ્યો તો ને ? (છ)

સેનાપતિ—હા હા મહારાજ ! બોલાવી મંગાવુ

સ વરણુ—જ્યા હોય ત્યાંથી સ્તવર બોલાવી લાવો. (સમરસિ દ્વને કરપક્ષી કરી સેનાપતિ વસ તકને બોલાવવાનું કે'છે, અને તે ઉતાવળે તેડવા જાય છે) (જ)

સુષેણુ—વીરકેતુ ! દેવશ્રીને મુર્ચ્છિત થવાનું ધરણુ અતિ પરિશ્રમ જોજ હોતું જોઈએ

સ વરણુ—ના ના તેમ કાંઈ નથી, શિવર કરના જતાં ગારા જેવાને પરિશ્રમ અને તેથી મૂર્ચ્છા એમ અનુમાનજ સા કાળે કરવું જોઈએ ? (એવે વસ તકને લઈ સમરસિ હ આવી પહોંચે છે)

વસ તક—મિત્ર મિત્ર ! હુ આપ્યો કેમ રી આપ્યા છે ? “ મુઓ વર ને બળી જાત ” માગી ખાનાં મુનિઓને માટે ગારા જેવા મહાનુભાવને નકામો હુ ખી કર્યો (ક)

સુષેણુ—વસ તક ! કુશળ તો છેને ?

વસ તક—(સઆશ્ચર્ય) અહો આર્ય સચિવ ! તમે અહીં ક્યાંથી ? ત્યાં સર્વ કુશળ તો છેને ? જાતને હુ ખ પડે ત્યારે મને તેમ બોલી જવાય, એ રનાભાવિનજ છે (ગ)

સ વરણુ—નસ તક ! અહીં આભ્ય (વસ તકને જાય છે અને પ્રધાનાદિ આધા પાછા થઈ જાય છે રાજા તેના કાનમાં અતૈકિક અીર્શનની સર્

(છ) અને મે—અને મે એક સુદર તરણી દીકી, એમ કહેવા કરે છે, એટલામા એ કામ સળધી વાત પ્રસિદ્ધ કરવા જેવી ન લાગવાથી અટકી જાય છે, અને પોતાના કામસદાય વસ તકને સભારે છે

(જ) કરપક્ષી—દાથનો ઇસારે કે હાથ વડે સમજાવવાની ભાષા

(ઈ) મહાનુભાવ—મોટા પ્રતાપી

(ક) મુનિઓની અવમણના વસ તકે કરી તે પ્રધાનાદિના બલુવામા આવવાથી તેઓ તેને અપમાન માને, એવા બયથી તેમ વાલાહ જવાનું કારણ કહે છે જાતને ઈ

વાત કહી આ પ્રમાણે પ્રધાનાદિને કહેવાનું સૂચવે છે.) તું સુપેણને કે' કે તમે રથાદિ સર્વ સેનને લઇ જવ. અમે જે પાછળથી આવી પો'ચીએ છીએ. અમને આવતાં વિવંબ થાય તો કાઇએ કાંઈ પણ ચિંતા કરવી નહિ.

વસંતક—(સરિમન) તમને તો તૃપ્તિ મળશે; પણ મને આ આધ-મતી ઝોગાળવા લાગી છે તેનો બદોળસ્ત ચશેને ? " નહિ તો ખાવા ખીવા કાનમાં ને રાત્રીની જાનમાં " એમાંનું કંઈ ન થાય હો. નીકર હું ગેરીય બ્રાહ્મણ માર્યો જમશાં (૮)

સંવરણ—જા જા તને જે કહ્યું તે જમ કે; તારે માટે સર્વ તૈયાર કરી રાખ્યું છે.

(એવે એક દોકતો દૂત આની મળ સાબળે તેમ પ્રધાનને આ પ્રમાણે કહે છે.)

દૂત—મહારાજ ! નિજમપુરીના નીરસેન ' આપણા નગરમાં પ્રધાનાદિ કાંઈ નથી ' એવા ચાર દ્વારા સમાચાર સાબળી ચઢી આવેછે; માટે તેને રોકવાનો પ્રયત્ન કરવો, એમ માછએ મારી સાથે કા'વ્યું છે. (૯)

સંવરણ—નસંતક ! હવે તને કહેવું કંઈ પણ કાઇતેય કે'વાની જરૂર નથી. આર્ય સુપેણ ! વીરકેતુ ! તમે ઉભય મારી સાથે આવેલા સર્વ સેનને લઇ જઇ તે દુષ્ટનો પરાજય કરો મારાથી જે આની શકશે તો હું તમને આ આવી મળાશ. એ નપુ સક તમારી યુદ્ધની તૈયારી જોઇ પાછો નાશી જશે. (૧૦)

સેનાપતિ—મહારાજ ! આપ નિશ્ચિત રો; અમે અવશ્ય એનો પગલવ મિષેન્મિષમા કરીશું. (એમ કહી ઉતાવળે સૈનિકો સહ પર્વત પરથી ઉતરે છે અને સુપેણ પણ રાત્રીનું મન વરતી ધીમે ધીમે પર્વત

(૮) આધમતી છં—આધમતી વેળા—સાયકાળ આ વાક્યમા જાણે વસંતકને ઓદેથી સહજ ' તપવી ' ને મળતો ' તૃપ્તિ ' શબ્દ બિલાઇ અથ જ એને તેમ કરીને બાવિ અર્થનું સૂચન કર્યું છે.

(૯) ચાર દ્વારા—છપા દૂત મારફત.

(૧૦) રાત્ર તથા વસંતકનો ગેગાપ તથા તે જે માત્ર ત્યા રહે એ પ્રસંગની રચના અહીં કવિએ કરી છે

પરથી નીચે ઉતરે છે અને રાજથી થોડેક દૂર જઈ વસંતકને હાંક મારી જોસાવે છે. (૬)

સુષેણ—(વસંતકને પામે આવ્યો, જોઈ) કેમ દેવથીને પાછળ રહેવાનું શું કારણ છે ? (વસંતક આ દર્શનની સર્વ વાત કહી સંભળાવે છે, અને પ્રધાન તે સાંભળી નિઃશ્વાસ નાખી ઉતાવળે રથારૂઢે થઈ સેનાપતિસંઘ સાંભળ્યો જાય છે.)

સંવરણ—અથા વસંતક ! તને સુષેણે શું પૂછ્યું, “ ગાળીરીના ઉદરમાં ક્ષીર ટકી રહી ” કે નિયમ પ્રમાણે બાહેરજ નીકળી પડી ? (૭)

વસંતક—પ્રિયગિત્ર ! એમ તે હોય ?

સંવરણ—ત્યારે તને એમણે મારાથી આથે જઈ જોસાવ્યો કેમ ?

વસંતક—એતો આપની અમસાધ્ય પ્રકૃતિ જોઈ સંભાળ રાખવા મને સૂચ્યું. તમેય અર્ધા પર્ધા વેળી જેવા દેખાવે છે તો ! (૮)

સંવરણ—પ્રિયગિત્ર ! આહા ! શું એની શોભા ! જો અવલ્ય કરય—

સ્તોત્રક.

વર વામ કામનું ધામ એ,

સર માન નિર્મળી સામ એ;

ધર કામ રામ રસાળ એ,

હર માન મિત્ર સખાળ એ.

મસંતક—શું ગાન કરવાથી આપનું મન પ્રસન્ન થશે ? તો અહીં ક્યાં સિખવા જવું પડે તેમ છે ? સા સા સા રી રી રી મ ગ ગ મ મ મ મ મ મ પ પ પ પ ધ ની સા. મિત્ર ! તાન મારું કે એમનું એમજ ગાઉં ? (ય)

સ વરણ—મિત્ર ! તાન પદ્ધતિ લઈ તું ગાયન કરે એવો છે તે હું સાગી રીતે જુઓ છું. મને ગાયનચાત્રની કુશળતા જતાવવાનો આ સમય નથી પરંતુ જેવું હું દર્શાવું વરાંગીનું વર્ણન કરે છું તેમ તું પશ્ય કરે. જો મેં જોયું, ત્યારે જોઈ અને ન જોઈ ત્યારે તે આવી દેખાતી હતી—(૬)

શ્લોક.

મણિકિરણતણી શુ, કાતિ દેખાય જાયે,
મનહર સવિનાના, રંગ કાચે જણાયે,
નહિ નહિ નવનાગી, એવી મુ થી બણાયે,
તકિત નભ વિષેથી, નીકળી મેં જણાયે

૪

—એ વર (ઉત્તમ) વામ (સ્ત્રી) કામનુ (કામદેવનુ) મામ (રથાન) છે. રમકે તેને જોઈને મારું મન સકામ થયું છે. વળી એ નિર્મળ સ્વામા (કામનું) સરમાન (માન સરોવર) છે અથવા તેને કામનુ સર (સરોવર) માન, અથવા કામનું સર—ચર (અલંકાર સાત્રમા સ અને સી સરખા જણાય છે માટે) માન પર ધર—એ રસાળ રામા કામનુ પર છે અથવા એ રસાળ રામા મારા ધરના કામની છે—મારા ધરને યોગ્ય છે માટે દે મિત્ર ! એ સુખાળા (સુદર બાલા) તું તું ગાન કર—તેનું વર્ણન કર એમા બીજે અવિવક્ષિત અર્થ એ પણ રહેલો છે, કે એ મિત્ર (સૂર્ય) ની સુખાળા (સુદર પુત્રી) છે, માટે અમરેણુત પ્રદીપ્ત અલંકાર

(ય) તાન મારવું—મળામાથી સૂર કાઢી જતાવવા

(૬) દર્શાવું—ધૃતિમા દર્શન આપે અને ધૃતિમા અદર્શ થાય એવી વાણી—ઉત્તમ (સુદર) અગવાળી સી

૪ શ્લોક—માલિની જાણે મણિના કિરણની કાતિ દેખાતી હોય અને વળી જતી રહેતી હોયની શુ અથવા સવિતાના (સૂર્યના) મનહર (મનને દરણુ કરે એવા) રંગ કાચમા જણાતા ન હોય ? (પાસા પાડેનાં બિલોરી કાચ તડકામા ભરકો હોય તેમા જેમ વિવિધ રંગ ઉત્પન્ન થતા અને નાસ પામતા દેખાય છે

વસંતક—હાં હાં હવે તો હું સારી પેઠે સમજ્યો. જે તમે બોલ્યા તેનું તેજ હું બોલ્યા કરું તો તમારું મન પ્રસન્ન થાય, નહિ વાર. ત્યારે દ્યોતે આપણે તેમ કરીએ નીકળી જી ગણાયે, નીકળી જી ગણાયે, નીકળી જી ગણાયે. (ધ)

સંવરણ—(સખેદ) વસંતક ! તારે વક્ર વહી મારા વપુમાં છેદ વધારવા હોય તો જેમ સર્વને કાઢી ચૂક્યા તેમ તને પણ કાઢી ચૂકું. (ન)

વસંતક—મિત્ર ! તેમને કાઢી ચૂક્યા શેના ? તેમને તો પરમ કુખ્ય ભોગ ભોગવવા " ભવને બેટાડ્યા. " કાઢી ચૂક્યો કહીએ તો તે મને કહી શકાય, કે કળકૂલ ખાવાના અને પીવાવ તેટલું વેતું પાણી પીચું આપે પ્રાપ્ત કરી આપ્યું. (પ)

સંવરણ—વસંતક ! તું મૂર્ખ છે કે તને જાવાનું સ્મરણ થાય છે. વિચાર તો કરય; જો કે,—

શ્લોક.

વેળી પીયુષે કરી સિચિતા બે,
દબે દીડી રે પછે કયા કુધા તો !

સેમ). હવે ઉપરની બન્ને ઉપમાઓ ન રચવાથી તેનો નિષેધ કરી ઉત્પ્રેક્ષા કરે છે. તરિત ઇન્—ભણે મહા વિષેથી (આકાશમાંથી) તરિત (વીળળી) નીકળીને જતી રહી હોય તેવી એ જણાય છે. મહેતાં જે ચરણથી ઉપમા, ત્રીલથી અપન્નુતિ અને ચોયાથી ઉત્પ્રેક્ષા અલકાર વર્ણવ્યા છે. વળી આ શ્લોકમાં પ્રાપ્તવ્ય વસ્તુ રૂપ તપતીતું દર્શન તથા અદર્શન વર્ણવે તેના અનુરાગ બીજનો કિચિત્ પ્રકાશ અને કિચિત્ અપ્રકાશ વર્ણવે છે, માટે આ અલકારમાં પ્રતિષ્ઠા સ્પર્ધિ વર્ણવે છે, જેમ જણાયું.

(ધ) " નીકળી જી ગણાયે " પૂર્વોક્ત માતિની છદ્દના છેલ્લા પાદના શબ્દો વિદૂષક બોલે છે, પણ તેથી એવો અર્થ ઉત્પન્ન થાય છે, કે સંવરણની ઇચ્છાત સ્ત્રી " નીકળી જી ગણાયે " એવી રીતે કોઈ બીજા અર્થની ઉદ્વિગ્ધતા અન્ય અર્થનો ભાસ થાય. માટે અર્થોચ્ચારિ નામે નાટ્યલક્ષણ.

(ન) વક્ર—વાક્ય વપુ—શરીર

(પ) ભવને બેટાડ્યા—સિવજી સાથે મેળબ્યા. અર્થાત્ દેવાસ તેના મુખમાં મોકલ્યા અથવા બવન (ધર) ભેગા કર્યા

રૂપાં નેન પ્રેમ કેસ ક્ષીરાબ્ધિ,
ના રે' ના તૃપા મૃપા એ સુરાબ્ધિ.

૫

વસંતક—૬૪૭ દીકાથી ભૂખ ભાગી અને પ્રેમમા પલક્યાથી તરસ
છીની એટલે અમને તો હોષમાં કરવા વગરજ ઓડાર આવી ગયા. પ્રિય
મિત્ર ! કહ મૃગજન જેતુ જાણ્યુ હશે. આ વનમાં તે તમે વધુન કરો છો
એવી ક્યાથી હોય ? (૪)

(એવામાં દક્ષિણ તરફ ધીજળી થાય છે તેથી બમિત મધ)

સંવરણ—

શ્લોક.

ઉતાવળે ઉઠીવગે તું મિત્ર આદ્ય અભિયે,
અરે ખરે હુડી જશે ફરી નદિજ ભાગિયે,
નપી નપી નપી વરાગી પ્રેમવક્ષણા પ્રિયા,
ભાવે ભલે ભલી કની પ્રિયા સુલક્ષણા ક્રિયા

૬

(એ શ્લોક બોનતો રામ અને તેની પાછળ વસંતક દક્ષિણ દશા
બધી દોડી બાપ છે)

(તરલિકા તથા તમાલિખ સામસામેથી પ્રવેશ કરીને)

૫ શ્લોક—રાસિની છદ વધી ઇ—એ સી જ નલે મેહક વેલી છે
અને અમૃત વડે તેને સિંચેલી છે એવી વેલીને દહિ વડે હીડી તો પછી ભૂખ
ચાની લાગે ? વાદ ભૂખ તો તે વેનને જોવાથી લાગવી હશે કેમકે અમૃત પીને
વહરેલી છે, પણ તરસ કેમ મટશે ? તે કહે છે રૂપ્યા ઇ—પ્રેમ રૂપી ક્ષીરાબ્ધિ
(રૂપના સમુદ્રમાં) મારા નેત્ર રૂપ્યા ॥ તેથી તૃપા (તરસ) નહીં રહે, નહીં
રહે જ ગાળજનુ પાન કરવાથી તૃપા જાગે છે એમ જો તું કહેતો હોય, તો એ
સુરાબ્ધિ (સુરસિંધુ—દેવનદી—જગા) પણ એના આગળ મૃપા (મિથ્યા) ॥
અયવા એ સુરા (મિરાના) અબ્ધિ રૂપ સ્ત્રી મળી તો પછી તૃપા રહેવાની
નથી ! પહેલા બે ચરણમાં રૂપક અને પરિણામનો સંકર ॥ અને ત્રીજામાં
પરિણામ તથા ચોથામાં પ્રતીષ્ઠ છે

(૫) મૃગજન—માઝવાનું પાણી.

૬ શ્લોક—નારાય જન ભલે ભલે ઇ—દે સુલક્ષણા (સારા લક્ષણાળી)
પ્રિયા ! તેં ભલી ક્રિયા કરી—તારા તેજનો પ્રકાર જતાગ્યો, તે ઠીક કહ્યું

તરલિકા—અલિ પાછ રે ! કમળ લેવા ગઇ તે ત્યાંની ત્યાંજ બેસી રહી કે શું ? હવે તારાં આણેલાં કમળ તુંજ વાપરી તારાંજ વિરહાગ્નિ સમાવવાના કામમાં લેજે. કાણ જાણે ક્યાંજે ગઇ હપ્પસ ! બેને કહ્યું છે કે હવે જોને અહીં આવવાનું દેખી નહિ. (ચ)

તમાલિકા—બેનને તો બિચારીને તેના હૃદયની પડી છે. એ તો સદૃશ્ય જુની સાક્ષાત્ પ્રતિમા છે; પરંતુ તારા જેવીઓ કાંન ભરનારીઓએ કંઈ કંઈ હશે તે કંઈ સુધી નજવાનું છે. મને વાર થઈ તેનું કારણ કહીશ એટલે તમારા કહેવા પર બહુ મ થાણી કરી વળ્યું જાયવું.

તરલિકા—પણ તને તહીં મળવા જવાજ કાણ દેનાર છે ? મને કહ્યું છે કે એ કમળ લાવી હોય તે શું. મને આપી જશે. અને જોને મારી કને લાવીશ નહીં.

તમાલિકા—જા જા તને પૂછે છે કાણ કે તારા જેવીઓ તો બહુએ આવે છે ! મને કાણ રોકે છે જોઈ. લે હું તો આ આશી. (એમ કહી આવવા માંડે છે અને તરલિકા તેને બે હાથ પોળા કરી રોકે છે તથા જાનને જણીઓ બાઝાબાઝી કરે છે).

તરલિકા—(નેત્રપલ્લવી કરી) સખી ! આવ આવ; હું જરા ગમત કરતી હતી. તારાં આણેલાં કમળ કામમાં આવવાનાં નથી તેથી વેંલાં મોડાં જવામાં પારિતોષ પામવાનાં નથી, કે એકે ધગે થઇ રહ્યાં છો. (મ)

તમાલિકા—પારિતોષ તો આર્થ સંવરણને મેળવી આપી તમેજ પામજો. પણ અલિ કે તો ખરી કે મહા મહા આગ્રહ કરી, વેળા કવેળા ન જોઈ મને કમળ લેવા મોકલી અને તે કામમાં નહિ લે, તેનું કંઈ કારણ તો હશે કે એમ મરકરીમાં ઉડાવાની વાત કરે છે ? (મ)

(ચ) પ્ર. ૪ શ્લો. બેને—તપતીએ.

(મ) નેત્રપલ્લવી—આંખનો ઇસારો. પારિતોષ—ઇનામ.

(મ) આર્થ સંવરણ હપરની તપતીની પ્રીતિ આ વાક્યદ્વારા કંઈક ઉપાદ્ર કરીને નહ યથેચ્છા બીજનું ફરી અનુસરણ કર્યું છે, માટે પ્રતિભુજ સંમિતું ખરીદામ તામે અજ વર્ણવ્યું છે.

તરસિકા—સખી ! આઈ સંવરણે તો સખીને શું કરી દીધું છે ને ! કે તેની સાથે નથી જોતી, નથી ચાલી, માન તેને જોયો, ત્યારથી ખૂણ ખૂણને અર્ધા મધ મધ છે તું અને હું સાથે દત્તીઓ તેથી આપણને દેખે છે, ત્યારે તેને બહુ મન ખાતી કરવાને ઠીક પડે છે. મખી સદસ સદચરીઓ સતા આપણા બાવ દમણા ઠીક વધી પડ્યા છે. (ય)

તમાલિકા—અરે સખી ! તું કહતી પત્ર લેના મધ ત્યારે મને એણે દાધે પગે પડી કહ્યું કે સખી ! તું જન્મ જોઈ આવ્ય કે તે નૃપાળ કોઈ સમયે મારું સ્મરણ કરે છે કે હું જ તેના મોહપાશમાં પડી વધારે વધારે શું કાંતી મન કે છુ ? અસિ ! કમળ લેવા જનાનું તો બાનુંજ હતું. તું ક્યારે નથી જાગતી કે શીતોપચાર તો તેને જમણો દુ ખલાયી થઈ પડે છે ! (ર)

તરસિકા—તે તો હું બધુંજ જાણ છું. પણ કે'તો ખરી કે આપણી સખીને એ સવારે છે કે રાત્રીને બાર વેંવાગા બૂલીજ મયો છે ?

તમાલિકા—અરે સખી ! બૂલી શુ જાય ! તે બિચારો તો રાત્રીમાંજ મૂળી જ્યાં આપણને તેણે દીડીઓ દત્તીઓ ત્યાંના સાંજ રાત્રિ દિવસ ઉચ્ચ જોઈ શક્યા કરે છે ! એનું દુઃખ જોઈ મને તો એવી દયા આવી કે જો મારું આ હૃદય તો દમણાની દમણાજ તપતીને લઈ જઈ એનું દુ ખ મગાડું.

તરસિકા—સખી ! આપણું શું નથી ચાલતું ? ચાલો આજ એને ત્યાં નજી જઈએ

તમાલિકા—ના ના આજ એમાનુ કાંઈએ બને એવું નથી

તરસિકા—કેમ નથી બને એવું ?

તમાલિકા—તે તું પૂછનારી કોણ ? જ નથી કે'તા એમે તો જે જાણતા હઈએ તે બધુંજ તમને કહીએ, અને તારી તો આટલીએ વાત અમારા જાણનામાં આવે નહિ

તરસિકા—અલી વાદ એમ કરે છે કે, કે' કે' તને માત્ર સમ અમે અમારી જાણેલી વાત તમને નથી કે'તાં કે ?

(ય) સદચરીઓ—સદિયરો

(ર) દલપત—કેળુ પાદરૂ શીતોપચાર—કડા ઉપચાર (ઉપાય)

તમાવિકા—ત્યારે કે' તું કયા જાય છે ? એ કહીશ ત્યાર પછે મારે
ને કે'વું હશે તો કહીશ

તરલિકા—મેનને શીતોપચારે જ્યારે કંઈ પણ મુશ્કેલી ન કર્યો, ત્યારે
ઉષ્ણોપચાર કરવાનો સર્વ જાણે મળી નિર્ણય કર્યો, અને મને તે લેવા મોકલી
છે (લ)

તમાલિકા—ખરેખર કે'છે કે ખોટ ખોટું સમજાવે છે ?

તરલિકા—બેન ! તારા સમ ખોટું કે'તી હઉં તો પણ તને મારા
સમ જે તું કે'વાની હતી તેજ ન કે'ના !

તમાલિકા—એ તો તું એમ કહેતી હતી કે આપણે સખીનો મેળાપ
કરાવીએ, પરંતુ તે થાય એવું નથી

તરલિકા—કેમ નથી થાય તેવું તે કે'ને

તમાલિકા—કેમ તે આજ પિતાશ્રી તપતી બેનને કીડ નથી તેથી
જેના આનંદાર છે, તે કાણ જાણે કારણ આવે, એટલે ધર મૂકીને બાર
જઈ શકાય નહિ

તરલિકા—તને શો ઠી રાખતી ખમર છે ? પિતાશ્રી જાણે તો કાંઈ ચિંતા
જેવું નથી તપતી બેનને ધમ્મજાવર નરનાનું તેમજેજ વરદાન આપ્યું છે
એ તો અમથી કુખી થાય છે

તમાલિકા—અરે એ તો અમે બધાય મતા કડી જોયો, પણ પિતા
શ્રીએ કહ્યું, કે કેટલાક સમય પછે કુ રવેચ્છિન કરવા ઠી ગળ આપીશ

તરલિકા—હાય હાય ! એમ કારણ મુશ્કેલી છે તે ? એ તો મારા જાણુ-
વામાય નથી ! તે બેન, હવે તું લ જા અંતે કુ પણ મુગમદ અરગમ હિસાદિ
લઈ આવી પોતુ છું (વ)

તમાલિકા—હા સખી જા, વેલી જઈ આવ્ય અને તું પણ ત્યા
જઈ છું (એમ કહી બેનને જાય છે)

(પર્યંક પર પોઢેતી તપતી અને આજુબાજુએ બેઠેલી ચાર
દાસીઓ પ્રવેશ કરેછે)

(લ) ઉષ્ણોપચાર—અરમ ઉષ્ણ

(વ) મુગમદ કરતુરી

પેહુલી સહચરી—હંધી જા બેન અમે કોઇ કંઈ પશુ નહિ બોલીએ. લે તારી કનેથી નીચે જઈ બેસીએ. તને આવી મૂઠી અમારાથી જાહેર તો ન જવાય જા.

તપતી—એ એક વાર કહ્યું કે મને જહુ માન્ય મંત્રાં નથી. આ એક તમાલિકા નીચે બેસી રહેશે. મને હંધવા રેવી હોય તો તમે ખાસ જાણ.

બીજી સહચરી—ચાલો બેનો તેમ કરીએ અત્રી તમાલિકા ! બેસજે અને કંઈ કામ હોય તો અમને હાંક મારી બોલાવજે. બેજે બેડી બેડી હંધતી. (એમ કહી ચારે જણિયો ખાદાર જાય છે.)

તપતી—(બધિયોના ગયા પછે) દયા તમાલિકા ! અહીં આવડે, કે'તો ખરી કે મોકલી હતી ત્યાંથી સા સંભાળાર લાવી ? (સ)

તમાલિકા—વાત પૂછવા વડેજ સર્વ વ્યાધિ દૂર થયા કે શું ?

તપતી—રામખાણુ ઓસડ મને તો વ્યાધિ શી રીતે રદી થકે ? પશુ કે'તો ખરી, તું શું કરી આવી ?

તમાલિકા—સાંભળ્ય ત્યારે કહ્યું. હું પ્રથમ તો આર્ય સંવરણની નયરીમાં તેને જોવા માટે ગઈ પરંતુ ત્યાંથી તો જખાણુ કે રામજી શિકારે ગયા છે, તે આવ્યાજ નથી. શિકાર સંજંધીની વાત તો આપણી જાણીતીજ હતી એટલે હું મહેન્દ્રના મદનસિખર પર ગઈ, અને ત્યાં આર્ય સંવરણને જોવા તો તે તારા વિરહથી વ્યાકૂલ થઈ તારાથી જમણું દુઃખ ભોગવતા જખા. વા. હું ત્યાં જ્યાં મૂંધી હતી ત્યાં મૂંધી તારી ગતિવાગો ઉપર માગે નિહાળ્યા કરતા વગરની તેમની નજર બીજી જગાએ જોઈ નથી. દલે તો તારે તેમને દુઃખસાચરમાંથી નવકાર્યે સર્વ દુઃખતા જયાવવા જોઈએ. ગિર સિવ ! શી વિરહાગ્નિની વેદનાથી તે જિયારો પીડાય છે ? (હ)

(સ) તપતીની સંવરણ પ્રતિ કલુહતાં વર્ણ છે માટે આશસ્તા નામે નાટ્યોત્કાર.

(હ) રામને મળવાને તપતીનું પ્રવર્તન થાય એવી વાત કહી છે મારે પ્રવર્તન નામે નાટ્યોત્કાર.

તપતી—સખી ! તારી તથા તરલિકાની સાદાય વડે હું તેનું કષ્ટ યોગ્ય સમયમાં કાપી સકીશ. અમને ઉભયને કષ્ટનું કારણ પિતાશ્રીએ વરદાન દીધેલું તેમાં અવકાશની આવશ્યકતા એજ છે. (કા)

(ઉશ્લોપચાર લઇ તરલિકા અને ચાર સદચરીઓ દોડતી દોડતી પ્રવેશ કરી આ પ્રમાણે બોલે છે.)

તરલિકા—એન તપતી ! પિતાશ્રી ધનવંતરીને સાથે લઇ તને જોવા આવેછે માટે સૂઈ જા.

પેહુલી સદચરી—એન આ તરલિકા મૃગમદાદિ ઉશ્લોપચાર લઇ આવી છે તેનો ઉપયોગ તું કહેતી હોય તો કરીએ.

બીજી સદચરી—ઓપડ કરવા દે જા નીકર અમને ખીજશે.

તપતી—તમારી ધ્યાનમાં આવે તેમ કરો.

(તપતી સૂઈ જાય છે અને સર્વ સદચરીઓ ઉશ્લોપચાર તેને અંગે બોલેછે. તેવામાં ત્યાં ધનવંતરી સદ તપનદેવ પ્રવેશ કરે છે.)

તપનદેવ—(તપતીની પાસે સદચરીઓએ મૂકેલા આસન પર બેસી) આર્ય ધનવંતરી ! સુર અને નરમાં શો અંતર ? આ તપતી કન્યાના વ્યાધિ શ્રવણથી મારું મન જેવું તાપમસ્ત થયું છે, તેવુંજ માનવો અને જ્ઞાનવોનું પણ થાયછે. તેમને જેમ સિપ્પાદિકની આવશ્યકતા હોય, તેવીજ આપણે પણ છે. તો એ વિષે મારી તો ધારણા આવી છે, કે—(જા)

શ્લોક.

મહત્તમણુ બધાને, બ્રહ્માની જ્ય બહિત,

કપટ કરો દરીએ, ધ્યાનોની ધ્યાન સક્તિ;

(કા) અમને ઇ—પિતાશ્રીએ (સૂચે) વરદાન આપેલું તેમાં, ‘ અમુક સમય પછી અમુક કાર્ય થશે ’ એવો સમયનો અવકાશ મૂકેલો, તે સમય પૂરો થવાની આવશ્યકતા છે. અર્થાત્ તે પછી રાજાને હું મળી સકીશ.

(જા) તપનદેવ—સૂર્યદેવ. તાપમસ્ત—પરિતાપમાં. રૂબેરૂં. સિપ્પાદિકની—વૈદ્ય વગેરેની.

સત વરસ સુધીનું, સ્વપ્ન નાનું નરોત્તે,
અતિ અતિ અતિ લાંબુ, સ્વપ્ન તેવું સુરોતે ! ૭

ધનવંતરી—(સસ્મિત) 'આર્ચનું' કે 'વું' અનાદિક્ષણથી ચર્ચાતુંજ
આવેતું છે; તથાપિ એ સંગ ઘે મારો શો અભિપ્રાય છે, તે દેવાધિદેવને
જાણવો છે, તો શ્રવણ કરો:—(ગા)

શ્લોક.

નરવર સહુ જાણે, દેવ શેણે થવાએ ?
મહત્તમણુ વિચારે, પૃથ્વીમાં શે જવાએ ?
પરમ પુનિત લીલા, લક્ષ્મીના નાથ કેરી,
નર સુર અસુરો સૌ, એ ફરે ફર ફેરી. ૮

તપનદેવ—આર્ચ ધનવંતરી ! તમારું કેવું સત્ય છે. આ તપતી
એન કાળે હું તમને અહીં તેડી લાવ્યો છું, કેઈ પણ પ્રકારના ઉપચારથી
એને સુખ થતું નથી.

ધનવંતરી—(તપતીને માથે હાથ મૂકી તેની નાક જોવા વિચાર
કરે છે).

તપનદેવ—એન ! તારો વાગ ચાલિ જતાવ્ય (તપતી તેમ
કરે છે). (ષા)

ધનવંતરી—(નાકી તપારી) એનને કંઈ તત્ત્વ સંગ ધી પીડા નથી.
મન સબ ધી પીડા છે તે મટી ગયે આરામ થયે. આધિને ગાટે આમ
કરતું ઉચિત છે:

૭ શ્લોક—માલિની. જાધા મહત્તમણુ (દેવસમૂહ) ને શક્તિ
નય છે—તેમનાથી બહાવિંતત કરાતું નથી. કેમકે આપણે પ્થાનીઓની સ્થાન
શક્તિ કપટ કરીને કરીએ છીએ અર્ચાનું મનુષ્ય અને દેવમા જાણો તકાવત
જણાતો નથી સ્વપ્ન—(આશ્ચર્ય રૂપી).

(ગા) દેવાધિદેવને—સૂર્યદેવને.

૮ શ્લોક—માલિની. જાણે—અર્ચાનું છત્તે પુનિત—પવિત્ર

(ષા) નામપાલિ—શ્રીમો હાથ.

શ્લોક.

વા'હું મણે મનયકી, અરિ આધિગ્રસ્તાં,
જે તે મળે પીડ ટળે, સુખ વીચ વરતાં;
ઈચ્છિત સ્થાન વિચરે, મન મગ્ન રાખે,
આધિ નડે ન કદિયે, સુખસ્વાદ આખે.

(એવે ઇદ્રનો કંચુકી આ પ્રમાણે સદેશો કહી ઉભો રહે છે).

કંચુકી—(નમન કરી) આર્ય તપનદેવ ! દેવેશે કહ્યું છે કે ચંદ્રવંશી સંવરણ રાગ પોનાતું રાજ્ય તજી વનમાં લાટકતો ફરે છે અને તેથી પશુપાગાદિ જાંઘ થયા છે; ને તે જાંઘ થયે સુરવર્ગની શી સ્થિતિ થાય તે તમારા જાણવામાં છે. માટે તે રાજ પાછે પુરમાં આવી મહારંગા કેમ સત્વર કરે તેનો વિચાર કરવા મુરસલા બરાબ છે; અને તમે પધાર્યા નથી માટે મને તેડવા મોકલ્યો છે. (ઠા)

તપનદેવ—હા ચાલો, સત્વર આવું છું. આર્ય ધનવંતરી તમારે પણ આવવું ને ?

ધનવંતરી—આખા વગર કંઈ ચાલે તેમ છે ?

તપનદેવ—(સર્વ સદચરીઓને) બેનો ! હારે તમે સર્વ મળી એની મનેચ્છા પ્રમાણે વિચરજો. માત્ર કુમારી ધર્મને જાણ ન આવે એવું સર્વસ્વ કરવાને કાંઈ પણ પ્રકારની દરકત નથી. (એમ કહી ત્રણે જણ જાય છે).

તમાસિકા—કેમ એન તપતી ! આર્ય ધનવંતરીની પરીક્ષા તો ખરેખરી હો.

શ્લોક—વસંતતિલકા. અરિરૂપ આધિવી (મનની પીડાથી) મરત થયેલાં જોને મનયકી વા'હું જણે તે જો મળે તો તેથી તેમની પીડ ટળે છે, અને તેથી તેઓ સુખની વચ્ચે વસે છે. જીજ્ઞેષ્યાર કહે છે; વળી તે ઇચ્છિત (મનમાં ઇચ્છેલા) સ્થાનમાં વિચરે (જાય), મનને મગ્ન (જ્ઞાનદેમાં) રાખે, તો આધિ કદાપિ નડે નહીં અને સુખનો સ્વાદ આખે. ઇષ્ટની પ્રાપ્તિથી તથા ઇચ્છિત જગોએ જવાથી તપનીના મનની સાતિ યશે, એમ વર્ણવ્યું છે, માટે શામ નામે પ્રતિમુખ સંધિનું અંગ વર્ણવ્યું છે.

(ઠા) કંચુકી—જોનદાર.

તગલિકા—એમા ॥ કેવા જેવું છે ? ચાક રતનમાનુ એ પણ એક રતનજ છેની

તપતી—એનો ! તમે બે જણિયો મને ગહેન્દના મદનશિખર પાંચ વા લઈ જાવ તો મને કંઈ સુખ થાય એવું લાગે છે.

પેહુલી સહચરી—એન અમે સાથે આપીએ ?

તપતી—ના એ બે છે તેમાનીએ એક ન આવે તો સાડ મને વધારે જાનો સદવાસ જગ જેટલોય મુખકર લાગતો નથી (જા)

બીજી સહચરી—એકવી તમાલિકા સાથે તો ન જવાય બે જણિયો તો જોઈએ જાન અનિયો, તમે બેનને ત્યાં લઈ જાવ, પિતામીએ કહ્યું છે તે ધ્યાનમા ગળજો

તપતી—(સંકોપ) શું તે અમે નહિ ગમજતા હઈએ ? ચાનો અણિયો જઈએ તમાલિકા આ મારો હાથ ગ્રહવને (તમાલિકા તેમ કરે) અને સવ રાચરીઓ મહ તપતી આહી જાવ છે)

(વિરહથી વ્યાકુળ થયેનો રાજા તથા વસ તક પ્રવેશ કરે છે)

વસ તક—મિત્ર ! ખાડા ટેકરા ચઢી ઉતરી હવે તો બોનવા ચાનવાની શક્તિ બંધ થયા જેવું થયું છે આપે બદલો પણ ઠીકજ લેવા માડ્યો છે ! બલિદાનના પશુને જેમ ખવરાવી પીરસાવી વધ કરવામા આવે છે તેવીજ વેતરણ તમે મારી કંવા ધારી છે ! મિત્ર મિત્ર ! હું બલિદાન થોડા પશુ નથી હો ! (છા)

અવરણુ—વધવ્ય ! મીજે કોઈ પણ સ્થળે અટન કરવાથી આશા બધાતી નથી અને અહીં આની હજાર રહેવાથી મન આશાવાળું થાય છે તેવું શું કારણ દર્શો ? (જા)

વસ તક—વર મગ કે કન્યા મરો પણ ગોરવું તરબાણું ભરો ” એવાળી વાત છે અહીં તારે મરવા પડ્યા છીએ અને તમારે પ્રશ્નના ઉત્તર પૂછવા છે ! કેમ મ ! આસાનાળું થાય છે એનો ઉત્તર એજ, કે અ ! સ્થળે તમે

(જા) એક ન આવે તો સાડ—અર્થાત્ જેમ એકા માણસ મારી સાથે હોય તેમ ઠીક

(છા) પ્ર ૬ ક્રો

(જા) રાજાની આશા વણુવી છે માટે આજના નામે નાટ્યાત કાર

“ ચક્રગા મુટ્યો છે. ” વળી કહી જીવું પૂછું છે ? માગ જેવો નહિ મળી આવે હો પણ રાગજી ! ” બૂખ્યો શાલજી ભવ બાગે ” એ રમગણમાં ગમતો હો.

સ વરજી—મિત્ર ! તે મને કયા અને કેવી રીતે મળશે ?

વસંતક—વસંતકનો જીવ જીવ ત્યા અને તેવી રીતે મળશે મહારાજ !

સ વરજી—સખા ! એમ અવજી શું બોલે છે, સાચે સાચું કહી દેને ?

વસંતક—હુ શું માર કરમ કહું નહિ નામ કે નિશા, તેનો પતો પરમેશ્વરથીએ કેમ પમાશે ? જો જમીનમા પેની ગધ હોય તો બેઠા બેઠા ખાડો ખોદા કરી બોળીએ, ઝોટલે એ નહિ તો પાણીએ નીકળી આવશે ! પછે ‘ પોક નહિ ને પાપડીઓ ’ ની પેઠે મન વાળજો

સ વરજી—સખા ! તે અનનિમા નહિ પણ આમસ માગે ગમ ! . રી ગમ છે

વસંતક—ત્યારે તો નિર્ધાય ! આકાશને માથું અડકે અને હાથથી પાદગા ઝનાય એટલે હિએ તો પવંતોના સિખરો પર ચઢ્યા ઉતર્યા, છતાં ન મળી તો પછે તમારા અમારા નમીન ! (પિયાર કરી) પણ મિત્ર ! તું ઈંદની યાચના કરી સ્વહેડે સ્વર્ગમા જઈ શોધવાનું કરાવે તો કેમ ? જરૂર તે ઈંદની કાંઈ અપેસરા હશે !

સ વરજી—ના મિત્ર ના, જો શ્રમજી કરવ —

શ્લોક.

જોઈ જીવનતો લક્ષ દક્ષ થઈ મે, એવી ન કોઈ ફીડી,
ગધર્વી વર્ગી અપેસરા સુરસુતા, માગે ન એરી મીડી,
રૂપાળી અતિ કિન્નરી કંઈ નહિ, આસુરી એરી નહિ,
બ્રહ્માણી ગિરિજા મૃતા અગધિ ધી, દેર્શનના ના કહી ૧૦

વસંતક—એ તો મિત્ર ! “ તાડે ચક્રો તજ્જ દ્યે ” આના જય કર વનમા એકવી અબળા જોઈ તેથી એમ લાગ્યું હશે ! જો આ નખતે મો

૧૦ શ્લોક—સાદૃશ્યવિહીન દક્ષ—અતર સુરસુતા—દેવકન્યા સુતા અગધિની—અભિધનુતા—વક્ત્રી ના કહી—એવી રૂપાણી છે એમ માલએ કવું નથી.

દશ દિવસનો ગંધાતો લાડુ ખાવા મળે તો હું તેને સર્વ સિરોગણિ માનું કે નહિ ! એનો તમેજ વિચાર કરી લુઓ !

સંવરણ—ત્યારે શું તું મને તારા જેવો અરમણ સમજે છે ?

વસંતક—ના મદારાજ ના; જોમ તે મારાથી કેમ કેવાય ! કદી સાક્ષાત્ કુમારિકા મરસ્વતીને મેં જોઈ હોય અને તેજે મને નામ ઠામ સાથે સ્વીકારવાનું વરદાન આપ્યું હોય, તોપણ અમારા જેવા અરસણી તો આટો ને આવગદા પૂરાં ન કરી શકાય. પ્રભુ ! રાગ પ્રશ્નોનું કલ્યાણ કરજે કે મારા જેવાને તેના પુણ્યનું ફળ જોમનું પડે છે ! (જા)

સંવરણ—(સંકેપ) બહાગધુ ! દરે આમ. જ તારે કંઈ પણ કૃપાદિ અરાન કરવાં હોય તો કરી લે.

વસંતક—પ્રિય મિત્ર ! આ બહાગધુનું વિરહાગ્નિએ ઉદર વારાગ્રસ્ત ન હોવાથી હું તો જાણું “ ગંગા નાથા. ”

સંવરણ—ગંગા શું ? સાક્ષાત્ ત્રિવેણીમાં સ્નાન કર્યને ! પરંતુ ત્યાં સુધી તારી દૃષ્ટિએ વિદ્યુદ્ગતા રૂપ વાગા જોઈ નથી, ત્યાં સુધી તારું વા કોઈનુંજે છતર સહજ થવાનું નથી ! અહા ! શી દર્શનીય એની મૂર્તિ છે ! (ટા)

શ્લોક.

મકરધ્વજમયી મૂર્તિ મહિમા, મારે મારતી મારનો,
મનમિજ જાએ કમળજૂને, જન્મી જીવતી જ્યારનો;
નિપજવતાં મન મોહ પામ્યું, જન્મતાં ભૂમ્યો ભૂમ્યો,
વિધિ પદ્યો મધ વનિના ચર્કા, હું તેજ તરજૂએ દમ્યો. ૧૧

(જા) પુણ્યનું ફળ ઇ—(વકેહિત) અર્થાત્ પાપનું ફળ—દુઃખ જોમનું પડે ■ અમવા તેમનાં પુણ્યનું ફળ જે સુંદર સ્ત્રીની પ્રાપ્તિ. તે પ્રાપ્તિ કરવાને મારે કલ્પેસ સહન કરવો પડે છે.

(ટા) વિદ્યુદ્ગતા રૂપ—વીજળીની વેલ જેવી.

૧૧ શ્લોક—હરિચીત. મકરધ્વજમયી—કામદેવ રૂપિણી. સ્ત્રી જાતિ કામમય છે, તેનું પ્રમાણ દૃષ્ટાંતથી આપે છે. મનસિજ ઇ. મનસિજ—કામ. કમળજૂ—પ્રદા બહાગે પ્રથમ પોતાનાથી સરસ્વતીને ઉત્પન્ન કરી અને પછી તેનાથી

વસંતક—કામુક આવાજ તરંગિતક કરે છે; મહારાજ પણ અમે તો
જ્ઞા નથી એટલે જૂલ્યે લાગવાના પણ નથી; માટે તમે જરા એને અહીં
તહીં શોધો એટલામાં હું પણ એવી દિવ્ય મૂર્તિને જોવા જોગ મારી દષ્ટિ
કરી આવું ! (ઠા)

સંવરણ—વારૂ જ તેમ કરવ. (વસંતક ચોડેક છેટે જંધ ફળ તોડે છે
તેને જોઇ) અરે મદન ! તું જાણીતાનેજ જેર કરે છે ! આમ પણ કેમ ન
હોય—

શ્લોક.

નહિ દીડી નવલાંગી, નરવર નહિ વળી પછે શું મન આણે ?
જેને ધા લાગ્યો છે, પીડા તેની જરૂર તે જાણે. ૧૨

(એવામાં ઉર્ધ્વથી થતો નૂપુરનો સ્વર સંગળાય છે તેથી આમ તેમ
ફરી, ઉંચો નીચો થઇ બધે જુવે છે અને કામને પણ ન જોવાથી.)

અરે વાંધી ! આરાના અર્ધવમાં ઉતારી નિરાશા રૂપ મોજાનો માર
મારવો યોગ્ય નથી. (એવે મનદર સ્વરે જે ત્રણ માનિનીઓ વાત કરતી સં-
ભળાય છે, તેથી વધારે બાકુળ થઇ આ પ્રમાણે જોયે છે) અહો પ્રિયવદા !
મારી સાથે અજોલા લઇ છુ ઉડી ગઇ છું અને મે તો તારું કંઈ પણ અપ્રિય
કરું નથી ! સત્તા:—(ઠા)

શ્લોક.

મદન કદન મારું, તું વિના આજ ધારે,
પ્રિયકર ! કર સાહી, તું વિના કે હમારે !

મોહિત થઈને તેની પછવાડે તે કામવાસનાથી દોડ્યા હતા. એવી કથા છે.
વિધિ છં—એ રીતે જે સ્ત્રી ભતિના યોગથી જ્ઞાની વિધિ પદવી ગઇ—
મદ્દાપણ બૂલી ગયા તેજ સ્ત્રી ભતિએ મને દમ્યો ॥ !

(ઠા) હું પણ ઈ—અર્ધાત્ ફળ રૂપ આઠ આણું.

૧૨ શ્લોક—મીતિ. નહિ છં—જેવો નવલ અંગવાળી સ્ત્રી એક નથી, અ-
પા ને ભતેજ નરવર (ઉચ્ચ પુરુષ) નથી—લીજડો છે, તે પછી મનમાં શું આણે ?

(ઠા) ઉર્ધ્વથી—ઉંચીથી

પરમ ધરમ પૂરો, પ્રેમીનો પ્રેમી જાણે,
નર મુર સહુ કોઈ, એ દયાને વખાણે.

અપિય—

શ્લોક.

પરમ પીડ આ, પિંડ તે ધરી,
શરમ લાલસા, જે રહ્યા વારી;
ધરમ ધ્યાનમા, ધારવો જરી,
કરમની ગતિ, ફેરવી ફરી.

(૧૫) નથી નથી નથી, સત્ય લાગતું ?
કર્મો કથી કરું, કષ્ટ જાગતું;
મર્મો મથી મરું, દર્શન રામ તું,

(આ) રથી રથી રહે, જાણુ વાગતું.

(એટલું કહ્યા સતાં કોઈ નથી દેખાતું તેથી મૂર્ખાં ખાઈ પૂરી પર પડે છે અને તેની તે સ્થિતિ જોઈ તગવિકા તથા તમાલિકાના વાપાં સતાં તપતી એકદમ આકાશમાળી જમીન પર ઉતરી રાખતી આ સનાનાસના કરે છે અને બળનથી વાયુ ઢોળતી પામે એસે છે, તે જોઈ તેની સખીઓ પણ આશ્વાસન કરવા મંડી જાય છે).

૧૩ શ્લોક—માવિની કદન—નારા. પ્રિયકર—હે પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરનાર ! અથવા તુ મારો જ સાહીને મારું પ્રિય કર પરમ ઈશ્વર—જો દયા એજ પરમ ધર્મ છે, તો તે પ્રેમાનો ધર્મ છે, અને પ્રેમી જાણે છે અર્થાત્ તુ મારા પર દયા કેમ કરવી નથી ?

૧૪ શ્લોક—લલિત પરમ ઇશ્વર—આ પિંડ (દેહમાં) પરમ પીડા ધરી છે, તથાપિ હું શરમ (શર્મ—સુખ) ની લાલસા (લાલ્ચ) ને (મનમા) બરી રહ્યા છું. ધરમ ઇશ્વર—એમ છે તો તારે પ્રેમીનો પ્રેમી પ્રત્યે જે ધર્મ છે, તે જરી ધ્યાનમા ધરવો જોઈએ; અને એમ યાય તોજ હું જાણું કે મારા કરમની ગતિ તારી ફેરવી ફરી છે—મારા દુઃખી પ્રારબ્ધને સુખી કરું છે.

૧૫. પૌતાના વચનનો પ્રતિ ઉત્તર ન બળવાથી પૂછે નથી ઇશ્વર—અર્થાત્ પ્રકટ. દર્શન ઇશ્વર—તું તારો રામ (મને) દર્શન—દેખાડ રથી—મદાયોધ. જાણુ—(તારાથી ઉત્પન્ન થયેલા હામદેવનું).

તપતી—સખી તમાવિકે ! પલ્લેથી જરા જળ લાગ્ય.

(તમાલિકા પાણી લાવે છે અને તપતી તે પોતાના હાથમાં લઈ રાગના મુખ પર છાટે છે, તેથી રાગ ધીરે ધીરે સાવધ થતો જાય છે, અને આખરે આંખ ઉઘાડી જુવે છે, તો મન ગાનતીનું દર્શન થવાથી એકદમ ઉડી ઉભો થાય છે, અને તપતી સખીઓ સહ દૂર ખાસી જાય છે). (હા)

સ વરણુ—(સવિનય) દુ ખ દૂર કરી દર્શન દઈ દૂર ખસવાનું શુ કારણ ? હું રવેચ્છાચારી નથી. (એમ કહી સત્તા ત્રણે જણીઓ ખાસ્મા કરે છે તે જોઈ) બલે હવે હું એક શબ્દ પણ નહિ બોલુ અને હું ઉભો છું તે બેલી જઈ પણ તમે દૂર જશો મા. (જા)

તમાલિકા—અમારી સખીથી તો દૂર જવાય એવું જ નથી.

સ વરણુ—સત્તા કેમ જાય છે ?

તરલિકા—રાગઓના મન અનેક પર અનુરાગરાજા હોવાથી,

સ વરણુ—એક પર અનુરાગ રાખ્માની પ્રતિજ્ઞા કંવામાં આવે તો કેમ ?

તમાલિકા—તેથી પ્રતિજ્ઞા થવાની ખાતરી થયે અમારી સખી આહુ' ખસવાનું જૂની જશે.

સ વરણુ—ખાતરી શી રીતે થાય ?

તપતી—(નીચું જોઈ) સખી, હવે પિતાથી આવ્યા હશે માટે જવું જોઈએ (તા)

તરલિકા—હા એમજ કરવું જોઈએ. (એમ કહી ત્રણે જણ ધીમે ધીમે ઉર્ધ્વ ગમન કરે છે તેને જોઈ).

સ વરણુ—પ્રિયા ! મારી સાથે બોલ્યા ચાલ્યા વગર જો ॥ અદૃશ્ય થઈશ તો અનૃશ્ય આ પ્રાણુનાયુ તારા જતા પે'નાં તને લા આવી મળશે. (એમ કહી અતિ વ્યાકુલતાએ ઉચ્ચ જોઈ રહે છે)

(હા) તપતીના ઉપચારથી રાગની સાતિ વર્ણવી છે માટે પ્રતિમુખ સધિદુ શમ નામે ૩૧ વર્ણાય છે.

(જા) રવેચ્છાચારી—તમારી અનુમતિ સિવાય તમને સ્પર્શાદિ કરનારો.

(તા) તપતીના નીચું જોવા રૂપ અભિનયથી તેની લગ્ન અને મુગ્ધતાની વ્યંજના થાય છે

તપતી—વળી અનુકૂળ સમયે દશન લઈ આનંદનો અનુભવ કરીશ. (એટલું બોલી આકાશમાં અંતર્ધાન થઈ જાય છે તે સર્વે દેખાવ દૂર રૂળ પીણવાનાં જંધ રાખી વસંતક જે જોતો હતો તે સાનંદાશ્રય પામે છે અને લાયનો અભિનય કરી રાત્ર પાસે દોડી આવે છે. તેના તેજા હાસ્યજનક અભિનયથી રાત્ર જરા પણ હમતો નથી અને આકાશ તરફ જોઈ આ પ્રમાણે બોલે છે). (યા)

સંવરણ—મિત્ર વસંતક ! હવે તો ઉર્ધ્વ દષ્ટિએ ઝોનુજ આરાધન કરવું ઉચિત છે. અથવા એને સી રા કાજે કેવી જોઈએ ?

શ્લોક.

નિશ્ચે મેં વીજળીને, હધુમતિ સમજે, સી ગણી મિત્ર મારા,
નોયે નોયે નવાંગી, ગગનતટિત એ, શુદ્ધ શૃંગાર સાર્યા;
જોતાં વજ્રો જણાયે, નવલ વિવિધશા, રંગ જેરંગીં ધાર્યા,
શંકા છે સ્વરૂપ એમાં વચન શર મને, નવધુતે કેમ માર્યા ?
અપિચ—

૧૬

શ્લોક.

ના ના ના શર નોય પ્રાવૃથ લહી, પીયૂષ જિહ્વુ ભરી,
વાણી રૂપ કુસુંભ નાખી વીજળી, આકાશમાં સંચરી;
નિશ્ચે એ મનથી કર્યો નવ ફરે, ત્યારે હું યાંચા કરે,
જો મર્મે ધન તો હહું તડિતને, અધરન મારું હરે.

૧૭

(યા) ‘ આનંદનો અનુભવ કરીશ ’ એવા તપતીના વાક્યથી તપતીનું અનુરાગ બીજ વિશેષ પ્રસ્તુત થાય છે, માટે પુરુષ નામે પ્રતિમુખ સમિતું અંગ વર્ણાયું છે.

૧૯ શ્લોક—સમ્બરા. સમજે—સમજથી અર્થાત્ એ વીજળી પણ મેં તેને મારી અલ્પ બુદ્ધિથી સી માની છે એ ખૂલ છે. આંતર્યલકાર પણ એણે શુદ્ધ શૃંગાર સાર્યા છે માટે એ ગગનતટિત (આકાશમાંની વીજળી) ન હોય અપન્ધુતિ અલકાર. તે વીજળી, પણ તે તો કાઠ જાયે નહિ, અને આ તો બોલી છે, માટે એ વીજળી છે કે સી, તે સમજતું નથી. સંદેહાલંકાર.

૧૭ શ્લોક—સાર્દૂલવિદીડિવ. ના ના ઈન્દ્રના ના, એના વચન એ શર નથી પણ અમૃતના જિહ્વુથી લરેલી પ્રાવૃથ (વર્ષાઝર) છે—અમૃતમાં જિહ્વુની

વસંતક—મિત્ર ! વીજળી નહિ પણ એ કોઈ આકાશગતિ કરનારી વામા છે અને તે તને તથા કપારનીએ જતી રહી છે. એટલે તેને વીજળી કે ઉજળા કહી ગાયા કરવામાં શું પામવાના છે ? મારું માનો તો નિરાતે ખાઈ પી બેસો. એને તમારી ગરજ હોય એમ જણાય છે; નીકર બીજી વાર આવી શા કાળે મળી જાય ? (દા)

સંવરણ—શું હું નિરાતે બેસું ? નહિ નહિ; એનીજ સોધમા અન્ન જળ તથા આ દેહ એને અર્પણ કરીશ. આજ પેલા હયા શિખર પર ચઢી એનું આરાધન કરીએ. (એમ કહી રાજા શિખર પર ચઢે છે તેની પાછળ પાછળ જતો વસંતક,)

વસંતક—મિત્ર ! મારેય “ આ વખર જણે સવા રોગ ” કર્મેજ લખા-યેલો તો. ગાંડા હોય તેને તેનું ગમતું બોલી સમજવાય પણ આ તો ડાહ્યા ગાંડા થયેલા એટલે બોલ્યા આલ્યાની બાધા લઈ જેગ તમે કરો તેમ અમારે “ બાપની બાંપ સાહી ” કરવુંજ જોઈએ. (એમ બડગડ કરતો રાજાની પાછળ પાછળ પર્વતના શિખર પર ચઢે છે)

સંવરણ—(ઉંઝા શિખર પર પદ્માસને બેસી) અહો પ્રિયા તું—
શ્લોક.

જ્યારે આવી ખુબથી, પ્રિયતમ ! ઉઠો કહીશ તર ઉઠશું ;

પરખ કરી લે પૂરી, વચન ન માનીશ કદાપિ તું જુકુંશું. ૧૮

(એ શ્લોક બોલી ગળ ખ્યાનરથ જની જાય છે, અને વસંતક તેને બોલાવ્યાનો યત્ન કર્યા સતા નિષ્ફળ ચનાથી થાકી દારી ત્યાજ સૂઈ જાય છે.)

દ્વિતીયાંક સમાપ્ત.

૧૮ ઉ. અપન્નહૃતિ. અથવા વાણી ઇ. ૩૫૬ યાચા—માગણુ ડાની યાચા ૧—યનની તે યાચા કરે છે: જો ઇ—હે યન ! જે તમે જન્મના કાલે તો હું વીજળી દેખુ, અને તેનાથી હું દેખતો યાદ, કેમકે એના વિના હું આપનો યદ જયો છ.

(દા) તમારી ગરજ હોય એમ જણાય છે—એ વાક્યથી વપતીના અનુ-સંગ વીજળી ઉદ્ભાટન કર્યું છે, માટે પુષ્પ નામે પ્રતિપુષ્પ સધિનું અંગ વર્ણાયું છે.

૧૮ શ્લોક—ગીતિ. જુકુંશું—જુકા જેટ

અંક ૩ બો.

(યન્ય રાજ્યાસન ની આબુગાબુ સચિન, મેનાની, સામત જાદિ રાજપુત્રો રાજ્ય નગર દેશ કેમ સામવવો તેનો વિચાર કરતા બેઠા છે.)

મુખેણુ—પીરકેતુ ! પૂર્વોત્તર ગાઠાટ્ટિના સમાચાર તો વ્યવહાર કરવાને ! દેવઓ ની પાસે જઈ આવ્યા પછે અને તેમણે રાજ્યનાર મને મોખ્યા પછે એક પટિકા પવંત પથ્રુ સપા ! ક્યું નથી, તેમ ભદ્રાજી કરવાનું ધારી તે મથ્રુ ક્યું નથી, સર્તા લુટશાટ, ચોરી, ચાડી, અનાટ્ટિ આદિ ઉત્પાતો વધતા ને વધતાજ નેવામાં આવે છે, એનું કાળજી મારા ધારવા પ્રમાણે તો આબુજ હોયુ નેમજો, પછે તો તમે ધારતા હો તે ખરું. (આ)

પીરકેતુ—આખં તે કેવું ?

મુખેણુ—શ્રુઓ થવથ્રુ કરે

શ્લોક.

નબો તારા સાગ, બૃહત બૃગુ ને, મગજ સમા,
સર્નિ શુર મોટા લયુ, પથ્રુ સર્નિ ધારીજ તમા,
મકારો ડે પૂરા, તદપિ ! કરે, શુકલ રથણી,
ચતુર્થા શે ચદ્રે, તિગિટ દળતું, સીધી સવળી

અપિથ—

(૭) પૂર્વોત્તર—પૂર્વ અને ઉત્તર તરફના દેશમાં અનાવૃષ્ટિ—વરસાદ બિલકુલ ન થવો તે

૧ શ્લોક—શિખરિણી નબો—આકાશમાં બૃહત્—મોટા લયુ—શુક આકાશમાં બૃગુ, મગજ સર્નિ શુર નેવા મોટા અને બીજા નાના તારા પથ્રુ સર્વે તમા ધારીને અર્ધાત્ પ્રકાશ કરવાની ગત્ત રાખીને પૂરેપૂરા પ્રકાશે છે તદપિ (તોપથ્રુ) તે રથણી (રત્નની—રાત્રી) ને શુકલ (ઘોણી—પ્રકાશવાળી) કરી શકતા નથી પરંતુ ચદ્ર ને ચતુર્થાશ (ચોથા બાજનો) ઉગ્યો હોય તો તેથી અપ્રકાશ ટળે છે ને સીધી સથણી (સરણી—માર્ગ) છે અર્ધાત્ અર્ધે તેના પથ્રુ રાત્ર હોય તો તેથી રાજ્યનું રક્ષણ થાય પરંતુ તેથી વધારે જળવાળા બીજા અનેક હોય તેનાથી રાજ્યનું રક્ષણ ન થાય

શ્લોક.

મીડાં મોટાં અતિરો, પત્રે વારિયા આસંખ્ય સંખ્યાગીરિ
મૂલ્ય મળે નવ કાઈ, અંક વિના છે નકામું વાંચ્યામાં.

વીરકેતુ—આર્ષનું કેવું યથાર્થ છે. વસિષ્ઠ જેના પુરોદિત, તમારા જેવા સચિવ અને આ મર્મના જેવા કાર્યોત્પાદી સામ તોના અતિ શ્રમ વડે પણ મુખ્યસાંતિ જોવામાં નથી આવતી ત્યારે મનુષ્ય વચનનું સ્મરણ અવશ્ય કરવા જેવું છે

શ્લોક

જન્મે જનો જગત વિષે ધણેરા,
હિંચા કુળે પાન્ય ધને ભરેલા;
જે રાજ્ય ભોગી મહિષી જળેલા,
તે ઇશ્વરાક્ષી નૃપતિ મળેલા.

મામ તો—(માથું હવારી) એમાં શો સંદેહ ? મનુષ્ય કેવું યથાર્થ છે (દારપાલક પ્રવેશ કરે છે)

દારપાલક—(નમન કરી) આર્ષ ! ભારણે રાજ્યવાસના વેળિમા બે નરીન દક્ષિણદેશીય બાગાઓ અને ચાર તદેશીય પુરષો સહ આત્રી ઉભી રહી છે તો આર્ષની શી આશા છે ? (જા)

વીરકેતુ—જા જઈ તેને કેંક મળાજી આવે ત્યારે આવજો

મુખેણુ—અરે વીરકેતુ ! એમ કેમ કહેવાય ? “ લેવે લકડ અને આપવે પથ્થર ” એવું અધેર રાજ્ય પુરષો ચવાનના લાગ્યા છે એમ વિટ વેશનાદિ, જ્યા ત્યા બોલે, માટે બધે તેમને આવી જાણ થો. આપણ કહ્યું તે શું બલે ? (૬)

૨ અપિચ—વળી શ્લોક—શ્રીતિ પત્રે—દામજમા લખ્યામાં—કહેવામાં.
' એકડા વિના શો મીડા ' એ શ્લોક કથનનો અનુવાદ છે માટે લોકોક્ષિત
૩ શ્લોક—ઇદ્રવન્. રાજ્ય ભોગી—રાજ્યના લોભદાર મહિષી—રાણી
(જા) દક્ષિણદેશીય—દક્ષિણ દેશની તદેશીય—તે દેશના—દક્ષિણ દેશના.
દારપાલકની કક્ષિત ભારતી જતિ સૂચવે છે “ ભારતીજતિ સર્વેત્ર યોજ્ય રાજાય ”
એવો નાટ્યસાસનો ઉપદેશ છે (૬) વિટ-ભાડ

વીરકેતુ—જેવી આર્થની ઇચ્છા, (દારપાલકને) જ તેમને બોલાવી
લવ્ય (નગન કરી દારપાલક જાણ છે અને વારાંગના સર્વ સાથે પ્રવેશ
કરે છે)

વેણિકા—(નગન કરી અવિનય સદૃશ) પ્રધાનશૂને અને સર્વ મશાસ
દોને પ્રણામ કરે છું. રાજધિરાજ હજી સુધી આવ્યા નથી ખરે કની મહારાજ ?

વીરકેતુ—ના નથી આવ્યા કંઈ ગામ ગય અવળી તો નથીને ?

વેણિકા—તારે મહારાજ ના. રાજધિરાજ મૃગયાએ ગયા પછે ફાન
પુરયાદિ થુ ઓછુ થાય છે કે કોઈ અવળુ ખોટી શકે ! વાહવા ! થુ ઉત્તમ
પ્રકારે પ્ર નજી ॥ ભુખ્તિના વળાણુ યથ રહ્યા છે ! (દે)

સુવેણુ—વેણિકા ! આ બે નૂનન બાળાઓને અને બે ત્રણ ળીલ પુર
ધોને આજ કંઈ સાથે તેડતા આવ્યા છો ?

વેણિકા—મહારાજ ! આ તો હુ દક્ષિણ દેશ બણી ગઈ હતી, ત્યાંથી
રાજધિરાજનું અને આ સર્વનું મન રજન કરવાને આમને સાથે તેડતી આવી
છુ મહારાજ ! આપણા દેશ કરતા એણીપાના લોક ગાયનક્રીડામા વધારે પ્ર
વીણુ હોય એમ અને લાગુ, તે પરથી એમને લેતી આવી

વીરકેતુ—નારે ત્યારે કંઈ રાગ આશવા ઘો, અથવા દેવશ્રી આવે
ત્યારે રાખજો

વેણિકા—છોકરીઓ ઉઠો તૈનાર ચાન (વાલવાળાને) તમે વાઘ મેળ-
વી દો. મહારાજ ! રાજધિરાજને અમારી કુશળતા જતાવી અર્થપ્રાપ્તિ તો
આપનેજ હાથે થવા પીકતી, તેથી અમારે તો પે'યા આપ સર્વને પ્રસન્ન કરના
લોહએ

સુવેણુ—(સરિમત) ત્યારે શુ દેવશ્રી પધારે તે પ્રસન્ન વધારે અથ
પ્રાપ્તિ અમારા વડે થઈ શકે તે ગાટેને આ ચાન છે ? (હ)

વેણિકા—ના મહારાજ ના આ તો દેવશ્રી પધારે ત્યારે અમારી કંઈ
જોડખાપણુ હોય તે સુધરી રહેવા સર્વને અમિત કરના આવી છુ.

વીરકેતુ—વાર આવના ઘો. પણ હજી વાઘ ગળ્યા નહિ હોય !

(૬) અહીં વેરચાએ કરેલી પ્રશ્ન ત્રા એ માગજીવનનો સાધારણ સ્વભાવ
સૂચવે છે માટે સ્વભાવોક્તિ (૮) અર્થપ્રાપ્તિ—દ્રવ્યની પેદાશ.

વેણીકા—ના મદારાજ ! સર્વ તૈયાર છે. હાં ચાનવા ઘે. (કત્તમ પ્રકારનાં વાઘ વાગે છે અને બે બાળાઓ અભિનય પૂર્વક ગાય છે તથા નાચે છે.)

ચતુષ્પદિકા.

પેલી બા—

સારી મારી સાગી ગોખા, ગનશેવા, સાગી સારી સારી ગોખા,

બીજી બા—

ગમ ગમ ગમ દુ.ખના, જઈ મુખના, દિન યાઓ યાઓ;

પેલી બા—

પમ પમ પમ પૂગ, તન ચૂગ, પમ પમ પમ પૂગ,

બીજી બા—

નિનિનિનિનિ નવસા, નૃને અમના, મળી જાઓ જાઓ. ૪

મુપેણ—ધન્ય છે ધન્ય છે, વાદ ! બહુ પરિશ્રમ કર્યો જાણાય છે

સર્વ સખાસદ—વાદવા ! વાદવા ! !

મુપેણ—વીરકેતુ ! કેશાધિકારીને કેવલવે કે એમને બે સહસ્રનાં વચ્ચાદિકતું પારિતોષ આપો.

વેણીકા—મદારાજ ! આપના પારિતોષથી મદિર પૂર્ણપણે બરાબ ગયું છે. હવે તો વર્ષાસનની રકમમા કંઈ વધારો થયાની આશા છે.

૪ આ ચતુષ્પદિકામા 'સારીમમપધનિ' એવા ગાયનના સાત સ્વર રૂચક થયા છે મદિર મુદ્રાલ કાર મનશેવા—મનને લેખાવનારી નવવા—નવીન સ્ત્રી નૃને—પુરુષને, અમળા—નિર્મળ—પવિત્ર. આ ગાયનમાં ઉદ્દેશ વિના પણ દુખને અતિ નૂતન સ્ત્રી મળે એવો આશિર્વાદ છે તે રામને વપતી મળવા રૂપ ભાવિ અર્થનો લેખક છે મદિર તુલ્યઈતિવૃત્તતા નામે પતાકારચાન વર્ણાયુ છે. આ ગાયનમાથી અર્ચવાળા સબ્દો લેઈને જુદા લખીએ, તે

રોસા મન લેખા રોસા, પૂરા તન ચૂરા પૂરા;

દુખના, જઈ મુખના, દિન યાઓ યાઓ,

નવસા, નૃને અમળા મળી જાઓ જાઓ.

રોસા

આ પ્રમાણે ત્રિષ્પદિકાનું ગાયન થાય છે

વીરકેતુ—તેમ પણ કરી આપવામા આવશે કચુડી ! દાશાધિપતિને આર્થ સચિનની આજ્ઞા વિદિત કરવ (એવે દ્વારપાલક પ્રવેશ કરી આ પ્રમાણે કે' છે.)

દ્વારપાલક—(નમન કરી) નગર રક્ષક દસ ગાર ચારકર્મકાગને પકડી લઈ આવ્યા છે, અને કા'વ્યુ છે કે, ન્યાયાલયમા લઈ જવા ભેગ તેમજ દોષ દષ્ટિગોચર થતો નથી (જ)

સુપેણુ—(વિચાર કરી) નગરરક્ષ ૧ કે' કે તે સર્વને પુરપતિપ્રાસાદ દ્વાર પાસે ઉભા રાખે હું ત્યાં આવી તેમને જોઈશ (ઋ)

દ્વારપાલક—(નમન કરી) જેવી આર્થશ્રી ની આજ્ઞા (જાણે)

વીરકેતુ—આર્થ ! કાંઈ સુધાર્થી હોવા જોઈએ

સુપેણુ—એમજ હજે (એવે મધ્યાન્હ કાળ થવાની સૂચના નેપથ્યમાં થાય છે.)

શ્લોક

માથે મધ્યાન્હ કાગે દિનમણી જનને, આવી કેવો રજો છે,
જલો કોપી તપરની તપ જપ તજવ્યે, થાય તેવો થયો છે,
વા સત્સુશીર્ષ સામે સચિવજી અધુ ॥, કૂં દષ્ટેયી લાજે,
જોતા એ વિધ વેરી શરીર ધગધગે, આગ જાગેલી જાણે

૫

વીરકેતુ—અહો મધ્યાન્હકાળ થયોને શુ !

સુપેણુ—હા મધ્યાન્હકાળ થયો, તમે પણ માગી સાથે આસો પેલા ચૌરકર્મ કરનારનો નિર્ણય કરી નાખીએ

વીરકેતુ—આર્થની જેવી ઇચ્છા

(જ) ચૌરકર્મકારને—ચોરીનું કામ કરનારને ન્યાયાલયમા-ન્યાય કરવાની કચેરીમા દષ્ટિગોચર થતો નથી—જેવામા આવતો નથી.

(ઋ) પુરપતિપ્રાસાદદ્વાર—રામના મહેલનું બારણું

૫ શ્લોક—સગદશ દિનમણિ—સૂર્ય ભણે ઈન્દ્ર—ભણે કોઈ તપનીને તપને જપ વલંબ્યાથી તે જેવો કોપી થાય તેવો થયો છે સત્સુશીર્ષ—સતુઓના માથા અધુના—દમણા

મુપેણ—ત્યારે ચાલો જઈ જોઈએ. (એમ કહી સચિવ ઉઠે છે અને ખીજા સર્વ પણ ઉઠી એક પછી એક ચાલ્યા જાય છે)

(દશ માં ખેડતો સાથે નહુ માર ચોખીઆતો પ્રવેશ કરે છે. ખેડતો આગ દોડી જાય છે તેમને,)

પી૦ ચોડીઆત—અરે નરપશુઓ ! આમ સીધા મરે નીકર મો ભાગી જશે ગોલાના ગધેડાની પેઠે આમથી તેમ નાસતા ધરમ નથી આવતી ? પાશરા ચાલો છો કે આ ચોખીઆતોને હાથરસ ઉતારવા કહુ ? (ઋ)

મુખી ખેડુત—માલ્ય બાલ્ય અલ્યા તાર મૂડુ. નગરપાળ દાદાએ કહ્યુંસે તે જૂની ગિયો દહ્મશ મેર મારા કેડા જરા આખ્યનીએ હરમ પડશે-કેની અલ્યા જો તો ખરો, હુ અમે ચોર સમજી ? વખાના મારવા તો મોટા મોટા ભરામણો પણ ગમે તિમ કરેસે

ખી૦ ચોડીઆત—(મુખી ખેડુતને એક ધીલ મારે છે) નગરરક્ષકે કહ્યું છે તેથીજ ત્યા મુખી જીવતા જઈ સમ્રો નીકર તો તમે જે કર્મ કર્યું છે તેના બદલામાં કચારનીએ કગજની માળાઓ કાટમાં પડી હોત અને હાથ પગ કપાત ત્યારે ચોરી કેમ કરાય છે તે જાણવામાં આવત (જ)

ખીજા ખેડુતો—ખાખા જવા ઘોને હીધા ચાલિયે આપણી દાદી બીખામણુ દેતા દતા તે જૂલી ગિયા તિમણે નો'તું કહ્યું કે છોકરા હરકારી માણુદા એ તા આ લોકના જમડા જેવા હમજવા ઇ કે' ધમ હીડા પરધાન ખાખો આપણને આ નથી જાણતા ? (લ)

ત્રીજો ચોડીઆત—જો જીવતા જાગતા ઘેર જવું હોય તો અમે જ્યા સમજીએ, ત્યા ખોલ્યા ચાલ્યા વગર ચાલો

ત્રી૦ ખેડુત—અલ્યા મિડ્યા દિડ્યા તો ની ચાલિયે અવળા ધાણીમાં પાતી પી-ની નોખો એને અમારેય દેખવું ની ને દાઝવું ની (ઇ)

(ઋ) મ ર જો નરપશુઓ—નર રૂપી પશુઓ !

(લ) કરણની માળાઓ—જોનો વધ કરવાનો હોય જો તેને કરણના રૂવના દાર પહેરાવવાનો પૂર્વે સ પ્રદાય હતો હાથ પગ કપાત—ચોરીને માટે પૂર્વે એ શિખા કરાવેલી હતી

(લ) ઈ—એ એ કહે એમ હીડો

(ઇ) ની ચાલિયે—

નહી થાનીએ (ની—નહી)

ચોં ચોટીઆત—(જોવું બોલનારને ધક્કો મારી) વગર મોતે મરવાના થયા છે ? અમારા તો હાથ હળવળી રહ્યા છે પણ શું કરીએ ?

ચોં ખેડુત—અત્યા તું હરકારી ગાણુહ તિમા મારેસે કે ? અમે પારજણા સીએ તે તમારા હથિઆરાએજ તમારો કુટો કરી નોખીએ પણ હું કરીએ । વખના માર્યા સીએ જ તારે કે'વું હોય તિને કે', નથી આવતા

પેં ચોટીઆત—અત્યા શું તમે અગને નથી ઝોળખતા ? અરે જુઓ છે શું ? મારી ધક્કા ને કરે આગળ, અને ન માને તો કાપીનાખો માથા (ત્રણ ચોટીઆતો ધક્કા મારે છે અને એક હથિઆર ઉગામી ઉભો રહે છે)

પાંચેં ખેડુત—ભાઇ સાલો ને સાલો, ગિયા વગર કંઈ સુટકો થવાનો સે. એ હકમદાર અને આપણે હકમ વના ॥ (તેવું કે'વું માની ધક્કા પાડું ખાતા સર્વે ખેડુતો જાય છે)

(પુરપતિઆસાદ પાસે ખેડુતોની વાટ જોઇ નગરરક્ષક ઉભો રહ્યો છે તે આવતા ખેડુતોને તથા ચોટીઆતોને જોઇ)

નગરરક્ષક—ઠીક થયું તમે એમને લાવ્યા તે આર્થ સચિનજી હમણાં અહીં પધારશે એમણે ઘેર જતા અહીં આવવાનું કહ્યું છે અને રાજ્ય સભા સ્થાનથી નીકળી ચૂક્યા છે (ઈ)

પેં ચોટીઆત—આપે કહ્યું કે એમને માર્યા ઝુડ્યા વગર ત્યાં લઇ આવો તે એમણે સાબળેલું હોવાથી અહીં આવતા મોટું તોફાન મચાવ્યું અને એમને મારવા સુદા ઉઠ્યા

નગરરક્ષક—પછે પછે કેમ થયું ?

પેં ચોટીઆત—પછે તો એજ તો, અમાગી શી સત્તા છે, તે એમને જણાવી જ્યાં ત્યાં કરી અહીં સુધી લાવ્યા

નગરરક્ષક—અરર ! ઘણું જોડું થયું ! એમાં એક તો ગામનો મુખી છે આતુ અનુચિત કામ જો કોઇ દિવસ કરે નહિ, પણ શું કરે ? જોત જોતામાં કુઠાણે સર્વ દેશ દુર્જન કરી નાખ્યો છે, એટલે અન્નપાણી વગર મોટા મોટા નકીશ્વરો પણ મને તેવા કામ કરવા લાગ્યા છે આના

પ્રસંગ તો હમણાં ધણા આવશે. માટે જો આમ આગાનું ઉલ્લંઘન કરશે તો મોટામા મોટું શાસન કરવું પડશે (જો)

મુખી ખેડુત—નગરપાલ દાદા ! અમને આમણે બહુ માર્યા. બાપણ અમે હુ કરીએ ? દેવે દુનગા કીધા.

નગરરક્ષક—પટેલ ! હજી તો પ્રધાનજી તમને એથીએ વધારે મારવાની આગ્રા કરશે. રાજ્ય તરફથી જેને જેટનું જોઇએ તેટલું અન્ન પાળી મળે છે, સતા તમે ચોરી સા કાજે કરી ?

પેં ખેડુત—પણ બાપજી તે અમે નુ જાણીએ ? રાજ બાપો નથી એટલે તમે બધાય અમને મારીજ નાખવાના સો.

નગરરક્ષક—અરે પટેલ ! જરા ધીરા ચાન, જો તમે કંઈ વાક્યૂકું નહિ બોલો તો તમને છાડી મૂકાવીશું અને અન્નપાણી પણ તમારે જોઇએ તેટલું અપાવીશું.

ખીં ખેડુત—મેર કે મેર સાનો રે'ને નગરપાળ બાપો આપણુ હરવે હાર કહે બાપુ ! અમે કંઈએ ની બોલીએ. જેમ તમારે કરવું હોય તેમ કરજો.

(કચુકી સહ પ્રધાન અને સેનાપતિ પ્રવેશ કરે છે)

મુચેણુ—કેમ સર્વજીત ! આ લોકોએજ ચોર કર્મ કર્યું છે કે ? અરે પટેલીઆઓ ! તમે કેમ એવું નીચું કામ કર્યું ? દેખાવછો તો સારા માણુમ ! તમે શી ચોરી કરી કે આ દશાને પામ્યા ?

નગરરક્ષક—આર્થ એમણે—(તેને બોનતો અગ્રકાવી)

મુચેણુ—સર્વજીત મારો પ્રશ્ન તમારા પ્રતિ નથી. બોનો બધ તમે કેમ ચોરી કરી ? રાજ્યદંડ છુટ્યાઓ ગાટ છે, સાગઓ માટે નથી બોલો તમારે એમ કેમ કરવું પડ્યું ? (કોઈ જવાબ દેતા નથી તેથી) અરે કેમ બોલતા નથી ? હુ કહું છું કે તમારે કોઈ પણ પ્રકારનો ભય નથી (છતાં બોલતા નથી તેથી સેનાપતિ તેમને)

વીરકેતુ—ભાઈઓ ! જે હોય તે ખરેખર કહી દો. આર્થ સચિવજી

(જો) અનુચિત—અપદ્ધ હમણા—અ હુકામના વખતમા શાસન-શિક્ષા

તમને પૂછે છે. એ તમારું બહુ યાચ તેમ કરશે. (કોઈ જવાબ દેતા નથી તેથી ખીજવાઇ જઇ) અરે ચોક્કીઆતો ! જો એ ન બોલે તો જાઓ એમને દારાગૃહમાં પૂરી ઘો. (તેથી સર્વ ખેડૂતો કંપે છે અને મુખી આ પ્રમાણે બોલે છે).

મુખી—બાપુ અમને પુરપાળ દાદાએ બોલવાનું ના કહ્યુંસે તે કિમ બોલાય ? કહ્યુંસે કે જો બોલશો તો પરધાન બાપો મારી નાખસે.

વીરકેતુ—શું સર્વજીવ આ સાચું કે'છે ? વાર એ વાતનો નિર્ણય પછેથી કરાશે; બાઇ બોલો તમને કોઈ મારી નહિ નાખે. કહો તમે ચોરી શા કાળે કરી ?

મુખી—ઇમાં હું પુસોસો ? રાજ બાપો નાહી ગિયાસે, તાથુત્ત દરવે દેહમાં અને અંદરરાજને તાં અધેર અધેર થી રહુ'સે. અમને ખાવાનું ના જડયું તાણે આઠીં આયા, અને જે ખાતાતા તિમની કનેથી ઝોંટી લઇ ખાધું. તિમાં તે અમારો હો દોહ, જે આ બધા અમને મારય મારય કરેસે ? હોય, રાજ બાપા વગર આપો દેહ દળી ચાલસે. કહ્યું સેકની કે " ધણી વના ઢોર હુનાં. " (ઔ)

મુષેણુ—પટેલ ! જેટલું જોઇએ તેટલું અનાજ તમારા ગામમાં ગાડાં ભરી લઇ જાય ખીણુ જોઇએ તો મંગાવી લેજો. જે જૂએ મરતા હોય તેને અજ આપી કૂવા ખોદાવજો. અજ ખૂટી પડે તો ખીણું મંગાવી લેજો. પણ તમે હમણાં કરી તેવી છુંટછાટ કરશો નહિ.

મુખી—વાર આપજી ! જો ધમ હોય તો કિના દી રૂક્યા સે કે આવું કરે ? (ક)

મુષેણુ—તમારી આણુ બાણુના સર્વ લોકોને કે'જો કે રાજ્ય તરફથી જેટલું જોઇએ તેટલું અનાજ લઇ જવું, પણ કંઈ તોફાન કરવું નહિ, કે જૂ-એ મરવું નહિ. વીરકેતુ ! અનાજના ગાડાં ભરી દેશાવર ખાતે ફેરવવાની આ-જજ આજ્ઞા કરી ઘો. પટેલિયાઓ તમે આમની સાથે જાવ. તમારે જેટલું

(ઔ) રાજ બાપો ઈ—રાજ બાપો નાશી ગયા છે, ત્યારનું સર્વે દેશમાં અને ઇંદ્ર રાજને ત્યાં અધેર અધેર ઘડ રહ્યું છે. તાણે—ત્યારે. દોહ—દોય.

(ક) કીના—કોના. દી—દિવસ.

જોઈએ તેટલું અનાજ અપાવશે. (એવે દ્વારપાલિકા પ્રવેશ કરી આ પ્રમાણે પ્રધાનજીને કે' છે)

દ્વારપાલિકા—(નમન કરીને) આર્યને રાજમાતા હિતાવગે જોલાવે છે હું રાજસભામાં તથા આર્યના મંદિર સુધી આર્યને જોઈ વળી, અને પછે અતી આગાની શોધ લાગવાથી અહીં આવી.

સુપેણુ—હા ચાલો હું આવું છું વીરકેતુ, આ ખેડુતોને જોડતું જોઈએ તેટલું અનાજ અપાવો અને સર્વજીવ જાળવે શું છે તેનો તપાસ કરો. (એમ કહી દ્વારપાલિકા સહ પ્રધાન જાય છે)

વીરકેતુ—(ખેડુતોને) ભાઈઓ મારી સાથે ચાલો (સર્વજીવતને) તમે ગને થોડી વાર પછે મળજો. (સવે જાય છે)

(મહા શોકથી પીડાતા મન્યમાતા બેઠા છે અને દ્વારપાલિકા પ્રવેશ કરે છે) સ

દ્વારપાલિકા—(નમન કરી) માતાજી હું કુલપતિ પાસે જઈ આવી

સુદિવ્યા—(સાવધ થવાનો અભિનય કરી) હા હીક થયું એમણે શું કહ્યું ? (આમ તેમ જોઈ) આટલામાં કોઈ નથી ને ? ના જોઈ આવને

દ્વારપાલિકા—(આજી બાજુ જોઈ આવી) ના માજી મોઢાં નથી

સુદિવ્યા—ત્યારે કે' એમણે શું કહ્યું ?

દ્વારપાલિકા—એમણે કહ્યું કે જો એમજ હોય તો તમને જરા ઘો, તપોવનમાં આપણા વામદેવ છે તે પૂર્ણપણે સંભાળ તો રાખશેજ, સત્તા હું અહીં ગયા એક વિદ્યાર્થીને સાથે મોકલીશ (ગ)

સુદિવ્યા—પણ એને આશા છે તે વાત તે કહી કે નહિ ? (ઘ)

દ્વારપાલિકા—હા તે પણ કહ્યું, ત્યારે તેમણે કહ્યું કે માર્ગ દરકત નહિ, સત્તા એ વિષે વૃદ્ધ સુપેણુના અભિપ્રાય પ્રમાણે કરવું (એવે દ્વારપાલિકા સહ સુપેણુ પ્રવેશ કરે છે)

સુપેણુ—(નમન કરી) માજી ! સેવકના પ્રણામ અંગીકાર કરશે.

(ય) પ્રવેશ ૪ થો. (ગ) જવા ઘો— સુદેવના પોતાના સ્વામીને શોધ કરવા જાય છે, તેને જવા ઘો' એ સંબંધ આગળ ઉપર જુઓ સમજશે

(ઘ) આશા છે—ગઈ છે

સુદિવ્યા—બાપ ! તમે તો અમે સર્વની જીવનદોરી છો. મારી વાત સાંભળે એવા પુણ્યશાળી પુરુષ સ્વર્ગેના જન્મ બેઠા; અને કાલા દીકરાએ દુઃખસાગરમાં નાખ્યા, તે મમ્મદ્રમાં ગ્રાંથા ખાઈએ છીએ. પણ તમરૂપ અભગ નોકા ગળી જવાથી શું દુઃખ છે, તે જાણી શકતા નથી. (૮)

સુપેણુ—માતા ! જોટલી જાંઘી પ્રસંસાને હું પાત્ર નથી. મારે મારું કામ થાય એ પ્રકારે કરવું તેમાં ઠેના પર ઉપકાર કરવા જેવું છે ? તમારે કંઈ પણ દુઃખ મનમાં લાવવું નહિ; કાલે આવીને દેવશ્રી ઉભા રે'ગે.

સુદિવ્યા—બાપ ! પણ એક નવું પડેક ઉભું થયું તો તેનું કેમ કરવું ? મને તો એકે રસતો સુઝતો નથી. (એવે સુકેશી પ્રવેશ કરે છે અને સચિવને બોલે બેઠા,)

સુકેશી—(સ્વગત) વાહવા ! જોગ તો ઠીક છે (કને જઈ નમન કરી પ્રકાશ) માતાજી ! દેવીએ કા'વ્યું છે, કે હવે મારી પ્રતિજ્ઞા આડો માત્ર એકજ દિવસ રહેશે છે. (નમન કરી) માતાજી ! હું રજા લેઉં છું. (૯)

સુદિવ્યા—(સંકોપ) વાહ જાવ, એમને અહીં મોકલો (સુકેશી જાય છે) બાપ સુપેણુ ! સાંભળ્યું'કની. અહીં તો આમ છે મારા કયા જોગ લાગ્યા કે હું જીવતી રહી (માથે હાથ દબ) હજીએ રડ્યું મોત કપારેય આનશે !

સુપેણુ—માતાજી ! તમારા જેવા સમજીએ શોક કરવાનું કંઈ કારણ નથી જો તમે એમ કરશો તો પણ અમારી શી વહે થશે ? મેં સુકેશીએ કહ્યું તે સાંભળ્યું તો ખર પણ કાંઈ સમજ્યો નથી; જો બાપ ન હોય તો તે મને સમજાવશે.

સુદિવ્યા—બાપ તમારો તે બાપ હોય ? આ તો આપણી સુયોગના સ્ત્રી દહ લઈ બેઠી છે, કે મને જ્યાં આર્થપુત્ર ગયા છે ત્યાં જવા ઘો નીકર પાંચ દિવસમાં હું મારો ગ્રાણ્થ અહીં રહે રહે એમને અર્પણ કરીશ બાપ મારે તે કાંઈ એક પાત્રીનું દુઃખ છે ? એને તે જોગ એકની મોકવાય ? એનાં માખાપ જાણે તો આપણને શું કે ?

(૮) પુણ્યશાળી પુરુષ—સ વરણને મરનાર પિતા—સુદિવ્યાને પતિ

(૯) પ્રતિજ્ઞા—અમુક મુદતમા સ્વામી ધર ન આવે તો તેમની સોધ માટે જવાની સુયોગનાની પ્રતિજ્ઞા

મુષેણુ—(મહા વિચારમાં પડી ગયા જેવો અભિનય કરી બેસી રહે છે).

મુદિવ્યા—ભાષ ! કેમ કાંઈ બોલ્યા નહિ ? જો તમને આટલો બધો વિચાર થઈ પડે છે, તો અમે ઓઝોની તે કેટલી ગતિ કે સદનશીલતા હોય ?

મુષેણુ—(નિઃશ્વાસ નાખી) માતાજી ! તેમ થવા ઘો; એ દિલકર છે. અથવા કુલપતિને પૂછી જોઈ એ જોઈ કે તેમ કરો. એ માટે એ વગર ખીજો માર્ગ નથી. દેવી અવશ્ય કંઈ અવળું કરી બેસજો માટે એ વાતનો નિકાલ સત્વર કરવો જોઈએ. (છ)

મુદિવ્યા—ભાષ ! એ તો ખરું, પણ વર વહુ અને જો પરમેશ્વર પણે તો વળાવો એ ત્રણે જવા જેવું છે; એટલે સમજ્યા કરી, એને પરમેશ્વરની અને કુલપતિની કૃપાથી આશા છે. ભાષ તમે કાં હો તો ખરા પણ એવીને કેમ મોહાયા ગા ! (જ)

મુષેણુ—(નેત્ર બંધ કરી અતિ વિચાર કરી કેટલાક સમય પછે) ત્યારે તો એ માટે કુલપતિને પૂછવું જોઈએ; આડી દેવી દેવશીને જરૂર લાગે આવત તો ખરા.

મુદિવ્યા—ભાષ ! કુલપતિને મેં પૂછાવ્યું ત્યારે તેમણે પોતાના શિષ્યને સાથે મોકલવાનું કે વડાવી એને મોકલી દેવાનું જ જણાવ્યું. અને તમારો અભિપ્રાય પૂછવો, એમ ખીજી વાત કહી છે. પણ રડી મને કેમ કંઈ સ્પષ્ટ પડતી નથી ! તમારા જેનો વિચાર તો મળતો આવ્યો. કહ્યું છે ને કે, " સો શાળાનો એક મત. " (એવે સુલોચનાને આવતી જોઈ ધીમેથી) હવે તમારી હયાતમાં આવે તેમ કરો; આ એ આવી.

(છ) એ દિલકર છે—એમાં ગર્ભિત અર્થ એવો છે કે રાજ્ય તપતી સાથે આસક્ત થયો છે, તે સુલોચનાને ત્યાં જોઈને યરમારો અને કદાચ તેને રાજ્ય રાખવાને તેની સાથે ઘેર પણ આવશે.

(જ) વળાવો—પરમામ જતાં સાથે વળાવો રાખવો પડે છે તે. વર (સંવચ્છ) તો ગયાજ છે; વહુ (સુલોચના) તેની સાથે જાય છે; અને તે ગર્ભવતી છે, માટે તેને સત્તાન થાય કે જ્યાં વચનો વાંછ રહે, તે પણ સુલોચના જવાથી જાય છે.

સુલોચના—(નમન કરી નીચું જોઈ જોડે છે).

સુપેશુ—દેવિ ! તમે ન જાન તો કેમ ? દેવશ્રી થોડા સમયમાં અવશ્ય આવશે.

સુલોચના—(કંઈ પણ બોલ્યા વગર રે'છે.)

મુદિવ્યા—અધી ! કેમ કાઠ બોલતી નથી ? તારે જે કરવું હોય તે કહી નાખ્યને એટલે એનો ઉપાય સહેલો ? તું જાણે છે કે એમને હમણાં નવરાશ કમાયી હોય ?

સુલોચના—મેં કાંઈ દિવસ મિથ્યા પ્રતિજ્ઞા કરી નથી અને કરેલી પ્રતિજ્ઞા તોડનાર નથી.

મુદિવ્યા—હો સુપેશુ ! અહીં તો અમ છે. સસવાદીપણું તો અમારાજ ઘરમાં આવી બસાયું છે. મણુ ! આ દુઃખ જોવા મને રો જીવતી રાખી ?

સુપેશુ—માથા ! સંતાપ કરવાનું કંઈ કારણ નથી. બને દેવીને જઈ આવવા દો. તપોવનમાં આપણા વામદેવ વરુણને ત્યાંથી આવ્યાના સમાચાર સાંભળ્યા છે, તેમના આશ્રમમાં જઈ રે'શે. વળી કુલપતિએ પોતાના શિષ્યને સાથે મોકલવાનું કહ્યું છે, તો તેમને બોલાવી દો. હું અમરસિંહ તથા રણજીતસિંહને રક્ષણાર્થે સાથે મોકલું છું એટલે કંઈ ચિંતા જેવું નથી. દેવી ! તપોવનમાં રે'વું પડશે, માટે તમારો સદચરિ વર્ગ પણ જોઈએ તેટલાજ રાખજો. અમે સર્વને આશા છે કે જેમ સચ્ચી ઈશ્વર સદ આવે તેમ તમે અમે સર્વને સત્વર પધારી પ્રસન્ન કરશો. (એવે દોડતો કચ્છા પ્રવેશ કરે છે.)

કંચુકી—કાંઈ આવશ્યક કાર્ય હોવાથી સેનાની વીરકેટુ આપને મળવા છૂટે છે. તે આપની વાટ જોઈ રાજ્યપ્રસાદદાર પાસે ઉભા છે.

સુપેશુ—માતાથા ! દેવીને જવા દો, સર્વ સાત વાના યશે. હું દેવ શ્રીનો રથ તથા ઉગ્રાચ સાથે તોને મોકલું છું. (એમ કહી નમન કરી જાય છે)

મુદિવ્યા—(રે'તી) જવ ત્યારે તૈયાર થાન. દારપાતિકા ! જા જા કુલપતિના શિષ્યને બોલાવી લાવ. હું પણ પરવારી લઉં. (એક પછી એક સર્વ જાય છે)

(રાજમેહેવના દ્વાર પામે વિચારમસ્ત સેનાપતિ ઉભો છે અને પછેથી ત્યાં કંસુકી માથે સચિવ પ્રવેશ કરે છે).

વીરકેતુ—(નમન કરી) આર્યની આજ્ઞાનુસાર પેલા પટેલિયાએને સર્વ અપાઘ્યું અને પછે હું મદીર બધી જવા નીકળ્યો. રસ્તામાં મને આપણા પદ્મપુરદેશીય ચાર ઉનાનને આવતા જણાયા તેમને મેં ઉભા રાખી સમાચાર પૂછ્યા અને સત્તર આપને મળવા પાછો ફર્યો માર્ગમાં આવતા આપણો વીરપુરનો મર્ધાદગ્ધક મળ્યો અને તેણે મને જોઇ આર્ય મચિનજી ક્યાં છે, એમ અતિ આતુરતાથી પૂછ્યું. મેં તેને આપને મળવાનું કારણ પૂછ્યું અને તે તેણે જવારે કહ્યું, ત્યારે ગભરાઇને આપ ગાજી સાથે મંત્ર કરવા બેઠાના સમાચાર જાણ્યા, સત્તા કંસુકીને મોકલ્યો. (જ)

સુપેણ—(ગભરાટ સાથે) એ સમાચારથી મને સત્તર જાણીતો કરો; એમ યશો એવી મારી કદખનાજ દત્તી વાર ઠીક છે એ શત્રુઓ શું સમજી સામા થયા છે ? અને તેમણે શો શો યત્ન કર્યો છે, તે મને સત્તર જણાવો.

વીરકેતુ—આર્ય યત્ન શો ? પદ્મપુરપાલક અને વીરપુરનૃપ દેવશ્રી મૃગયાએથી આઝા નથી અને આપણા દેશમાં દુકાગ પડ્યો છે એ ચારદ્વાર નિર્ણય કરી લઇ તે જ ને પુરના નૃપાણે એક વિચારવાળા થયા અને આ અષ્ટમીએ આપણા પુરને ઘેરી લેવાનો ધાટ દહપણે કર્યો જે આ પત્રાવલો કથી આર્યને જણાઇ જશે આ પત્રપ્રાપ્તિ માટે આપણા ચારને ધન્યવાદ આપવો ઘટે છે (ઝ)

સુપેણ—(પત્રાવલોકન કરી રહી) શું એ જ ને નૃપાણે આપણા પર પૂર્વજ વૈર લેવાનો આ સમય અનુકૂળ મળે છે ? (આસોરદ્વાસ લઇ) વાર ઠીક

(જ) પ્ર. પ ગો. પદ્મપુરદેશીય—પદ્મપુરદેશના ચાર—દૂત મંત્ર કરવા—ગુપ્ત વિચાર કરવા.

(ઝ) દેવશ્રી—સવરણ રાત્ર ચારદ્વાર—ગુપ્ત દૂત રૂપી સાધનથી પત્રાવલોકી—દુકાગ જ્વેલાથી. રાત્ર રાત્રએનો પત્ર વગારા દાયમા શી રીતે આવ્યો તેનો પણ ખુલાસો કરે છે આ પત્ર ઈન્—અર્થાત્ આપણા હયા જમુસોએ તે યુક્તિપ્રયુક્તિ વડે મેળવ્યો છે

છે ઠીક. અરે શુ એ એમ લખે છે કે મુખ્ય અંગ જે નૃપાળ તેની ન્યૂનતા
છે માટે કાર્યસિદ્ધિ ઉતાવળે થશે. અરે પણ એમ છે કે નહિ તે તેમને કુ
ળતાપી આપીશ. બ્રાતા વીરકેતુ ! જે આમ છે તો એમનાથી શુ થવાનું
છે. (૮)

શ્લોક

હિસાદ છે તન મને, ધન ધાન્ય પૂરા,
રાજ્યાગ અંગ તવ શે, અરિ કે' અધૂગ,
ધારણા મને તરક જે, સદુ ધૂળ થાશે,
સેનાનો આમ કરિયે, ઉભયે વંવાશે

વીરકેતુ—આર્થની ઇચ્છાતુરપ વર્તવા આખું રાજ્યમડળ તૈયાર છે
એમ નિશંકપણે સમજવું

સુષેણુ—[કચુકીને] જાણ તમે જન્મ સર્વજિતને બોલાવી લાવો
(કચુકી જાણ છે) વીરકેતુ ! સમજ્યાકની ? (૮)

વીરકેતુ—મત્ર પટકર્ણો નજ થવો જોઈએ. વાર દહે કેમ કરવું ?
સમય અતિ સાવધ રે'વા જેવો છે, પછે તો આપ ધારતા હો તે ખર.
મારા નિયારમાં તો એમ છે કે પદ્મપુર પાલકને મારે જન્મ રાકવો અને સ
મરસિદ્ધ તથા રણજિતસિદ્ધ હે મોઢા સેન સદા વીરપુર નૃપ સામે જવું અને
આપે નગરનું રક્ષણ કરવું (૮)

(૮) શ્વાસોશ્વાસ લેધ—ક્રોધનો અસિનય કરી મુખ્ય અંગ જે નૃપાળ
ઈ—રાજા, મત્રી, કોરા, સેના, દેસ વગેરે રાજ્યના આઠ અંગ બણાય છે,
તેમા રાજા એ મુખ્ય અંગ છે આમ છે તો—દહે પછીના શ્લોકમા કહેવાયો
તે પ્રમાણે છે તો

૬ શ્લોક—વસતતિલકા ધાર્યા ઇં શત્રુઓએ મનમા જે તર્ક ધાર્યા છે તે
સેનાની—દે સેનાપતિ ! આમ—આ રીતે—દહે પછી કહેવાયો તેમ ઉભયે—જને
શત્રુ રાજાઓ વવાયો—છેવરાયો—તેમના મનોરથ સિદ્ધ નહી થાય ઉત્સાદ-
રવાથીનું થોપણ કર્યું છે માટે વીર રક્ષ ચોક્કાદિથી રહિત સાર્યાદિત વર્ણન છે
માટે સાત્વતી વૃત્તિ

(૮) સમજ્યાકની—કચુકીને દૂર કરવાનું કારણ સમજ્યા કે નહિ ?

(૮) મત્ર—ગુપ્ત વિચાર પટકર્ણો—છ કાને ગયેલો રાજ્યપ્રીતિમા કહ્યું છે કે—

સુપેલુ—(નિચાર કરી) એ બે તો દેવીનું રક્ષણ કરવા તપોવનમાં ગયા હશે કે જરો એટલે ગયુવાના નથી.

વીરકેતુ—હે દે ! આર્ષ ! તુ કા' હો ? દેવી તું તપોવનમાં ગયા અને એ બે જણ તેમ ની સાથે ગયા ! (દંતથી અધર દાળી નિશ્વાસ નાખે છે) (૬)

સુપેલુ—હા તેમ યથ ચૂક્યુ, એટલે દવે કંઈ કરવા નેવું નથી. મિત્ર આ સમયે આમ કરવું અને ઉચિત લાગે છે (આમ તેમ જોઇ ધીમેધી) તમે રામસિંહાદિ રથુચતુર એક સદસ સામ તો લઇ વેળા નહી ઉત્સધી પદ્મપુરપાલને રોકી રાખો, અને એ નદીના જળમાં વિષપ્રયોગ પૂર્ણપણે કરાવો. તમે ભા' પો'ચરો નહિ એટલામાં તો હું સર્વજિત કને સર્વ કૃપા-દિત્તુ જળ દ્વિપિત કરાવી દઇશ અને ના ની સરખી ને વારચાવતી નદી રહી તેનું જળ જળય ન વડે રોકાની રાખીશ તમારે પદ્મપુરપાલ સાથે માત્ર એક યુદ્ધ કરી શ્રવત રહેલા સામ તો સદ પુરમાં આવી જવું એટલે સર્વે સારાવાનાં યશો હું મોટા સેન સાથે જઈ વીરપુરવાળા સાથે યથાર્થ યુદ્ધનો આગ બ કરીશ તમારા આવતા સુધી નગરનું રક્ષણ તૃસિંદ કરશે (૭)

“ વક્ષ્ણોં મિચતે મત્ર ધતુક્ષ્ણ સ્પિરોભવેદ્ ।

દ્વિકર્ણસ્ય તુ મત્રસ્ય મ્હાપ્યત ન ગચ્છતિ ॥ ”

“ હ કાને મયેરો મત્ર શ્લેષ વાર કાનનો મત્ર સ્પિર રહે છે અને જે કાનના મત્રનો તો ઘણાવેળી પણ પાર પામી શકાતો નથી

(૬) દેવી તપોવનમાં રાખનો ચોધ કરવા જવાના હતા તે ગયા, એમ આ જે ભાષણોથી જણાવી દીધું છે આ જે ત્રણ ભાષણોમાં સુપેલુ અને વીરકેતુની ઉત્સાહ, ક્રોધ, વિરમય, આદિક નાનામકારના ભાવવાળી અભીર ઉક્તિનું કથન થયું છે મઠિ સાત્વતી વૃત્તિનું સંલોચક નામે અ જ વર્ણયું છે

(૭) રાત્ર પ્રતિ બેઠે દડ રાજનીતિ કેમ ચાલવી તે જતાવે છે તમે ઇં વિષપ્રયોગ—કરાવો—પાળી ઝેરવાણું કરી નાખો કે જેથી આવતા રાત્રીમાં તે પાણી પીએ તો મરી નય દ્વિપિત કરાવી દેઇય—ઝેર વજેરેથી જમાડી નાખીશ જળ ચંત્ર—જળ રોકવાના ચંત્ર (મધ્યમપદ્મલોખ) તૃસિંદ—એ નામનો સામ ત પાછળ કહેવામાં આવેલો છે તે

વીરકેતુ—આર્યની ધારણા યથાર્થ છે. આ સમયે એમજ કરવું જોઈએ. આર્ય ! દેવશ્રી જેવા નિપુણ માટે મારા જેવા કુલ્લકે કંઈ પણ કેવું હિચિત નથી. કિન્તુ કેણુ જાણે એમણે નિવૃત્તિપણું કેમ સ્વીકાર્યું હશે ?
(ત)

સુષેણ—એમાં એમનો દોષ નથી; કિન્તુ—

શ્લોક.

ભૂલ્યા ઘણા અને જે હર હરિ સરખા, દેવ દેવેંદ્ર મોટા,
તે ભૂલ્યે છે ભમાબ્યા નરવરનૃપતિ, કેમ કેવાય ખોટા;
નામું છું શીર્ષે જોડી કર અતનુ તને, બાપુ વૈરી નં સેવો,
જો સેનાની કદી કે અતનુ તનુ હતે, કેર હા યાત કેવો ! ૭

વીરકેતુ—(નેત્ર સહ સીર્ષે દલાવી.) હાં હાં એમ છે ? ત્યારે તો દેવશ્રી માટે કંઈ કેવાયું તે ક્ષમા કરશો. એમને અહીંની ચિંતા રાખવાનું કંઈ કારણ પણ ક્યાં છે ?

(ત) કુલ્લકે—અધમે—ઓહી બુદ્ધિવાળાએ. કિન્તુ—પણ, નિવૃત્તિપણું—રાજ્યમાં આવા ઉત્પાત છતાં વનમાં જઈ સ્વસ્થ બેસી રહેવાપણું.

૭ શ્લોક—અધરા. તે ભૂલ્યે—તેજ ભૂલ્યે (તુલીયાંત કર્યા) નરવર પતિ (સંવરણ) ને ભમાબ્યા છે, તો તેમનેજ ખોટા કેમ કહેવાય ? અર્થાત્ સ્ત્રીને જોઇને ઘણાદિક ભૂલા પડ્યા છે તો પણ આ રાજા પણ તેવીજ ભૂલથી ભૂલા પડે એમાં આશ્ચર્ય નથી ? કામનું જળ વર્ણવવાને તેને પ્રણામ કરે છે : નામું છું ઈન્-હે અતનુ (તનુ-શરીર વિનાના—કામદેવ) ! હું જે કર જોડીને તને શીર્ષે (માથું) નમાડું છું; અને બાપુ (કહું) છું કે કોણ દુરામનને પણ તને સેવશે નહીં અર્થાત્ કામનો અનર્થ એટલો મોટો છે કે કોણ દુરમત પણ તે અનર્થ ન પ્રાપ્ત થાય એમ હું ઇચ્છું છું. હે સેનાપતિ ! જો કદીક (કદાપિ) અતનુ (કામ) તનું (દેહધારી) દોત તો હા ! (એવ વાચક અવ્યય) કેવો કેર યાત ? અતનુ—દેહ વગરનો કામ છતાં આટલો અનર્થ કરે તો કદાચિત તે દેહધારી દોત તો કેણુ જાણે કેવાય અનર્થ કરત ! રાજા સંવરણના ઉત્તમ નાયકપણાનો આ શ્લોકથી ખ્યાલ કર્યો છે.

શ્લોક.

સચિન સુપેણુ સમા છે, કિંકર અગસા તમા પછે કેની ?

સંકટ કાળે સાચ્યુ, જો ધન ખરૂં તો પોંડા પછે તેની ?

(એવે સર્વજિત અને ડચુખી પ્રવેશ કરે છે તેમને જોઈ)

સુપેણુ—(સર્વજિતના ઢાનમાં) તમારે એ પ્રમાણે વગર બૂધ્યે કરવું જો પારકા પર વિશ્વાસ કે પ્રમાદ કરવાનો સમય નથી તમારી સર્નાશ ખાતી હોનાથી આ મદત કાર્યમાં યોજના કરી છી (ઘ)

સર્વજિત—આર્થ ! આપ નિશ્ચિત રો, આ સેવક સોપેના કાર્યમાં પ્રમાદ કરે તેવો નથી

વીરકેતુ—માટેજ મદતવાના કાર્યમાં તમારી યોજના કરી છે (એવે ધાન્યગૃહનું રક્ષણ કરનાર જે રક્ષકો પૂર્ણપણે ગભરાયલા જેવા વેશે પ્રવેશ કરે છે.)

પેઠ રક્ષક—મહારાજ જે સદસ્યથી વધારે સુધાર્થીઓ ધાન્યગૃહનો નાશ કરવા લાગ્યા છે, અને અમો સર્વે રક્ષકોને અપાર માર માર્યો છે આર્થની આજ્ઞાનું ઉદ્ધન ધન અધાપિ અમો કોઈએ કર્યું નથી (ઘ)

સુપેણુ—(અતિ ગભરાટમાં) ઠીક કર્યું ઠીક કર્યું. વીરકેતુ ! આપણે બધાએ પે'ણુ સા જવું જોઈએ

વીરકેતુ—આર્થ ! એમજ કરવું જોઈએ (સર્વે જાય છે) (ઘ)

શ્લોક—ગીતિ અમરા—અમારા જેવા અર્ધાત્ અમે રાજ્યકક્ષત છીએ, અને તેથી રાજની ગેરદાનરીમાં પણ અમારો ઉત્સાહ મદ પડ્યો નથી, એમ જણાવે તમા—ગરજ

(ઘ) એ પ્રમાણે—પાછળ કહ્યો તેવો જનાશયોમાં વિષપ્રયોગ કરવો સર્વાંશ—સર્વ પ્રકારે સર્વજીતે પૂર્વે યુખી આદિકને માર ખાવા દીધો હતો, એવો પ્રમાદ અહીં ન થવા દેવો, એ તાત્પર્ય છે

(ઘ) સુધાર્થીઓ—જુએ મરતા ધાન્યગૃહ—અનાજના કોડાર આજ્ઞાનું ઉદ્ધન ધન—તેમને માર મારવા રૂપ

(ઘ) યુદ્ધાદિક માટે જવાની તૈયારી છતાં મહાર રક્ષણ કરવા જવારૂપ બીજા જ કાર્યે આવી પડેલું વર્ણાય છે માટે સાત્વતી રતિનું ચરિત્રત્વક નામે અંગ વર્ણાયું છે

(સુટેલાં પુષ્પ છાજમાં લીધેલાં એવો એક વિદ્યાર્થી અને સમિધોની જૂડીવાળો ખીજો એમ બે વિદ્યાર્થી સામસામેથી પ્રવેશ કરે છે.)

શિવાનંદ—(અદ્ધાનંદને જોઇ) અહ્યા સમિધ લઈ આ ગમ ક્યાં જાય છે ? કાંઈ ચિત્તભ્રમ ચિત્તભ્રમ થયો છે કે શું ? (ન)

અદ્ધાનંદ—અરે બટુક ! અમે તો અમારા અભિધાનોચિત ગુણવાળા છીએ. કિન્તુ તને રાજરાણી જોઇ કંઈ તેવું ન થઈ મધું હોય ! તારું નામજ મોહપારમાં પડેલું છે. આ તો મેં તને જોયો તેથી સંધાત કરવાને આ ગમ આવ્યો. આજ્ય હવે ચાલે છે ને ? (પ)

શિવાનંદ—હા ચાલો, હું પણ પુષ્પ લઈ રહ્યો છું. (એમ બોલી ચાલવા ગાડે જો તેને ઉભો રાખી)

અદ્ધાનંદ—અહ્યા ! કે' તો ખરો; તને જેતું આતિથ્ય સોંપ્યું છે તે મહિષી તપોવનમાં કેમ પધારી છે ? શું સર્વ વિદ્યાર્થીઓને સપત્નીક કરવાનું તેણે વ્રત કયું છે અને તેનું ઉદ્ધાપન અહીં રહી કરવા ધારે છે કે કેમ ? (ક)

શિવાનંદ—મૂર્ખ જેવી વાતો ન કરે તો વિદ્યાર્થી શેના કેવાય ? અહ્યા, જોટલીજો તને તારા પ્રારબ્ધની ખબર નથી કે “ વેશ્યાના કર્મમાં તો સપોડોજ હોય ” !

અદ્ધાનંદ—દરો વાર તેમ દરો; પણ તું કે'તો ખરો, એ અહીં કેમ આવી છે અને એની સાથે બીજી ત્રણ સુંદરાંગીઓ છે તે કાણ છે ? (વ.)

(ન) પ્ર. ૧ ફો. સમિધ—દોમવાનાં સૂકાં લાકડાં.

(પ) અભિધાનોચિત ગુણવાળા—અભિધાન (નામ) ને ધટ તેવા ગુણવાળા—અર્થાત્ અદ્ધાનંદમાં મગ્ન રહેનારા. તેણે—ચિત્તભ્રમ જેવું તારું નામજ હું—શિવ મોહિની સ્વરૂપને જોઇને મોહ પામ્યા હતા; તારું નામ પણ શિવાનંદ છે મટિ હું પણ મોહ પારમાં પડેલો હતીએ તો ચાલે.

(ક) મહિષી—રાજરાણી. સપત્નીક કરવાનું—અર્થાત્ તેઓને કન્યાઓ પાસાવી આપવાનું કે ગૃહસ્થાશ્રમી જનાવવાનું. (વ) સુંદરાંગીઓ—સુંદર અંગવાળી સ્ત્રીઓ.

શિયાનંદ—અહ્યા, એ જાણવાની તને આટલી જાણી ઉતકંઠા કેમ છે એ કંઈ સમજાવું નથી ?

બ્રહ્માનંદ—અરે બાઈ, તું મારે વિષે અસંભવિત કલ્પના કરે એ કેવી વાત કેવાય ? આ તો ઉત્કંઠિતપણે પૂછવાનું કાગળ એ છે, કે મદિધી અને તેની સાથેની જાણ વાગાઓ જોગીનો વેશ લઈ મદેન્દ્રના મદનસિખર ભણી મધ્યો, તેમની સાથે જે જે શરવીરો આવેલા છે તેમને તેણે પાછા જવા કહ્યું એટલે તે ઉભય જાણ પાઠા કર્યા. પશુ મેં જોયું તો તેમના મ । અતિ અપ્રસન્ન જણાવા લાગ્યાં. એટલામા મેં તને જોયો ત્યારે હું અહીં બાગ્યો. જો હું એ વિષે કંઈ જાણતો હોય તો કે' એટલે આ આશ્ચર્યતા મરી જાય. (ન)

શિયાનંદ—તપોવનમાં વ્યાધના ઉપદ્રવથી તો ॥ અજાણ્યો નથી. તે ચાંત કરના રાજસૂયિ સંવરયુ અહીં આવ્યા હતા તેમણે વ્યાધને માર્યો અને વાધજની પઠાડી પડ્યા તે તેમને દાય ન આપી તેથી પાછા ઘેર ગયા નહિ. પ્રધાનાદિનો યત્ન નિષ્ફળ ગયો. તેથી મદિધી પોતે પધાર્યાં છે. જોગીની સાથે જે મધ્ય સ્ત્રીઓ છે તે તેમની સદચરીઓ છે અને જે જે પુરુષો છે તે તેમના મ્હાળાએ આવેલા છે. એ જે પુરુષો જેવા તેવા નથી પણ રાજ્યના રાજા રૂપ છે.

બ્રહ્માનંદ—હવે મારો ભ્રમ ભાગ્યો. મદિધી અને તેની સદચરીઓ યોગી તથા લોગી ઉભય રસરૂપને લલિત કરે છે (મ)

શિયાનંદ—એમ કેમ એ વાત સમજાવામાં આવી નહિ.

બ્રહ્માનંદ—જે ત્યારે હું તને સમજાવું શ્રવણ કર્ય—

સ્લોક.

યોગી મધ્યે શિવ સરવથી, યોગિતા એક રૂપે,

એ તો હારે દગિનદર્શીથી, ઉપમાતી અનુપે;

(મ) ઉભય જાણ—જને શરવીરો

(મ) મદિધી ઇ—યોગીના રૂપે પણ તે બરાબર શોભે છે અને લોગી

રૂપે તો તે સર્વથી સુદર છે જ એક એ અર્થ, અને બીજો, સકરાદિક યોગીઓ તેમને જોઈને મોઢ પામે જોવી તે રૂપાણીઓ છે, માટે તેઓ યોગીને લલિત કરે જોવી છે, અથવા યોગીનું રૂપ ધરનારી પાર્વતી તથા લોગીનું રૂપ ધરનારી ઈંદ્રાણી, એ બે તો કરતા તેઓ રૂપમા વનતી છે એજ વાત હવે ચહીના સ્તોત્રમા રૂપરૂ કરશે.

તેવી સ્ત્રીમાં સુરપતિચત્રી, ૩૫ ગુણોથી રાજે,
લાજે લાજે લલિત લલના, લક્ષ્મી આર્યો લાજે. ૪

શિવાનંદ—વાહ પંડિતરાજ ! વાહ ! તમે તો શિવ રાચીને જોઈ
આવ્યા હશે એટલે તુલના કરી ચકો ! “ આંધળામાં કાણે રાજીઓ. ”
તમારા જેવા કે'નાર અને મારા જેવા સાંભળનાર ! (૩)

બ્રહ્માનંદ—અરુણ શિવાનંદ તું તો મૂર્ખને મૂર્ખજ રે'વાતો. “ પરપપા
નહિ હૃદયે પણ જાનેય ગયા હૃદયું નહિ ? ” શું શિવ અને રાચીના સ્વરૂપનું
વર્ણન અમે નથી પાંચું ? તે વર્ણનથી જે અધિકતા જણાઈ તે કહી ખતાવી
તેમાં ટીકા કરવા જેવું શું છે ? (૪)

શિવાનંદ—શ્યોને પંડિતરાજ ટીકા કરવા જેવું નથી. પણ હવે
આવતા હો તો ચાલો જઇએ; નીકર તમારા શિવ રાચીના વર્ણનમાં હોમવેળા
વીતી જશે તો શાપને ખાત ચઇશું.

બ્રહ્માનંદ—હા ચાલો જઇએ; એ તો ખરું. મારું મન અતિ ગ્યાનિ
પામે છે, કે હું વળી વર્ણન કરવા ક્યાં બેઠો ?

શિવાનંદ—તેમ ચલું જ જોઇએ. આપણે બ્રહ્મચર્ય ધર્મવાળાને
એ સાથે શો સંબંધ ?

બ્રહ્માનંદ—બૂલ્યા ભાઈ ક્ષમા કરજે અને વાત કોઈને કરીશ નહિ.

શિવાનંદ—ચાલ્ય હવે ચાલતો હોય તો. અમે શું એવા હલકા
ચેટના છીએ ?

બ્રહ્માનંદ—વાર સાધ ત્યારે ચાલો જઇએ. (બન્ને જણ જાય છે.)

(યોગીનો વેશ લીધેલી એવી મુલોચના, સુકેશી, માલતી અને માધવી પ્રવેશ કરે છે.)

મુલોચના—(આગ તેમ પરિક્રમણ કરી) સખીઓ ! બધીઓ એકદમ જોશો નહિ. પેલી સાગી ટકરી પર ધ્વાન ધરી આર્યપુત્ર બેઠા છે અને વસંતક તેમની કને બેસી રહ્યા છે. (છ)

સુકેશી—(તે તરફ જોઇને) હા સખી હા, એ તો એજ. નગરમાં તો એ બ્રહ્માગૃહ નરવો બીકણુ જોવો જણાતો હતો; પણ અહીં તો દૃઢ થઇ ગયા જોવો જણાય છે.

માલતી—“ માથે પડી વસડેવા. ” એ કેવું દૃઢ મન કરી બેઠો છે, તે તો જોઇએ ત્યારે જણાય.

માધવી—અહીં સુકેશી ! દેવી કે જે તેમજ કંઈ હોવું જોઇએ; નીકર બીજા બધા માણસોને ઝાઝી મૂકી વસંતક એકલાને સા કાળે રાખે ? (ઘ)

મુલોચના—સખીઓ ! મારી કલ્પના ખોટી હોયજ નહિ. સચિવે આપણને જવા દેવાનો અભિપ્રાય આપ્યો તેમાં પણ કંઈ મર્મિત વાત એવીજ જણાતી હતી. (ઘ)

સુકેશી—હવે “ હાથના કંકણને જોવા આરસો લેવા જવું પડે તેમ નથી. ” આપણે અહીં કેવી રીતે રેવું તેનો નિર્ણય ઝટ કરી નાખવો જોઇએ.

મુલોચના—(વિચાર કરી) આ બાલુએ ટકરી છે તેના પર આપણે આસન લગાવી બેસો. પછે શું થાય છે તે જોઇ લઇશું.

માલતી—હા એમ કરો એટલે સર્વ આપોઆપ જણાઇ જશે.

(છ) પ્ર. ૭ એ. પરિક્રમણ કરી—કરીને. વેષ બદલીને રાજાની રોધમાં બપોલે માટે મર્મ સંધિનું અભૂતાવરણ નામે જન્મ વર્ણવું છે.

(ઘ) દેવી કે જે તેમજ—અર્થાત્ રાજા કાઠ બીજા સ્ત્રી ઉપર આસક્ત થયેલા હોવા જોઇએ.

(ઘ) પ્ર. ૨ નાં મુદ્દેશ્વર “ છે ” નિરાશીવાણું વાક્ય જુએ.

માધવી—આલો ત્યારે જુઓ છો શું ? ચઢો ટેકરી પર (ત્યારે જણી-
ઓ ટેકરી પર ચઢી મૃગચર્માદિ ગ્રિષ્માવી ધૂણી ધીકાવી બેસે છે. અને વસંતક
તેમને ભેઠ આ પ્રમાણે મહારામ છે.)

વસંતક—(ધ્યાનસ્થ રાજાને ઢઢોળી) પ્રિયમિત્ર ! જો ભે, ભેગી
ભેગી ! આલ્યા આલ્યા ! ભાઈ તારું ધ્યાન જાન છોડી દે, નહિ તો મારો
તો જીવ જતો રે'શે. તું તો ત્રણને કાળે તપ કરે છે અને આ તો માર આબ્યા
છે. જરૂર મારો જીવ જશે હો. એ કાણ છે તે દ્રુ' કે' નહિ તો હું નાશી
જમશ. (વ)

સંવરણ—(કંઈ પણ ન ખોલતાં આંખ હઠાડી જુઓછે અને) એ
કાષ ભેગીની જમાત છે તે એકાદ દિવસ રહી આવી જશે. હવે તારે જવું
હોય તો કરારે જજે પણ મને ખોલાવીશ નહિ. (ધ્યાનસ્થ થઈ બેસે
છે.) (સ)

વસંતક—ભાઈ ! અમારા ભોગ લાંબા કે તમને ખોલાવ્યા. ભોગીના
ભેગી જેવા થઈ આવું દુઃખ વેઠ્યા સતા ના ગુણ કે પાડ. અમારે જો જવાનું
ઠેકાણું હોત તો તમારી આટલી વાતો સા કાજે સંભળત ? (દ)

મુલોચના—સખીઓ મારા, યુ' કની ' ! ખુને કાને તપ કરે છે।
ઈવાત્તી કેરી કથના કુગી ગ્રમય છે ? તેમ આર્થપુત્રનુ ધ્યાન પણ દૃઢ
નથી, માટે જરૂર કાર્ત્ત્વમા કાણુ છે ।

મુકેશી—કાણુ ? ગોરુ' ગમે તે હોય તે જણાવવાને હવે વારલાગે તેમ
નથી હવે દુ વસતકની કને જઉં

મુલોચના—ના ના, એમ કથવાથી તો વળને એ ચેતી જા, માટે
ત્યા તો જતુ નહિ; પણ આતુગ્યાનુએ ફરી એ સી સાથે વાતચીત કરી એના
બપ દૂર કરવો જોઈએ. પછે જો એ અહીં આવે તો સર્વ સારા વાતા મર્ત પડે

મુકેશી—ત્યારે એમ કરું. અહીંઓ નામકામ આપણા ગોસ્વી ગણેલા
કે'જો હો જો જો કઈ જણાઈ જતુ. (ઝ)

માલતી—એને તો જોડુએ જણાવ્યા નથી. તું તારે કરતી હોય
તે કરખતે (મુકેશી હાથમા નીમીટો વગેરે લઈ નીચ ઉતરી આમ તમ પ્રેરે
અને પછે વસંતકથી ચોડે છે રહી આ પ્રમાણે પૂછે છે). અહો સાધુજન !
એપ્રીપા કઈ કુપ ક્યાદિ ગણે તેનુ છે કે ? (કા)

વસતક—(ભવનો ત્યાં ફરી) અમે સાધુજન નથી તમેય " તારે
ચડ્યો ત્રણ દેખે " તેમ આપુ જગત સાધુમય જુઓ છો કે સુ ? (જા)

મુકેશી—કીક વાર્ત્ત ઠીક, જો સવળુ કે'તા તમને અનળુ પડતુ
હોય, તો તમે અસાધુજન છો એમ માની લઇને પણ અમે અભાવવાને માર્ગ
જતાવવો ઉચિત છે (ગા)

(ઝ) ગોઠવી રાખેલા—અર્થાત્ નામ પણ ચોખીને મળવાનું, ફેરવી ના
ખેલા હતા, એ વાતનુ અહીં સૂચન કર્યું છે

(કા) સાધુજન—લલા માણસ

(જા) સાધુજન નથી—આવા કે ત્યાગી નથી ત્રણ દેખે—આકારા, પૃથ્વી
અને પોતાને અથવા તાડ વૃણ્ણસ હોવાથી તથા તે ઉપર બીજી કઈ ન હોવાથી
વૃણુ (વૃણુરૂપ તાડના પાદડા માત્ર) દેખે એવો અર્થ એ કહેવતનો હોય.

(ગા) અસાધુજન છો—જુ ટા માણસ છો અભાવવાને માર્ગ જતાવવો—
જેસ ક્યાદિ રોધવાનો. આર્ત્ત અર્થ જોવા—રાખને ઘેર લાવવાનો

વસંતક—(સ્વગત) અરર ! આ તો જાણી જોઈ ભયને લીધે મૂર્ખમાં
ખપવા જેવું જોઈઈ જવાયું ! હવે તો આપણે કાલા છીએ એમ જણાવવું જ
જોઈએ. (પ્રકાશ) આ તરફ આવો, અહીં તમારે જે જોઈએ છીએ તે
મળી આવશે. (સુકેશી ઉપર ચઢે છે અને કૂલકલાદિ જોઈ તે તોડવા
માડે છે) (ઘા)

સુકેશી—અસાધુજન ! તમે અમારા પર મોટો ઉપકાર કર્યો.

વસંતક—અસાધુમાં ખપી અમારા વગર ઉપકાર કોણ કરે તેનો
છે ? (ઢા)

સુકેશી—ભાઈ ! તમે શું જોયોછો તે સમજવું નથી. (ઘા)

વસંતક—આજની રાત અહીં રવો એટલે સહુ સમજશે ! (છા)

સુકેશી—અમારે એની શી નવાઈ છે ? અમે તો ત્યારથી સંજોગી
મટયા છીએ ત્યારથી આવું તેવું નરપું સમજીએ છીએ. પણ આ ધ્યાન
ધરી બેઠા છે તે કોણ છે ? (જા)

(ઘા) અસાધુજનનો અર્થ વસંતક સમજે છે—અરર હૌ. અહીં તમારે
જોઈએ તે મળી આવશે—એ સુકેશીના માર્ગે બતાવવાના પ્રસંગો ઉત્તર છે,
તથા તે કૂલ કલાદિકને તથા રાજની પ્રાપ્તિરૂપ ઈતિવૃત્તના પ્રધાન અર્થને પણ
લાગુ પડે છે, માટે અહીં ઉલ્લેખિતવૃત્તતા નામે પતાકાસ્થાન વર્ણવું છે.

(ઢા) અહીં અસાધુ નામ દ્વર કરાવવાનો વસંતકનો ચત્ત વર્ણવે છે. તથા
રાજની ખબર આપવા રૂપ મૂર્ખતા પણ મૂકપણે વર્ણવે છે.

(ઘા) વસંતકનું વાક્ય પૂરું થવા સાથે ચાલતો પ્રસંગ પૂરો થઈ જાય
છે, તેને આગળ લગાવવાને સુકેશીનો પ્રસંગ છે, માટે કવિએ અહીં પતાકા રૂપ
પ્રાસંગિક ઇતિવૃત્તના બિંદુનો નિરૂપ કર્યો છે.

(છા) ચાલુ અર્થ—હું અસાધુ છું કે સાધુ તે એકાદ રાતના પ્રસંગ ઉપ-
રથી સમજાશે; કેમકે પ્રસંગ વિના માણસ પરખાતો નથી. અથવા અહીં જંગ-
લમાં કેવો ભય છે તે સમજાશે. ગર્ભિત અર્થ—અહીં રહેરો એટલે રાજનો કોના
ઉપર મોટ છે તે પ્રલક્ષ જણાઈ આવશે.

(જા) એની—રાજની સામે રાત રહેવાની. (રાણીની દાસી જો માટે
એના મુખમાં એ વાક્ય ચોભે છે.) અથવા જંગલમાં રહેવાની. આવું તેવું—
જંગલમાં રાત રહેવાનું, અથવા આમ પ્રપંચ કરી તારી યાસેથી વાત કાઢી લેવાનું

વસંતક—એ જો છે તે સદુ કોઈના જાણીતા પુરુષ છે “ ઉંડા પ્રાણી-
માં હિનગાની ” તમારે માધુ પુત્રને કંઈ ગરજ મનસા ?

મુકેશી—નારે માધ ના. આ તો અમે એમના માટે પૂછ્યું કે જો એ
કંઈ કામનાવાળા હોય તો અમારા મદત યોગસિદ્ધિવાળા છે. (જા)

વસંતક—તેથી શું થઈ શકે ?

મુકેશી—શું તે, વધાર્યપણે સેવના કરે તો જયમ લાખો અર્થોના અર્થ
સિદ્ધ થા છે તેમ એમના પણ યાય. (જા)

વસંતક—સાધુજન ! તમેય વગર કાગળે ઉપકાર કરો તેવા છો.

મુકેશી—ખગ સાધુજનનો એ રસાવજ હોય છે; એમો વાલ દુવે
અમે જઈશું. અસાધુજન ! તમે ખદુ ઉપકાર કર્યો (એમ કહી નીચે ઉતરે છે
અને મુતોચાની પાસે જાય છે) (જા)

મુસોચના—કેમ કંઈ જાણના જેવું જણાયુ કે ?

મુકેશી—ખદુધા એ અર્ધો આવશે. એના રિચિત્ર પ્રતોથી વધારે
વાત કરવી મને હીક ન લાગી મુજો બોલતા એની મેળેજ બાંધાઈ મગો છે,
માટે એને અસાધુજન કહી બોલાવજો.

માલતી—અમે અર્ધો રહે રહ જાંધુ સામગતા તા. તે પશુ હીક તામ
કરેમો ! (જા)

(જા) યોગસિદ્ધિવાળા—સ યોગથી કામનાની સિદ્ધિ કરે એવા, એ
અર્થિત અર્થ.

(જા) અર્થોના—પુત્રાર્થોના, એ અર્થિત અર્થ

(જા) વગર કારણે કોઈ પણ કાંઈ કામમા પ્રવૃત્ત થતું નથી તેમ જતા
મુકેશી વસંતકના ચિત્તને ઉપકાર કરવા પ્રવૃત્ત થાય છે, માટે તેમા કાંઈ ચૂક કારણ
હશે, એમ વસંતક દવે ચેતી જશે, એવો પ્રસંગ જોઈ મુકેશી જતી રહે છે

(જા) વસંતક તથા મુકેશીની વચ્ચે થયેલી વાતનું પુનરાવર્તન ન કરતું
પટે માટે આ વાક્ય છે.

સુકેશી—એ અહીં આવે ત્યાં તો તારા કર્મ ખરો ગણાય આપણે આ ફળકૃષ્ણ પ ઝળ દેશી હો એમને એ વળણને કે હવે સાધુજન ખાધ પી રહ્યા હશે (તેમ કરેછે અને પછે વાતો કરતા બેસેછે) (ઢા)

વસતક—(સ્વગત) આપણે અસાધુ નથી એમ તો આમને જણાવુ જ નેહએ પેલા તો દર્શનનુ નિમિત્ત કરી જનુ અંતે પછે કંઈ સિદ્ધિવાળા છે એમ જણાય તો વયસ્થને પણ ત્યાં લઈ જવા યાન કરવો (ઢા)

(એટલું બોલી નીચ ઉતરી જોગી ની જમાત પાસે આવે છે, તેને આવતો જોઈ—)

સુલોચના—સુકેશી તાર રાપેનુ જી ઉચ્ચું તો ખરૂં

સુકેશી—મેન ! તમારે કંઈ પણ ન જોવવું. અમે અમારે એ જ પૂછશે તેના ઉત્તર વાળીશું

સુલોચના—પણ કંઈ જાણુ તો જોવી વાત કાઢી લેજો હો, નકામી ગાથાગ્રીક કરશે નહિ

સુકેશી—સખી ! એ તે કંઈ અમને કેવું પડે ? (એવે વસતક નીચેથી આ પ્રગાણે જોઈતો ઉપર ચઢેછે)

વસતક—(મો નારાયણ ! વાર અમને પણ મહત્ત્વપૂર્ણના દર્શનનો લાભ થયો ! (જા)

સુકેશી—અસાધુજન ! આવો આવો, તમે તો અમારા પર મોટો ઉપકાર કર્યો છે (વસતક આની તાજેલા આસન પર બેસે છે)

વસતક—સાધુજન ! અસાધુજન ઉપકાર કરે ખગ કે ? (જા)

(જા) ‘ રમણમિ ઉપર જોજનાદિ ન કરી જતાવહ, ’ એવા નાટકચલા ચૂના નિયમને જાળવવા ફળકૃષ્ણાદિ ફેંકી દેવાની યુક્તિ કરી જણાવ છે

(ઢા) વયસ્થ—મિત્ર—સવરણ

(જા) દર્શનનુ નિમિત્ત કહી જતાવે છે મહત્ત્વપૂર્ણના ૮૦—‘ મહો પાપ મહત્ત્વપૂર્ણ એમને ‘ સુલોચના ’ બ્યગ્ય છે

(ઢા) અસાધુજનનુ વચનામ મારી ન આવવા યતન કરે છે સાધુજન ૧૦—‘ મહો પણ તું અસાધુપણમા કહેનો ાથી, એવો જાતે વ્યવહાર દોષની તે ન રાખના જણાય છે

મુકેશી—ના ન કરે; પણ સાધુ કે'વાથી માફુ લાગે ત્યારે અમારે કેમ કરવું ?

વસંતક—તમે આગમવેતા યજ્ઞ કેમ બ્રૂમ કરો છો ? યોનાનાં વખાણ પોતે સંભળવાં એ શું શાસ્ત્રસંમત છે ? (વા)

મુકેશી—એમ કેમ કહેવાય ? પણ તમે આ અધાર વનમાં એકલા ક્યાંથી ?

વસંતક—આ તો અમારા પ્રિયમિત્ર સંવરણ રાજા મૃગયા કરના આવ્યા હતા, તે કંઈ પાસમાં પડી જવાથી અમારે અહીં રે'વું પડ્યું છે. હોય ! મુખદુઃખ આત્માં જાય છે. (વા)

મુકેશી—લાઈ ! અમારે કે'વું ઉચિત નથી કિન્તુ અમારાથી તમારું કંઈ દૂર થાય તેવું હશે તો જરૂર કરતા જઈયું.

વસંતક—તમે યોગી જન્મને ભોગીની વાત કે'વાથી શું સરે ?

મુકેશી—યોગીએએ કંઈ પણ ઉપકાર કરવા જોવા હોય તો તે ભોગી-એ પરજ હોય છે; તથાપિ તમારી જો કંઈ ગ્રુપ્ત રાત હોય તો તે જાણવાની અમારે કંઈ ગરજ નથી.

વસંતક—ગ્રુપ્ત તો ખરીસ્તો. પણ જો તમે કંઈ કરી શકો તેમ હોય તો અસંખ્ય માણસનાં દુઃખ મટે તેવું છે

મુકેશી—અમારા ગ્રુથી માત્ર ધન્યગ્ધ આપેલા વગરનું સર્વ કામ જાની શકે તેવું છે.

વસંતક—ત્યારે તો સાધુ પુરુષ શ્રવણ કરો. આ મારા પ્રિય મિત્રને ત્રણ ત્રિપાઓનું દર્શન થયું છે અને તેમાંની એકના મોદમાં પડી આ દશા ભોગવે છે (વા)

(વા) આગમવેતા—શાસ્ત્ર જણાવેલા. (યોગી હોવાથી.)

(વા) પાસમાં—એ સજ્જથી વસંતકે ખરેખરી વાત કહી દીધી છે, માટે ગર્ભસંધિનું માર્ગ નામે અંગ વર્ણાયું છે.

(વા) બીજા બહુધાટન કર્યું છે માટે ગર્ભસંધિનું આરોપ અંગ વર્ણાયું છે

સુકેશી—તે ઓઝો કાણ છે અને કેવી રીતે અહીં આવે છે તે તમારા જાણવામાં હોય તો કા', એટલે અમે અમારા ગુરુને જાણીતા કરી તમારું કાંઈ સિદ્ધ થાય તેમ કરી દઈએ. (ગા)

વસંતક—તે ઓઝો કાણ છે તે જો જણાયું હોત તો તો ક્યારનીએ તેને મેળવી હોત. આ તો આકાશમાંથી નવું જન્મી ગયાં (જગા પડતી) પછે ઉતરી ઉભીઓ રે' છે અને બોલ્યા આલ્યા વગર જતીઓ રે' છે.

સુકેશી—તેનું કાંઈ નામ નિશાને તમારા જાણવામાં છે કે નહિ ?

વસંતક—નારે ના. તમને એક વાર કહ્યું હતી કે જો જાણવામાં હોય તો એ પુરુષને અપ્રાપ્ય કાંઈ છે જ નહિ. (પા)

સુકેશી—વાર સારે અમારા ગુરુ ધ્યાનથી જાણત થશે સારે અમે તેમને આ વાત કહી સંજાગીશું. પછે તમારાં નરસિંહ.

વસંતક—હા એ તો છેરતો. હવે બેસો અમે જઈશું. તમે વાત કરી રાખો; વળી પાછાં અમે આવીશું.

માધવી—શાંઈ ? આ રંગ તૈયાર થાય છે; જરા ચઢાવતા જાયને. (પા)

વસંતક—ના એનો અમારે આવશે નથી. (ચા)

માધવી—આ તો સાધુજનની પ્રસાદી, એની તે ના કે'વાય ?

વસંતક—ના મદારાજ ના, એ તો અમારે કામનું નહિ.

માલતી—ત્યારે જાવ ગયા, જવા હો.

વસંતક—નમો નારાયણ ! (કહી પગે સાગી જાય છે અને રાજ પાસે જઈ તેની આશ્વાસના કરવા લાગે છે.)

(ગા) અહીં કપટથી અભિપ્રાય જણવાનો યત્ન કર્યો છે. માટે ગર્ભસંધિનું અધિષ્ઠા નામે અંગ વર્ણાયું છે.

(પા) અપ્રાપ્ય—તે મને એવું નાચકનો દહતા નામે ગુણ વર્ણ્યો છે.

(પા) રંગ—જાંભની ચસમ. હજી વડે કાંઈ સિદ્ધિ કરવાનો રંગ તૈયાર થાય છે, એ વ્યંગ્ય છે.

(ચા) એનો—હજી વડે રંગ ચઢાવવાનો, એ વ્યંગ્યાર્થ.

શુભોચના—સખીએ, તમને જોડશે ધન્યવાદ આપું તેટલો ઓછો છે. " કામો કામીને ન ધારે " તેને તમે પાશમાં પકડી લીધો.

શુકેશી—પણ સખી ! હવે પછે કેમ કરવું તે અમે જાણીએ નહિ.

શુભોચના—(વિચાર કરી) સખી માલતી ! તું તપોવનમાં જઈ (કામો) રજે રજ સર્પ વેડી આવ્યો. (માલતી જાય છે.) (મા)

શુકેશી—વાહ સખી વાહ ! ઘાટ તો ઠીક જોઈયો. પણ એક વધારો તેનું કેમ ! (મા)

શુભોચના—છે તે સ્વરૂપમાંજ માલતીએ અહીં બેસી રેવું જોઈએ. (યા)

શુકેશી—હા એ પણ ઠીક છે જો વસંતક અહીં આવે તો કામ સિદ્ધિ સુધી કાષ જવાગ દેનાર જોઈએ

શુભોચના—સખી ! સમજી કરવા જતા કંઈ અવશ્ય ન થઈ પડે એ માટે પૂરું સાવધ રેવા જોઈ છે.

માલતી—એમ બનનાવું જ નથી

શુકેશી—ત્યારે તો તારા મોઝા સાકર. (એવે માલતી આવે) તેની સાથે શુકેશી અને શુભોચના વસંતક ન દેખે તેવે સ્થાને જાય છે ને માલતી ત્યાંની ત્યાં જોતી રેઈ)

વસંતક—(ધ્યાનસ્થ રાગને) પ્રિય મિત્ર ! સ્વેચ્છિત સિદ્ધ કરે તો યોગીરાજ આવેતા છે, માટે ધ્યાન મૂકી તેમની કને જાય તો મારા ધારના પ્રગણે સદુ સાગ વાના થાય; પછે તો તમારી નજરમા આવે તે ખરૂં. મને દોષ દેશો નહિ હું કંઈ તમારૂં ધ્યાન મૂકાવતો નથી. આ તો તમને ઠીક લાગે તો તે કરવાનું તમને હું સારી પેઠે જાણી છું કે જો

(મા) રજે રજ—વજ્રાલકારાદિ.

(મા) એક—એક સખી તપની આદિક તણુ છે, અને આપણે ચાર બાજે, તેથી એક જણી વધારો

(યા) છે તે સ્વરૂપમાં—યોગીનેજ રહે

કાર્ય થયું તો તે અમારે કંઈ થયું અને ન થયું તો તારા દોષથી બગડ્યું એમ કે'વાય તૈયાર થવાના; માટે તમારે સાકાસાત વાર પરવડતું હોય તો આ ઘોડા અને આ મેદાન છે. (રા)

સંવરણ—(કંઈ પણ જવાબ ન દેતાં બે ત્રણ વાર ઘોડું દરી માયું દલાવે છે) (લા)

વસંતક—મને તો પે'લેથીજ ખગર હતી કે મારી વાત દસવામાં ઉરાડી દેશો. વાર ત્યારે અમારે શું ? (એવે વસંતકે બતાવેલી જગાએ વજ્રાદિ અસંકાત સજ્જ કંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વગર સુલોચના, સુકેશી અને મામતી આવી ઉભાં રહે છે).

માધવી—સખીઓ ! હવે એથી આવે જશે નહિ, નીકર યુક્તિ ઉપાડી પડી જશે.

વસંતક—(યોગીઓ પાસે જવાના વિચારથી) તારે પ્રિય મિત્ર ! હું તો તે યોગીઓ પાસે જઈ જરા વાર બેસું છું. જો કંઈ કામ હોય તો મને બોલાવજો. (એટલું બોલી બેઠેલા જોગીઓ બધી જુએ છે તો તેને, પ્રથમ જોગી તથા પછે બોમિણી એવી ત્રણ ઉભી રહેલી સુકેશીએ જણાવે છે તેથી રાગને હટાવી ઉતાવળે ઉતાવળે) પ્રિય મિત્ર ! ઉઠપ ઉઠપ, પાછો તો ત્રણે જણિયો આવી બોલ્યા ચાલ્યા વગર તારા બધી ટગર ટગર જોઈ રહ્યો છે. આ ઉતાવળે ધ્રુષ્ણ પૂરાવાનું કારણ તો પુરુષશાળી યોગીઓના પગલા એમ નિઃશંકપણે માનવું જોઈએ. (વા)

(રા) આ કાષ્ઠથી સુલોચના આદિકને વજ્ર બદલવાનો અવકાશ આવે છે. કે'વાય—કહેવાને પણ.

(લા) દરી—(વિદ્વપકતા બદબડાટ ઉપર.)

(વા) પ્રથમ જોગી—માધવિકા જોગીના વેશમાં બેઠેલી છે તે. બોમિણી—સંસારી—વજ્રાલ કારવાળી આ ઉતાવળે ઈન્—અહીં પણ વસંતકનું કહેવું તેના સમજવા પ્રમાણે નહિ, યમ્ જીલ રીતે ખરૂં છે, એટલે આ ઉતાવળે તપવી ફરીને આવી, તે આ યોગીઓના પ્રતાપથીજ, એમ વસંતકનું માનવું છે. પણ એ સ્ત્રીઓ ૩૫ યોગીઓ આવ્યા મટિલ આમ ઉતાવળે તને સ્ત્રીઓ દેખારો, એ મર્મિત અર્થ એમાં રહેલો જણાય છે.

સવરણ—(સદૃષંતાથી આખ ઉપાડી જોઇ) હા જોમજ કે'લું
જોઇએ, એમા શો સદેદ ? વાર તે મોગીરાજને જઇ પછે અવશ્ય મળીશ
(હમા થઇ ઉભેલી તથા જશ્વિયોને) અહો મધ્યસ્થિતા !—

શ્લોક.

મૃગનયનિ ! દયા દિવે ધરે તુ,
મૃગ દગ પાસ પડ્યો હવે વરે તુ;
મૃગ પગ મૃગીશી મયા કરે તુ,
મૃગ મૃગપાકર નો'વ રો કરે તુ ?

૧૦

મુસોચના—(આસોચવાસ લઇ મહા ક્રોધથી નીચું જુએ છે
તેને જોઇ)

સવરણ—મિયા હવે તો,

શ્લોક.

નયનાણુજ આ સસિ છે સમજ,
નમિયાં સસિવમિત્ર હજી ન જાણ,
સવિતા મનથી કમલાર્ગી સજ,
રતિ શુદ્ધ તણી મતિ લે તુ યજ.

૧૧

૧૦ મધ્યસ્થિતા—વચમા ઉભી રહેલી શ્લોક—પ્રુષિપતામા હે મૃગનયનિ !
તું દિલમા દયા મર અને આ તારા હૃદયપાસ (નેત્રના પાસમા) મૃગ (હુ રૂપી)
પડ્યો છે, તેને તુ વર જેમ મૃગી મૃગ ઉપર પ્રીતિ રાખે તેમ તુ મારા ઉપર
મયા (મહેર) કર હે મૃગ રૂ ! તપતી ! આ મૃગ (તારો સન્નતીય પ્રીતિપાત્ર) છે,
પણ મૃગપાકર (પારધિ) નથી, તો પછી તુ રો કરે જી !

૧૧ શ્લોક—તોટક મુસોચના ક્રોધ ન જણાઇ આવે માટે નીચું જુએ છે
તેને અન્યથા ઉત્પ્રેક્ષે છે નયનાણુજ ધન—હે સસિવમિત્ર (ચદ્રપ્રુષી !) આ
(હું—સવરણ) સસિ (ચદ્ર) છે, જેમ સમજીને તારા નયનરૂપી અણુજ (કમળ)
નમી ગયાં—મીયાયા (ચદ્રને જોઇને કમળ ખીડાય છે એવી કવિઓની કલ્પના
છે.) પણ હજી મને જાનતી નથી. હે કમલાગિ ! હું સસિ નથી, પરંતુ સવિતા

સુલોચના—સખી ! પુરવો કેાઇનાં યથાં નથી ને યવાના પશુ નથી. શું આ મને પ્રીતિની અત્યંત પ્રતીતિવાળી કરનાર આમં પુત્રજ કે કેાઇ બીજું છે !

મુકેશી—સખી ! અતિ ઉતાવળ થાય છે હો.

માલતી—ગાજવીજ કરી ચઢી આવેલા અવસર વગરના વરસાદ જેવું અપ્રીતિકર થવું પડશે.

વસંતક—પ્રિયમિત્ર ! મુખનાં લક્ષણે જૂલી ગયા કે શું ? જો તે તમને કરો છે તેવો સો વર્ષ બડબડાટ કર્યા સતાં કદીએ કે'નાર છે કે આસો મારી પાસે. સમજ્યાકની ! આ અવસર " ગાંગડતું પલાયુવાનો છે. "

સુલોચના—સખી ! બહાનું કેટલુંક તો જરાજર બોલ્યો. (ઘા)

સંવરણુ—જાતે તારે મોટી ન બોલવું હોય તો ન બોલીશ; પશુ જો તું જતી ન રે' તો હું તારી કને આવું. નહિ તો,

શ્લોક.

નજર સુખ સમૂહું, જાય એ પાસ આવ્યે,
તવ નય તહિં આવું, બાવથી આવું બાવ્યે;
લગીરક લહો ઉચું, બોલ્ય બાળા ! રસાળી,
ગિરક વપુ વધેસો, દે મરાળી તું દાળી. ૧૨

મુ' ૪ -સખી ! કેંઈ ઉત્તર દેવા જેવો જણાય તો ઉતાવળે દેખ
જો; ના : : લાગી રહો દોવાથી ઉભરો આડી ઉભરાઇ જશે.

(તારાં નેજ હમને ખીલવનારો—સૂર્ય) હું એમ મનથી ધારણા કરીને યદ્વ રતિ (પ્રીતિ) ની ગતિને તું ચલ (ચૂલ) લે—પસંદ કર.

(ઘા) કેટલુંક—જે તે તમને ઈં વાક્ય જરાજર બોલ્યો; કેમકે હું દવે તેમને, આવો ને આવો બડબડાટ સાંભળું ત્યાં સુધી પાસે જોલાવું નહીં.

૧૨ શ્લોક—માલિની. બાવથી ઈં—જે હું તને જાવું તો તારી પાસે બાવથી આવું. વપુ—ચરીર (માં.) મરાળી—હંસી !

તું રાણી પટરાણી વાલો વધુથી, ગૌરી ગમી આ ગમી,
લે લે લે વચને તુ બધન કરી, બૂલ્યે ન જાઉં ભગી । ૧૪

મુલોચના—(સકાપ) રે શક ! વડીલ, વાડન, વન્દ્યાનિ દેવ સગસુ
આપેલુ વચન તે અસત્ય કર્યું તો આ પીજુ વચન લેવાથી શો લાભ ?
આ ઉત્તવળ કુળમાં વચનબ્રહ્મા ! ધિ કાર છે ધરણીપતિપદને ! તારા મનમાં
રમી રહેલીને જો કે હું વાલી ન ગણું, તથાપિ પરમાર્થ કાળે તે જો મારા
જોવામાં આવે તો તેને કહું કે જેની એકની વલે તેની પીછા પી ! (કિ)

સંવરણ—(સકાપ) હે હે આ શુ ?

મુલોચના—વચનબ્રહ્મા ! (કિ)

સંવરણ—કોણ દેવી ?

મુલોચના—ના ના જોને સેવી છે તે !

સંવરણ—ત્યારે શુ તમે સૂર્ય દેવની ભક્તિમાં મને વિદ્ય કરવા આવ્યા
છો ?

મુલોચના—ના, ધર્ત ! ના એ તો વાક્યાતુર્થ વડે વિદ્ય કેમ દૂર થાય
છે તે જોવા આવ્યા છીએ ! (ગિ)

સંવરણ—અહો ! આ તો ખરેખરા દેવી છે ને શુ ! દેવી ! સૂર્યનું
ઉપાસન કરતા અનેક પ્રકારની માયા જાણાય છે, કલ્પનાઓ થાય ■ અને
તે વાણી હાતા ઉચરાય છે, માટે કે હું તેવું થયું હોય તો ક્ષમા કરશો હું તો
તમારોજ છું

(૧૪) પ્રલોક—સારૂલવિહીરિત આ ગમી હૃ—આ ગૌરી મને ગમી ગમી,
એવી દ્વિવક્તિ નિમિષ બતાવવાને કરી છે.

(કિ) વાડવ—બ્રાહ્મણ વન્દ્યાદિ—અગ્નિ વગેરે અર્દા દેવીનો કાપ પ્રકટ
વર્ણવીને તેવું મર્યાદા અધીરાપણું બચ્નિત કર્યું છે

(ગિ) સંવરણના પ્રશ્નનો સ્પષ્ટિત ઉત્તર તો નહીં, પણ ખરો ઉત્તર
આપે છે—વચનબ્રહ્મા

(ગિ) દેવી નહીં એવો ઉત્તર સામળીને દબે તેના કાપથી બચવાને રાત્ર
તેને સૂર્યભક્તિમાં નિમ્ન કરનારી કહે છે, પણ તે વાત સમજી જઈને દેવી ઉત્તર
આપે છે ના ધૂર્લ ના

સુલોચના—જેના યતા હો તેના યાવ. અતીઓ ! ચાલો આવવું છે ને ? જન જમ જાડધ્યાની જનો જાડધ્યાની ! તપથી બધે યથેલા સૂર્ય જોશે તો સંતાપશે (એમ કહી જવા માટે છે અને રાજ તેને અટકાવે છે).

સવરણ—દેવિ ! આપના જેવાને અકારણ આમ કરવું ઘટે નહિ; મારે અપરાધ હોય તો તે મને દહેવો જોઈએ.

સુલોચના—જેને સ નયતપો છે તેને વચન આપી પટરાણી કરજો એટલે તે કે'શે. (એટલું બાવી રાજનો હાથ તરછોડી નાખી ચાલી જાય છે અને રાજ તેને મનાવવા તેની પાછળ જાય છે, તે જોઈ જોગી રૂપ ધારી માલતી દોડી જાય છે, અને પછે વસ તક પશુ સિખર પરથી આ પ્રભાણે ગડગડાટ કરતો હિતરે છે)

વસ તક—અરે રાજ ! આ તો “ વાળદના વાકા દહાડાની પેટે ફાથળા માંથી સાપ નીકળ્યો ! ” પ્રભુ !, કંઈક પાંચર પાડજો કે મોહકિયા બેગા થઈ એ “ ન જાને જાનકી નાથ પ્રાત કાલે કિ લાલિધ્યતિ ” આપણે આપણો બચાવ ખોળી કાઢવો જોઈએ, નીકર “ પાડે પાડા લડતા ઝાડનો ખોડો ઝટ લેતો ક નીકળી જશે ” જો આપણે “ ઘડો લાડવો થઈ ગયો ”, તો કાંઈ નથી રીસાવનાર કે નથી માવનાર માટે ચાતો જમ “ જૂની આખે નવા તમાસા ” જોઈએ (જાય છે) (ષિ)

તૃતીયાક સમાપ્ત

અંક ૪ થો.

(મહેન્દ્રના રમણીય ઊપવનમા આમ તેમ વિચરતીઓ તપતી, તમા સિકા અને તરસિકા એ ત્રણ જણીઓ પ્રવેશ કરે છે)

તપતી—સખી તમાલિકા ! હજી સુધી તે કેમ આવતા નથી ? શું કંઈ ખીજી નવું જૂનું તો નહિ થયું હોય ? (ક)

તમાલિકા—નવું કે જૂનું ગમે તે થાય, પરંતુ સખી તે જે હૃદયમા ધર કર્યું છે તે મહા પાકે પાયે બધાયું છે, જોટલે કાળજી સુધી ટાલક રાખીએ તો પણ નબી રાકે તેવું છે (ઘ)

તરસિકા—(સામેથી આવતા જોઈ) તે સખી આ આવે. “ આવરદા તો બહુ લાગે દેખાય છે ! ”

તમાલિકા—હા અની હા. સખી ! જો તો ખરી ? શોકસાગરમા પૂર્ણ પછે ફૂલ્યા સતાં તારો આશાત તુ રજ પશુ ખ કિત થયો લાગતો નથી !

તરસિકા—સખી ઉત્તમ પુરૂષો એવાજ હોય છે (એવે આગળ રાગ પાછળ વસ તક એમ બે શોકવ્યાધિથી ગ્રસાયલા હોવાને લીધે ઉભેલી નવો જણિયોને ન જોવા જેવે વેષે પ્રવેશ કરે છે) (ઘ)

તમાલિકા—હવે છાના રયો, બોલશો નહિ

સવરણુ—મિત્ર વસ તક ! દેવીએ કરેલું અપમાન મને કંઈ પણ લાગતું નથી કિંતુ તે સધન વનમા ક્યા અતોપ મછ મન એ ચિતા મારા ચિત્તને દગ્ધ કરી નાખે છે (ખભે હાથ મૂકી) વયસ્ય ! વિરહાગ્નિ અને ચિતાગ્નિના બર સમુદ્રોમાં દગ્ધ થતા અને ફૂટતા મને કોઈ સહાય કરે તેવું નથી (ઘ)

વસંતક—વયસ્ય ! તને જાગનાર તથા ડૂબાડનાર એ ઉભય સમુદ્ર
ક્ષાર જળથી ભરેલા દેવાને લીધે “દાઝયા પર લૂણ દેનાર” થઈ પડે છે. (ઇ)

સ વરણ—દરો મિત્ર ! એમજ દરો. કિન્તુ મદન સિખર પર સત્વર
જવાય એમ કરવું જોઈએ.

તમાલિકા—(સ્વગત) સખી સાંભળજે.

વસંતક—‘ તેમ કરવામાં વિતળ કરો ’ કહી રહેલું પણ ક્યાં ?
પોનાનું આરે આવેલું વાદાણું ડૂબતું હોય તો બને ડૂબી જાય, પણ લોકાનમાં
પડેલું પરાયું વાદાણું કેમ પ્રાપ્ત થાય તે માટે ઉતાવળ કરવીજ જોઈએ (ચ)

તપતી—(સ્વગત) સખી વસંતકને જવાનું દેવાનો અનસર બંધ
જવા દેવા જેવો નથી

તમાલિકા—(પ્રકાશ) પણ દિજાદેર ! પરાયું વાદાણું ઉજ નહિ
એમ નિશ્ચય કરી નાખે તો પછે કંઈ વાવો આપે ખરો કે ?

વસંતક—(એકદમ ગભરાઈ રાગને બાજી પડે છે)

સ વરણ—(જોનનાર સામે જોઈ તેમને ઓળખી) સખા “ ધનૌપધી
રોધનાં બહારજ જડી આવ્યો. ” (છ)

વસંતક—(સાંધે થઈ જોઈ) વયસ્ય ! જડી આવેલા ધનભડાર
પર સાચવનાર સર્પ છે કે નહિ, તેનો તપાસ કરી લેવા જજો, નીકર
“ માગાના મૂળગા ગયા ” જેવું થશે (જ)

કમ, રૂપક, રૂપરૂપક, અને પરિણામ અવ કારો એ એકજ વાક્યમાં થાય છે.
વળી અર્થ રૂપક છે માટે પ્રસાદ નામે ગુણ થલ વર્ણવ્યા છે એવી રીતે અલ કાર
અને ગુણનો યોગ થયો છે માટે ભૂપણ નામે નાટ્યાલ કાર થાય છે

(ઇ) દાઝયા પર લૂણ—દમ્ભ થવાથી દાઝવાનું અને ક્ષારજળમાં ડૂબ-
વાથી લૂણ.

(ચ) આરે આવેલું વાદાણું ઇ—અર્થાત્ મુલોચના સગર્ભા છે તેનો
આદર કરવો જોઈએ તે વું કરતો નથી, અને આ આકાશમાં ઉડી જાય એવી તપ
લીને મજવાને ઉતાવળ કરે છે !

(છ) ધનૌપધી ઇ—“ નિષ્યજનાંપધીમૂલ્યનતાઘાદિતોનિધિ ” એ સ
રૂપ વાક્યનો અનુવાદ

(જ) ધનભડાર—તપતી સાચવનાર સર્પ—તેનો રક્ષક કે પિતા.

તરસિકા—હિજદેવ ! સાયવનારને સંતુષ્ટ કરી ધનભંડાર પ્રાપ્ત કર્યાનું સાંભળ્યું છે કે નહિ ?

વસંતક—સાયવનારને સંતુષ્ટ કર્યાની વાત તો વેગળી રહી, પણ ધનભંડાર જાતેજ જડત્વ ગુણવાળો ન સતાં જણાય, તો " મહી વલોવવામાં શો માલ ? " (જ)

તમાસિકા—ધનભંડાર પ્રતિ વિષ્ણુ જેવી ભાવભક્તિ હોય તો જડતા રે' ખરી કે ? (ઘ)

વસંતક—વિષ્ણુથીએ વધારે ભાવભક્તિ છે કે નહિ તે ન સમજનારને • કેવાં ગુણવાં જોઈએ ?

તપત્તી—સખી ! કેમ હવે ચાલીશુંને !

સંવરણ—ત્રિયા ! જ્યાં ચાલવાનું હોય સાં આ પ્રેમપીડિતને ચાલવી વિરહબ્યથા વેગળી કરવી એજ હવે હિતકર છે ! જે શ્રવણ કરય :

શ્લોક.

મારૂં અંખી અતુર ! અતનુ પીડિત આ, કંઈ કાયા ન સે'શે,
યાશે પ્રાણાંત નિશ્ચે, બ્યથિત મન મયું, આશપારો ન રે'શે;
વોધે છે કામ બાણે, વિષય વિષ રૂપે, લક્ષમાં વું ન સે'શે ?
દંડશે છે દેહ આખો, વિતનુ વિષધરે, ખોડું છે કો ન કે'શે. ૧

અર્થ—

શ્લોક.

હિન્નરગાયનશુ કરય ભાષણ, છું અતુરકંત હું ભડત મણે વું,
આ અસુ આર્ધો ન છે ન પરાર્ધો ન, ખીન'ન અંજુ મૂંઠાર્ધો હણે વું;

(જ) જણાય—તેવો (જડત્વ ગુણવાળો) જણાય. મહી ઉઠ—તો તેડું (જડ) મહી વલોવવામાં શો માલ ?

(ઘ) વિષ્ણુ જેવી—વિષ્ણુની જેવી લક્ષ્મી પ્રતિ છે તેથી.

૧ શ્લોક—સંગમરા. ચાર—સુંદર. અતનુ—કામદેવ. આ (કાયાનું દર્શક સર્વનામ.) બ્યથિત—બ્યથા (પીડા) વાળું. આશપારો—હવે કાઢી વાર એ આરાના પારામાં બંધાઈ રહી રાકે એવું નથી. વોધે છે કામ વિષય વિષ-રૂપી બાણથી વીધે છે. રૂપિત રૂપક અને અરિવ્યામ. વિતનુ વિષધરે—કામ રૂપી સર્પે. ખોડું ઈ—એ મારું કથન ખોડું છે એમ કાંઈ કહેશે નહીં.

હાવ કરી અતિ ભાવ ધરી મન, આવ તું ક્યાંહોં જવાનું બણે તું ?
રક્ષણુ યોગ્ય ગણી ન અધક્ષણુ મુ'ંચ, ન નિર્દય સાર્યો બણે તું ? ૨

(એમ બોલી કામથી અત્યંત પીડિત હોવાથી તેને બેટવા નય છે અને સંસ્કૃતા આથી ખસી જઈ આ પ્રમાણે કે'છે).

તપતી—(તમાલિકાને) સખી ! વગર વિચાર્યું કરી બેસતાં

“ માળાના મૂળમાય ” લાગીએ.

સંવરણુ—પ્રાણુપ્રિયા ! એમ શી રીતે બને ? બે પ્રવણુ કરય :

શ્લોક.

કહ્યાણી ! મન યાય છે ચક્ષિત આ, જોઈ તને જ્યારથી,
અન્ય સ્ત્રી પર જાય ના મન રતિ, રૂએ ન કો ત્યારથી;
જો હું છું વચ તો પ્રસન્ન થઈ રે, જો ભક્ત છું તો બજે,
કામાગ્નિ પ્રગટ્યા તને લઈ તદા, એ' પ્રીતિ વારિય જે. ૩

શ્લોક.

અપિચ—

તને કેખી વીધે, અતલુ તલુ જો તીક્ષણુ સરે,
તદા તે બાણોને, કમલનયની કેમ ન ધરે ?
અરે અર્પો દે દે, સર્વે સરવે કષ્ટ ન કરે,
વિવા' ગ'ધર્વેથી, વચવરતી તું સત્વર વરે. ૪

૨ શ્લોક—ઉદ્વિજન્ય. કિત્તરમાયનશુ—કિત્તર નામના દેવોના ગાયન સરણુ
અધુર આધીન ઈં—તારા સ્વાધીનમાં છે, ખારકે આધીન નથી. મીન ઈં—
પ્રીતિરૂપી અંજુ (પાણી) સુકાવીને મુજ્જથી મીનને તું હણુ નહીં. રક્ષણુ ઈં—તું
મને રક્ષણુ યોગ્ય ન ગણીને અધક્ષણુ પણુ જોમને જોમ ન મુ'ંચ (ન છોડી દેઈરા),
અર્થાત્ હું રક્ષણુ કરવાને યોગ્ય છું મટિ માર' રક્ષણુ કર; પણુ આ તો રક્ષણુ
કરવા યોગ્ય નથી, એમ માનીને છોડી દેઈચ નહીં.

૩ શ્લોક—સાદૃશ્યવિકીરિત. કામાગ્નિ ઈં—મારા તને—શરીરે જો કામાગ્નિ
પ્રગટ્યા છે, તો તેને જોડવવાને પ્રીતિ રૂપી જે પૌત્રિય (પાણી) છે તેને
મદણુ કર.

૪ શ્લોક—સિખરિણી. તલુ—શરીર. કમલનયની !—હે કમળ સમાન નેત્ર.

તપતી—(નીચું જોઇ) હું સૂર્યની નાની કન્યા છું તેથી મારો દેહ મારે સ્વાધીન નથી. સુખ દુઃખ ઉભયને સમાન છે. વરવા યોગ્ય વરની કથી કન્યા પાંચેના ન કરે ? ક્ષત્રિયોત્તમ ! મારા પિતાની પ્રસન્નતા એ મનકામના સિદ્ધ કરવાનું સ્થાન છે, માટે તેમને પ્રસન્ન કરો. સખીઓ ! હવે સત્વર જવું જોઇએ. (એટલું કહી ત્રણે જણિયો રાજાને જોતી ધીમે ધીમે આકાશ માર્ગે ગમત, કરે છે. તે જોઈ રાજા જડ જેવો બની બચે છે તેથી) (૮)

વસંતક—પ્રિય મિત્ર ! નામ પૂછી લેને કે જપતાં જલદી માળા ફેરવાય ! (રાજા કંઈ જવાળ દેતો નથી તેથી ચીકાકને) બાપ ! તમારું નામ કે'તાં જાણે કે નામ નિશાન વગર માર્યા ગયા ગણાઇએ નહિ.

તરલિકા—અજાણું ! તપતી નામક ત્રણે લોકમાં વિખ્યાત અમારી સખી સૂર્યસુતાના નામને તારા વગર સર્વ કોઈ જાણે છે. (૯)

વસંતક—(પોતાને કપાળે કર અંરકાડી) બૂલ્યો બાઈ બૂલ્યો. સૂર્ય તે કાંઈ જાણડે ઢાંક્યા સાંભળ્યા છે ! આ તો પૂજવાની દેવ તેથી પૂજાઈ જવાયું. (એટલું બોલતામાં ત્રણે જણીઓ અંતર્ધાન થઈ બચે છે ને રાજા પૃથ્વી પર પડે છે તેને આશ્વાસન કરી) મિત્ર ! હવે મૂર્ચ્છિત થવાથી કંઈ દહાડો વળનાર છે ? (રાજાને જલાદિ છાંટી સાવધ કરી) હવે તો સૂર્યની સેવના એજ માર્ગ મારી નજરમાં આવે છે.

સંવરણ—(અતિ શ્રમિતપણે) વધરમ ! એમજ કરવું જોઈએ.

વસંતક—ધર બાળી તીરથ કરવાનું મન એ તો કામદેવ વગર બીજા

સુવરણ—મિત્ર ! કામજાએ વીધાયલું વધુ મર્મગાળુ સદન કરવાને યત્નિમાન નજ દોષું જોઇએ. બાઇ ! તારે જલ્દી દોષ તો જ દું તો મહેન્દ્રના મદન સિખર પર પ્રભાકરની પ્રસન્નતા સુધી ધ્યાન ધરી બેસીશ. (૮)

વસંતક—મિત્ર ! મારે જ્વાની જગા તો તમે ટાળી બેઠા છે. એટલે તમે ધ્યાન ધરી બેસજો અને અમે અમારે લખુ ઉતાવળા લખા રહીશું પૂર્વે તમારા ક્રિયાય " તપના તાકડા સંકોપાં દરો ! " કેમ સારે દવે આલણુ છે ને ! એ તો એજ " આ પાગ કે પે ની પાર. "

સુવરણ—અલ. (એટલું બોલી વસંતકની દરકાર કર્યા પછી ચાલવા માડે છે અને વસંતક કંઈ દાય અગાડી અને પમાગી તેની પાછળ પાછળ જાય છે)

(રામસિંહ, રણજિતસિંહ, અને ચોમીના વેપનાળી માધરી પ્રવેશ કરે છે)

રામસિંહ—માધવી ! શું પછે જોકાએક અદર્શજ થઇ ગયા. તારી વાન માનવામાં આવે એની નથી. દેવશ્રીની દષ્ટિ આગળથી અદર્શ થવું સંભવનું નથી (૯)

માધવી—બાઇ ! કુડાં કર્મને શું ન થાયવે, એ તો તમારા જાણવામાં હશેજ (૧૦)

રણજિતસિંહ—અરે માધવી ! રોડડા રડવાનો આ અવસર નથી; માટે અમારાથી છૂટા પડી તમે મદન સિખર પર ગયા, ત્યાર પછે શું થયું તે સર્વ યથાર્થપણે સત્વર કહી મંજાણાવ્ય

માધવી—મદન સિખર પરની એક ટેકરી પર જોગીને વેધે અમે ચારે જણુ બેઠા. વસંતકથી દેવશ્રીના ધ્યાનનું કારણ જાણી સમજ દેરી દેવને જૂનયાપ ખવરાવે એવે રૂપે બે સદ્ગચરીઓ સદ્ ઉભા રહ્યા. ત્યાં દેવશ્રી આંખ્યા અને જોતા પર તેમનો નવીન ઝેમ જાણાયો છે, તે પ્રેમદા ધારી

(૮) મિત્ર છં—અર્થાત્ દવે હું મને એવા મહેજા ચારીસ નહી પ્રભાકર—સૂર્ય.

(૯) પ્રવેશ ૨ બે

(૧૦) કર્મને—નથીજને.

પ્રતિમાપૂર્વક પટરાણી પદ આપવાનું જોઈયા, અને તર્તજ ઝોળખાણ પડી.
દેવી ક્રોધે ભરાઈ નાહાં અને દેવ તેમની પાછળ દોડ્યા.

રામસિંહ—સારે શું આ જોગીને વેષેજ મહારાજ કમાયા કે ?

રણજિતસિંહ—તમારો આ સ્વભાવ ન ગયો. એ પૂછવાનું તમારે
કંઈ કારણ ? માધવી ! પછે કેમ થયું ?

માધવી—પછે શું થવાનું હતું ? જે થવાનું હતું તે એ કે દેવી
દેવથી ધણાં આમળ દોડી ગયાં, અને તેવામાં જે ત્રણ રસ્તા આવ્યા તેમાંને
કયેય રસ્તે તે ચઢી ગયાં, કે દેવશ્રી જેવા શોધનાર સત્તાં પત્તાં લાગ્યો નહિ.
ઐટલું જોઈ હું તમને તેડવા આવી. પછે શું થયું તે મારા જણવામાં
નથી.

રામસિંહ—અહીંયા તે જંગલ કેટલે દૂર છે ?

માધવી—અરે શેતું દૂર ? આ રહ્યુંને ! પેલી ધીચોધીય બાકી
દેખાય છે એજ એ ઉછેદિયો રસ્તો !

રણજિતસિંહ—આલો ત્યાં જઈ જોઈએ, અને દેવીને શોધ ન
લાગે તો સામાસામી કપાઈ મરીએ ! માધવી ત્યાં જઈ જેવા એને ઠીક
લાગશે તેવા સમાચાર સચિવાદિને કે'શે.

રામસિંહ—હા હા, એમજ કરવું જોઈએ ! કાળું મોં લઈ આપણા
જેવાથી ત્યાં કેમજ જઈ શકાય ? માધવી ! હવે તારે જવું હોય તો હું
તારે કરારે ચાલી જા.

માધવી—તમે એમ જશો ઐટલે હું જમપુરે બંધી જઈશ ! તમે
તો અન્ન પાવ છો અને અમે તો ધૂળ ખાતાં હઈશું નહિ વા ? પણ
હું ત્યાં સુધી તો તમારી સાથેજ આવું છું. પછે મારે જેમ કરવું હશે
તેમ કરીશ.

રણજિતસિંહ—વાર એમ કરવું. ચાલ્ય ત્યારે અગળ થા. તું
જાણીતી છે અને અમે અજાણ્યા છીએ. (ત્રણ જણ ચાલવા માંડે છે,
જેવામાં સામેથી આવતા રાજાને તથા વસંતકને જોઈ મનરાટ સહ
ખમચાઈ ઉભા રહે છે. સંવરણ પોતાના જે સામ વોને જોઈ સકોપ)

સંવરણું—અરે તમે જો અહીં કેમ આવ્યા છો ? મારી આંસુનું ઉક્ષ-
પન કરવાનું તમને કાણે કયું, તે મત્વર કહી દો.

ગમગિદ્દિ—(સર્વથા નમ્ર કરી) દેવી આપઘ્નીની કને આવવા પ્રાંબ્યાં
ત ની પ્રતિજ્ઞા કરી બેઠાથી માથાએ કુક્ષપતિની મ મતિથી દેવીને તપોવનમાં
મોકલ્યા અને અમને બેને તેમ ની સાથે મોકલ્યા

સંવરણું—એટલે શુ, તમે ત્રણ જણ તપોવનમાં આવ્યા ?

રણુજિતસિદ્ધ—(નમ્ર કરી) દેવી ની ચાર સદચરીઓ સદ આપતે
રથ અને કુક્ષપતિના વડા સિધ્ધ સાતિદેવ અને અમે બે મળી કુક્ષ સાત આઠ
ગણુસજ તપોવનમાં દેવી સાથે આવી રહેલું છે

સંવરણું—વાર ઠીક છે ઠીક. દેવી તો તપોવનમાં—જેતે ? (જોગી
સામે જોઈ વસ તકને અપમાનિત) અહ્યાં આ જોગીરાજ કોણ છે ? એમને
પ્રથમ ગારાધી-પ્રજ્ઞામુદિ થયા નહિ તેથી કોપ્યા કોર એમ જણાય છે તુ
જણુતો હોય તો કેને એ કોણ છે ? (ય)

વસ તક—(ધારીને જોઈ) જણાય છે તો જણીતા જોવા, પણ
વપર્યં ! " વાટયુ જોસડ અને મુંડેયો ગેસાધ " નજ ઓગળાય એટલે
નળી કહી-અકાચ નહિ મે ઝિગનાજોવા કંઈક જોવા છે તો ખરા લાવોને
હુ પે'લા નમોનારાખ્ય કરી જોઉં એટલે આપોઆપ જણુધ જશે !
(વસ તક તેમ કહેવા જાય છે તેને રાજ અટકાવે, છે અને યોગી વેધવાળા
માધરી પણ રાજ ઓળખશે કે ન ઓગળી પ્રજ્ઞામ કરશે તો તે ઠીક
નહિ થાય એમ સમજી કોધોળ અભિનય કરી ચાલી જાય છે તેને જતી
જોઈ ગળ)

સંવરણું—(હોથ જોડી) હા હા ધર્મતા ! અપરાધી પર કોપ
કરવો ઉચિત નથી (માધરી કંઈ પણ જોવા માલ્યા "વગર ઉતારજો ચાલી
જાય છે બેને સામ તો તે જોઈ જાય પામે છે અને રાજ તેમને આ પ્રમાણે
પૂછે છે) રાગસિદ્ધ ! આ મદાત્મા કોણ દત્તા અને તેમણે મારા પ્રજ્ઞામ
કેમ સ્વીકાર્યા નહિ !

વસતક—વયસ્ય ! એમા કંઈ પૂછપરછ કરવા જેવું નથી, એવા જોગીઓના તો શું કેશુક અહીં દૂર્યા કરે છે. કાઈ હશે રખડતા રાગ. મૂકાને પરેડ. " હિ ચેથી પડ્યું અને ટપ મૂકું ". જે કરતા હો તે કરોને ?

સંવરણ—મિત્ર ! એ વિષે તારી સગજ કામ ન આવે, જો કાઈ મહાત્મા હોય તો માર્યા જમ્યો

વસતક—અહીં મહાત્મા આરવાને બેસી રહ્યા છે ! એવા તો ચોરાશી લાખ જોગટા અરજાતા ફૂટાતા જોયા અને જાણે છે કેમ રાગસિદ્ધ ? ખરું-કની (વસંતકના આવા બોલવાથી જ ને જણુ મનરાય છે)

સંવરણ—કેવો મૂર્ખ છે ? નકામી કાંઈની નિંદા કરનાથી શું ફાળ પામવાનો છું ?

વસતક—હ્યોને સારે " ચોરો ની માને વાંક પેલો " " આ બોળ ને વરેકું નાખ્યું દુવામા. "

રામસિંહ—ના મહાગજ દુમણાંજ લાગ્યા જોઇને અમે જે ચાલ્યા આવીએ છીએ (૬)

સંવરણ—જાવ સારે તો હિતાવળા જઈ વાડી આડીગા તપાસ કરો. વસતકને હું તપોવનમા જડવાના સમાચાર જોયા મોકલીશ તમારે કાંઈએ આ તરફ આવવું નહિ, તેમ સારંચાદિ સર્વને પણ આ મારી આઘા કહી શકાવાવળી

રણજિતસિંહ—(નમન કરી) એ પ્રમાણે આચરીશું મહાગજ ! હવે અમે દેવશ્રીની આજ્ઞાનુસાર કરવા જમ્યો છીએ.

સંવરણ—વાર જાન વસતક ! થોડી વાર પછે તું તપોવનમા જમ આવજે. (જાને જાય છે)

વસતક—કેમ દયાની જાણ ! હવે આવડું છે ને ? " પાવા મુઠી પાંચર થયું જણાય છે. " આથી ચાર ઘણું ચોખ્ખું ચટ કામડે. મારે નો કરાડી સરે તેવો છે (૭)

(૬) " દેવી તો તપોવનમા છેને. " એવા પડલા (૭) વાક્યમાના રાતના પ્રથમા હત્તર અહીં રામસિંહ આવે છે અને પ્રાધ્વિકા વિરોધી વાત બતાવી દે છે

(૭) પાવા મુઠી ઘડ—(દેવી બોલા. નહિ તેથી)

સંવરણ—મે આપ આસનો દોષ તો.

વસંતક—હા આસને “ આપું ” મૂકી અર્દાનેય ધાપ્યો ” તો ખરા (એમ વાતો કરતા બંને જણ આત્મા જાય છે.) (૪)

(મદા વિચારમાં મગ્ન થયેતો સચિવ પ્રવેશ કરે છે.)

મુખેણ—(સખેદ) અવિનાશીની “ અકળ કળા ” કહેવાય છે તે વધાર્યું છે. માણસના મનોરથ વ્યર્થ છે. “ ધાર્યું ” તો ધણીનું જ ચાપ છે. “ ઉત્સાદપૂર્વક શુદ્ધ મને શ્રમ કર્યા સતા સાંતિ નથીજ પ્રસરતી, ત્યારે કે’વુંજ જોઈએ કે પુરૂષ પ્રપાત વ્યર્થ છે અને દેવની ગતિ બલવત્તર છે. અથવા “ દેવો દુર્બલપાતક ” એમ પણ કાં ન દોષ ? અથવા “ મોટાનું કર્મ પણ મોટું, ” એ વાત પણ ખોટી કેમ કરી સકાય ? વા ગમે તેમ હો, તથાપિ હવે તો હે કરણાકર ! મારા પર કૃપાદષ્ટિ કરી ઉચિત છે. અરે અખિસેશ્વર ! હું એક આપદાને મદા વાતે અટકાવી રહ્યો નથી હોતો કે બીજી આપદા તમારજ થઈ રહી દોષ છે. (એક નેન મીંચી, અધર સ્પુરણાવમાન કરી, અને દાયને દસાવી) કષ્ટ નહિ, જોઈએ છીએ કે આનો આ પ્રકાર કયા સુધી ચાલે છે ! વીરકેતુ અઘાપિ કેમ આઆ નહિ ? (દાર લણી જોઈ) નરહર ! નરહર ! (૫)

નરહર—(ઉતાવળે દોડી કને આવી) આર્ય ! આ હું આગ્યો; શી આગ છે ?

મુખેણ—વીરકેતુને જોલાવી સાવ્ય અને એમના આઆ પછે જોઈને પણ મારી પાસે આવના દેવુ નહિ. જા જાજ જલદી જોલાવી સાવ્ય. (એવે સચિવને શોધતો અને ગજરાવલા જોવા વીરકેતુ પ્રવેશ કરે છે તેને જોઈ)

(૪) આપું ઇ—કહેવત એવી છે કે “ અર્ધું મૂકી આખાને ધાવું ” નહિ. એ કહેવતને ઉલટી કરી છતી રાણી ઇશીને બીજીને મેળવવાની આશાએ જવાતુ મૂચવે છે.

(૫) પ્ર. ૩ એ. દેવો દુર્બલપાતક—દેવ નળજાને મારનારો. “ મોટાનું ” કર્મ ઇ—અર્થાત્ રાજ દોષ છે જારે નિના પ્રવાસે દેશમાં સાંતિ રહે છે, અને તેમની ગરદાજરીમાં હું અનેક પ્રયાત કરે છે, તથાપિ તે નથી પ્રસરતી.

મુષેણુ—પણ આ વાત તમને કહી કેણે ? શું રોગસિદ્ધ કે । રણજિ-
તસિ હ ત્યાંથી પાછા આવ્યા, કે તપોવન ॥ કોઈ તે સમાચાર લાવ્યા ? ॥

વીરકેતુ—અર્થ । તપોવન 'રક્ષણાર્થે' ને આપણા મુશ્કેલી રહે
તેમાંના એક મારા વિશ્વાસ દ્વારા એ વાત મેં સાંભળી. ॥ ૧૫ ॥ ૧ ॥ ૧ ॥

મુષેણુ—તેણે કહેલું સાંભળીને તમે જાને કેવા આવ્યા કે કંઈ અ-
ધિક તપાસ પણ કર્યો ? ॥ ૧૬ ॥ ૧ ॥ ૧ ॥ ૧ ॥ ૧ ॥ ૧ ॥ ૧ ॥ ૧ ॥ ૧ ॥ ૧ ॥

વીરકેતુ—અરે હું પોતે અઘરાઈ થઈ સાં જઈ આવ્યો. દેવગ્રી પર
રીસાઈને નાંઠાં અને દેવે પાછા મનાવવા ગયા, તેથી આ અવસ્થા પરિણામ
આવી પડ્યું ।

મુષેણુ—રોગસિદ્ધ અને રણજિતસિદ્ધ તમને મળ્યા કે નહિ ?

વીરકેતુ—એ તે મળે ? એ તો દેહભાગનો નિર્જીવ કરી દેવીની શોધ.
મા મડખા છે, માધવી પણ તેમની સાથેજ છે

મુષેણુ—(દીર્ઘ નિશ્વાસ લાખી) આટલું મુશ્કેલ સત્તા મહારાજે તો
મહારાજ પદ નો ત્યાગ નહિજ કર્યો હોય । વીરકેતુ ! હવે એ વિશે સ-
કા કરવા જેવું કંઈ પણ નથી, કરવા જેવું છે તે માત્ર એટલું જ છે કે તપો-
વન તરફ અથવા દેવીની સાથે ગયલ કોઈ પણ આગ ન આવે એ કશા-
તાથી થવું જોઈએ. બંને દેવી ॥ સદાચરીમાત્રી કાષ્ઠ, અથવા વિભવ સાથે
ગયેલા સાગ તો માનો, કોઈ કે આચાર્યનો એકલેલો વિદ્યાર્થી, વા જાણીતું હર
કોઈ આ તરફ જ આવવું જોઈએ. (મ)

વીરકેતુ—કદાપિ કોઈ આવવાનો આમ્રહ કરે તો

મુષેણુ—કાર કરવું પીળું શું ? કદી કોઈ મુનિ આવતાની હદ કરે તો
તેને પણ તેની યોગ્યતા પ્રમાણે સાસન કરવું એ કામગામમરસિદ્ધની યો-
જના કરો અને તેને જણાવો કે ધર્મ તથા ન્યાયને એક કોરે મૂકી આચાર્ય

(મ) મહારાજ પદનો ત્યાગ નહિજ કર્યો હોય—અર્થાત્ મુષ્કેલી પડે
લાંને ત્યાં બેસીજ રહ્યા હશે । અથવા એ પદનો અણુ—આમલ—કુરુમલ તે
કાયમજ રાખ્યો હશે ॥ ૧૭ ॥ ૧ ॥ ૧ ॥ ૧ ॥ ૧ ॥ ૧ ॥ ૧ ॥ ૧ ॥ ૧ ॥ ૧ ॥

વર્તી થઇને એ કાર્યમાં અણચાલે કરવું પડે તે કરવાને હાલ તુર્તિ આજે બાધ ગણવો નહિ.

વીરકેતુ—આર્થકું કેવું યથાર્થ છે; “વેળા એવી રસા.” હું તે પ્રમાણે સત્વર ગોઠવણ કરી આપની પાસે આવું છું. મેં સર્વજિતને ચાલતા સમાચાર કુલપતિને નિત્ય નિયમ પ્રમાણે વિદિત કરવા મોકલ્યા છે, અને તેમને જણાવું છે, કે ત્યાં ખજાર આપી આપની પાસે આવવું. જો એ આવે તો ખેસાડજો. આવેલા કંચુકીને તો જે કેવું ધરે તે કેશો.

સુપેણુ—એ કંચુકી પ્રયમજ્ઞ આપણને મળવો જોઇતો હતો. (એવાના નરહર પ્રવેશ કરી.)

નરહર—આર્થ ! અવંતીના જયનંદ કંચુકી આવીહારે ઊભા રહ્યા છે.

વીરકેતુ—તેમને સન્માનપૂર્વક સત્વર ગોલાવી લાવો. (નરહર જાય છે અને તર્તજ કંચુકી પ્રવેશ કરે છે.)

સુપેણુ—(ધીમેથી) વીરકેતુ ! આ કંચુકીને ઓળખો છોને ? એ મહા હુસ છે (એવે કંચુકી કને આવી નગન કરે છે). આવો, ખેસા આ આસને; કુશળ તો છોને ?

વીરકેતુ—નરહર ! જાલ ત્યાં હાર પાસે ઊભા રો.

જયનંદ—(આસન પર ખેસી અભિનય પૂર્વક) આર્થ ! અનાદિષ્ટિએ લોક અતિ પીડાય છે. એમાં તમેય શુ કરો ?

સુપેણુ—ધાન્યગૃહ તથા ધનજાંડાર સરખું હોવાથી જાણવામાં આવતા કષ્ટ નિવારણ કરી શકાય છે. તમારા તો જાણવા અને જોવામાં હશેજ કે તમારો દેશ અનાદિષ્ટિથી પીડાયો તે પ્રસંગે કેવી દુર્દશા થઈ મઈ હતી.

જયનંદ—(પ્રજ્વળિત ઉત્તર ન આપતા) અમારા વદનીય પુરુષકેટલાક સમયથી પુરમાં નથી પધાર્યા ? ક્યારે પધારવાના છે ? જેન સુલોચના પણ તપોવનમાં બેસાડું કેવાય છે ? આવા પ્રસંગે આવો અવનવો મહાર કોના આશ્ચર્યમાં પધારો ન કરે ! (ચ)

સુપેણુ—વીરકેતુ ! તમે ત્યાં જઈ આવોને ?

વીરકેતુ—હા જમ આતુ. જયનંદ તમે મજે દિવસે આત્યા છે. મારે દગણાં તો ચોડા દિવસ રે'જો. (એમ કહી જાય છે.)

જયનંદ—આર્થ ! સપત્નીક વનવાસ એ તો ઉત્તર વયમાં કહો છે, સતાં આમ કેમ કરવામાં આવ્યું છે ?

મુગેણુ—કુલપતિની આગાતું ઉત્તર વયમાં ગઈ પછી નૃપાણે કમું એમ તમે સાંભળ્યું છે ?

જયનંદ—શું ત્યારે કુલપતિની આગાતી દેવશ્રી ગયા છે ? ચર્ચા તો કામ જુદા પ્રકારની છે.

મુગેણુ—ત્યારે તમે સાંભળ્યું હોય તે ખરું; જોડું કેમ કહેવાય ? અમારા તો જાણવા સાંભળવામાં અમે કશું તેમ છે.

જયનંદ—હશે એમ દરી. પણ દરે ક્યારે પધારવાના છે ?

મુગેણુ—એનો નિર્ણય કર્યો નથી. કિન્તુ ધારેલું અનુદાન પૂરું કર્યા પછી કોઈ પણ ચંદ્રવંશીય મદાત્મા પધાર્યા નથી એ સર્વ કોઈના જાણવામાં જ છે. (૨)

જયનંદ—તો મારે તે વનમાં જવાને કંઈ પ્રત્યવાય જેવું છે ? (૩)

મુગેણુ—કોઈ પણ પ્રકારનો અટકાવ નથી; સુખેથી લાં જાય. ગમે તેજે લાં જવું હોય તો વાદન વિના જવું, એટલેજ પ્રત્યવાય મારા જાણવામાં આવેલો છે.

જયનંદ—તમારા સમર્થે કુલપતિ જનપીડા કેમ નિરૂત કરતાં નથી ?

મુગેણુ—સમર્થ હોવાથી. (૪)

નરહર—(પ્રવેશ કરી) આર્થ ! ધાન્યશુદ્ધિપાલે કેવડાબધું છે કે વિદેશથી નવીન આવેલું અનાજ બરવાતું કોઈ પણ સ્થળે પાડી નથી, તેમ

(૨) અનુદાન—કરવાને પ્રતિજ્ઞા કરેલું કાર્ય.

(૩) પ્રત્યવાય—ખાધ—હરકત

(૪) અર્થાત્ એમને નિરૂત કરવી હશે ત્યારે કોઈ વાર પણ નથી

લાગવાની.

આ સમય આપનો બિલુવામો છે; માટે તેને ક્યાં ભરવું, તેની ચોજના કેમ કરવી, તે બતાવી જવું તો શીકી (જા) છે. (૧૫) (૧૬) (૧૭) (૧૮) (૧૯) (૨૦) (૨૧) (૨૨) (૨૩) (૨૪) (૨૫) (૨૬) (૨૭) (૨૮) (૨૯) (૩૦) (૩૧) (૩૨) (૩૩) (૩૪) (૩૫) (૩૬) (૩૭) (૩૮) (૩૯) (૪૦) (૪૧) (૪૨) (૪૩) (૪૪) (૪૫) (૪૬) (૪૭) (૪૮) (૪૯) (૫૦) (૫૧) (૫૨) (૫૩) (૫૪) (૫૫) (૫૬) (૫૭) (૫૮) (૫૯) (૬૦) (૬૧) (૬૨) (૬૩) (૬૪) (૬૫) (૬૬) (૬૭) (૬૮) (૬૯) (૭૦) (૭૧) (૭૨) (૭૩) (૭૪) (૭૫) (૭૬) (૭૭) (૭૮) (૭૯) (૮૦) (૮૧) (૮૨) (૮૩) (૮૪) (૮૫) (૮૬) (૮૭) (૮૮) (૮૯) (૯૦) (૯૧) (૯૨) (૯૩) (૯૪) (૯૫) (૯૬) (૯૭) (૯૮) (૯૯) (૧૦૦)

સુષેણુ—એને કે, કે પીરકેળની સાથે હું દમણાં સાં આપીશ.

નરહર—જેવી આજની આજા. (અર્થ—છે.) (૧૫) (૧૬) (૧૭) (૧૮) (૧૯) (૨૦) (૨૧) (૨૨) (૨૩) (૨૪) (૨૫) (૨૬) (૨૭) (૨૮) (૨૯) (૩૦) (૩૧) (૩૨) (૩૩) (૩૪) (૩૫) (૩૬) (૩૭) (૩૮) (૩૯) (૪૦) (૪૧) (૪૨) (૪૩) (૪૪) (૪૫) (૪૬) (૪૭) (૪૮) (૪૯) (૫૦) (૫૧) (૫૨) (૫૩) (૫૪) (૫૫) (૫૬) (૫૭) (૫૮) (૫૯) (૬૦) (૬૧) (૬૨) (૬૩) (૬૪) (૬૫) (૬૬) (૬૭) (૬૮) (૬૯) (૭૦) (૭૧) (૭૨) (૭૩) (૭૪) (૭૫) (૭૬) (૭૭) (૭૮) (૭૯) (૮૦) (૮૧) (૮૨) (૮૩) (૮૪) (૮૫) (૮૬) (૮૭) (૮૮) (૮૯) (૯૦) (૯૧) (૯૨) (૯૩) (૯૪) (૯૫) (૯૬) (૯૭) (૯૮) (૯૯) (૧૦૦)

જયનંદ—હા સર્વે કુશળ છે. અને તમે સર્વની કુશળતા પૂછી છે. હવે મારે જરા નગરમાં જવું છે માટે હુરહરિય.

સુષેણુ—હા જયનંદ આપો. (૧૫) (૧૬) (૧૭) (૧૮) (૧૯) (૨૦) (૨૧) (૨૨) (૨૩) (૨૪) (૨૫) (૨૬) (૨૭) (૨૮) (૨૯) (૩૦) (૩૧) (૩૨) (૩૩) (૩૪) (૩૫) (૩૬) (૩૭) (૩૮) (૩૯) (૪૦) (૪૧) (૪૨) (૪૩) (૪૪) (૪૫) (૪૬) (૪૭) (૪૮) (૪૯) (૫૦) (૫૧) (૫૨) (૫૩) (૫૪) (૫૫) (૫૬) (૫૭) (૫૮) (૫૯) (૬૦) (૬૧) (૬૨) (૬૩) (૬૪) (૬૫) (૬૬) (૬૭) (૬૮) (૬૯) (૭૦) (૭૧) (૭૨) (૭૩) (૭૪) (૭૫) (૭૬) (૭૭) (૭૮) (૭૯) (૮૦) (૮૧) (૮૨) (૮૩) (૮૪) (૮૫) (૮૬) (૮૭) (૮૮) (૮૯) (૯૦) (૯૧) (૯૨) (૯૩) (૯૪) (૯૫) (૯૬) (૯૭) (૯૮) (૯૯) (૧૦૦)

જયનંદ—ના હું કે જે એ કોને બોલો નથી.

સુષેણુ—હું પણ એ માટે કે તો નથી. આ તો હુતારવું, વાત કહે.

જયનંદ—એસો ત્યારે હવે હું જઉં છું.

સુષેણુ—હા, જયનંદ આપો. (જયનંદ નાથ છે.) અરે પ્રભુ! શુદ્ધ નિષા રાણી સ્વામીકાર્ય કરવાનું આપું જ ફળ આપવાનો આખરે તે, નિશ્ચય કર્યો છે. હું કોણ અને કેટલી વયનો, તેમજ આજ પર્વતનાં મારાં કરેલાં કાર્ય પણ ક્યાં પ્રદર્શનથી, તેનાં કરાનો પણ આ મહા કસુબીને વિચાર નહિ આવતો હોય! અથવા મારે એમ શોભે જો મારે કરવો બેઠો જો કિન્તુ આમજ માનવું હોય છે.

(૧૫) (૧૬) (૧૭) (૧૮) (૧૯) (૨૦) (૨૧) (૨૨) (૨૩) (૨૪) (૨૫) (૨૬) (૨૭) (૨૮) (૨૯) (૩૦) (૩૧) (૩૨) (૩૩) (૩૪) (૩૫) (૩૬) (૩૭) (૩૮) (૩૯) (૪૦) (૪૧) (૪૨) (૪૩) (૪૪) (૪૫) (૪૬) (૪૭) (૪૮) (૪૯) (૫૦) (૫૧) (૫૨) (૫૩) (૫૪) (૫૫) (૫૬) (૫૭) (૫૮) (૫૯) (૬૦) (૬૧) (૬૨) (૬૩) (૬૪) (૬૫) (૬૬) (૬૭) (૬૮) (૬૯) (૭૦) (૭૧) (૭૨) (૭૩) (૭૪) (૭૫) (૭૬) (૭૭) (૭૮) (૭૯) (૮૦) (૮૧) (૮૨) (૮૩) (૮૪) (૮૫) (૮૬) (૮૭) (૮૮) (૮૯) (૯૦) (૯૧) (૯૨) (૯૩) (૯૪) (૯૫) (૯૬) (૯૭) (૯૮) (૯૯) (૧૦૦)

(૧૫) (૧૬) (૧૭) (૧૮) (૧૯) (૨૦) (૨૧) (૨૨) (૨૩) (૨૪) (૨૫) (૨૬) (૨૭) (૨૮) (૨૯) (૩૦) (૩૧) (૩૨) (૩૩) (૩૪) (૩૫) (૩૬) (૩૭) (૩૮) (૩૯) (૪૦) (૪૧) (૪૨) (૪૩) (૪૪) (૪૫) (૪૬) (૪૭) (૪૮) (૪૯) (૫૦) (૫૧) (૫૨) (૫૩) (૫૪) (૫૫) (૫૬) (૫૭) (૫૮) (૫૯) (૬૦) (૬૧) (૬૨) (૬૩) (૬૪) (૬૫) (૬૬) (૬૭) (૬૮) (૬૯) (૭૦) (૭૧) (૭૨) (૭૩) (૭૪) (૭૫) (૭૬) (૭૭) (૭૮) (૭૯) (૮૦) (૮૧) (૮૨) (૮૩) (૮૪) (૮૫) (૮૬) (૮૭) (૮૮) (૮૯) (૯૦) (૯૧) (૯૨) (૯૩) (૯૪) (૯૫) (૯૬) (૯૭) (૯૮) (૯૯) (૧૦૦)

(૧૫) (૧૬) (૧૭) (૧૮) (૧૯) (૨૦) (૨૧) (૨૨) (૨૩) (૨૪) (૨૫) (૨૬) (૨૭) (૨૮) (૨૯) (૩૦) (૩૧) (૩૨) (૩૩) (૩૪) (૩૫) (૩૬) (૩૭) (૩૮) (૩૯) (૪૦) (૪૧) (૪૨) (૪૩) (૪૪) (૪૫) (૪૬) (૪૭) (૪૮) (૪૯) (૫૦) (૫૧) (૫૨) (૫૩) (૫૪) (૫૫) (૫૬) (૫૭) (૫૮) (૫૯) (૬૦) (૬૧) (૬૨) (૬૩) (૬૪) (૬૫) (૬૬) (૬૭) (૬૮) (૬૯) (૭૦) (૭૧) (૭૨) (૭૩) (૭૪) (૭૫) (૭૬) (૭૭) (૭૮) (૭૯) (૮૦) (૮૧) (૮૨) (૮૩) (૮૪) (૮૫) (૮૬) (૮૭) (૮૮) (૮૯) (૯૦) (૯૧) (૯૨) (૯૩) (૯૪) (૯૫) (૯૬) (૯૭) (૯૮) (૯૯) (૧૦૦)

શ્લોક.

નિર્ભગ મનથી કરવું, નિર્ભગ કારણ મુખર્મ પારીને;

નિંદે વદે તેની, ચિંતા નગની કુધર્મ વારીને. ૫

વીરકેતુ—આપેથીની આગ્રા પ્રમાણે સર્વસ્વ કરી આળો. આંગણે જયનંદ મદાદુષ્ટ જાણાય છે. તે નગરના લોકોને વિવિધ પ્રશ્ન કરી દેવળી અને દેવી વિગેના સમાચાર જાણવાનો દીર્ઘ યત્ન કરવા લાગ્યો છે.

મુષેણુ—તમે પેલો બંદોળસ્ત તો મથાર્થ કરી દીધોને ?

વીરકેતુ—હા હા, એ સંજોગે આપ નિઃશંક રો ?

મુષેણુ—ત્યારે હવે એ શા સમાચાર મેળવવાનો છે ?

વીરકેતુ—એ તો મેળવી રહ્યા. મેં એને એકલો નગરમાં જતો જોયો કે તુર્તજ આપણા કંસુકી આદિએ તેના સોજતી યજ્ઞ જવું એવી ઉતાવળે મોકલણ કરી દીધી.

મુષેણુ—ધણું સાઈ કઈું. વાર સર્વજિત કેમ આવ્યા નહિ ? તેમને કુલપતિ પાસેજ મોકલ્યા છેને ?

વીરકેતુ—હા હા, ત્યાંજ મોકલ્યા છેને. શું તે અણપિ નથી આવ્યા ?

મુષેણુ—કાંઈ દરકત નહીં; આપણે કાંઈ એમનું કામ નથી. ચાલો આપણેજ કુલપતિ પાસે જઈ આવીએ. મારું મન અતિ યત્ન કર્યા સતાં રિયર થતું નથી.

વીરકેતુ—ત્યારે તેમ કરો. (જાને જણાવેલી ઉભા યજ્ઞ આદ્યા જાય છે.)

(મદા વ્યથાથી બાકેલ યજ્ઞ જોવો અને ધીરે ધીરે ચાલતો સર્વજિત પ્રવેશ કરે છે.)

સર્વજિત—અરે દેવ ! તને તો દયા ન હોય એ સ્વાભાવિક છે; પરંતુ પરમેષ્ઠિ જેવા વસિષ્ઠ મહાત્મા પાણુ કષ્ટ નિવારવાને સમર્થ જતાં જે જે કષ્ટવાતાં કહીએ છીએ તે સાંભળીજ રે'છે. એ પરથી જાણાય છે કે આર્થ મુષેણુને મદા યત્ન કર્યા સતાં અપયશજ મળવાનો છે (એવે વીરકેતુ તથા મુષેણુ વાતો કરતા પ્રવેશ કરે) અને સર્વજિત તેમની ચાલતી વાંત પોતાના અધિકારને લગતી હોવાથી થોડોક સંતાઈ-ઉભો રે'છે).-(૬)

૫ શ્લોક—શ્રીતિ.

(૬) પ્ર. ૪. પરમેષ્ઠિ—જાણ દેવ.

સુષેણ—વીરકેતુ ! જોયું કની ? પેલો માણસ પ્રથમ પાણી પાણી
ઝપ્પા કરતો હતો, તેને આપણે પાણી પાણી ૩ તર્તજ તેણે પ્રાણ મૂક્યા !
વીરકેતુ ! આ અપમશ મારે કંઈ કયા લખાવલો ?

વીરકેતુ—આર્થ ! એમ કહ્યાત કરવાથી શુ વિશેષ છે ?

સુષેણ—(સાવધ થયાનો અભિનય કરી) ના ના, એમાં કહ્યાત
કરવા જેવું કાંઈ નથી. મારા પિતાશ્રીના સચિવપણામાં દુઝળ પડ્યો હતો, તેના
જેવું તો હજી કંઈ પણ જોવામાં આવતું નથી તેમણે કહેલું મને સાબરે
છે, કે તે સમયે તો આ પ્રમાણે થઈ ગયું હતું.

શ્લોક

લોકો નાથી ગયા'તા, ગૃહ ધન તજીને, દેશ વિદેશ ગાઢી,
પીઝા પામી ક્ષુધાર્થો, તનુજ તરણોને, ત્યાર્થો'તી જ્યાહો ત્યાહી,
મર્યાદા માનવીની, તજી હતી કંઈ, બક્ષતા માનવોને,
જાણે પ્રેતો વસેછે, નગર સકળંગા, તાગતા ના રોવોને. ૬

સર્વજિત—(ઉતાવળે નિકટ આવી નમન કરી) આર્થ ! આપે કહી
ગતાવ્યું તે ડરતા કંઈક અંશે અધિક અનર્થે આજ પાંચ દિવસથી દુકાળે
આપને અપમશ આપવા આદર્યો છે. કુલપતિ કાંઈ કરશે એમ ધારી અમે
આપને બનતા માઠા સમાચાર જણાવી દુઃખી કરના તો'તું ધાર્યું પણ કુલ
પતિ નો સર્વ સમાચાર શાંતપણે અન્ય કરી કાંઈ પણ ઉત્તર આપતા નથી,
એટલે આજે આપને જણાવતું પડ્યું છે હવે જોયે યોગ્ય લાગે તેમ કરશો.

સુષેણ—(સંકોપ) આવે સમયે આવા માદા અને મદતવના સમાચાર
રથી મને અચાત રાખવો એ અતિ અયોગ્ય છે હવે મારી આવું હોદ્દા'પણ
ન કરવાને હું કહી રાખું છું. (વા)

વીરકેતુ—આર્થને જણાવેલા મદતવના કાર્યને માટેજ આગિના પાછ
બીજી જણાવવાનો નિર્ણય કર્યો હતો

સુષેણ—ત્યારે તમેજ મને અચાત રાખ્યો છે એમ કા'ને

૬ શ્લોક—અપમશ તનુજ-પુત્ર માનવીની મર્યાદા-માણસપણાની સીમા
અર્થાત મનુષ્યપણાનો ધર્મ મૂકીને પ્રાણી પેડે માલસના દેહને ખાઈ જતા દત્તા
શવોને—મુડદાને—મુડદાને પણ છોડતા નહીં—ખાઈ જતા

(વા) અચાત—અનુકરણ

વીરકેતુ—હા એમ તો ખરું. એ દોષ મારેજ મણવો જોઈએ.

મુપેણ—તમને જે ઠીક સાગ્યું અને તે થઈ પડ્યું ગયું, એટલે કાંઈ કેવા જેવું નથી; કિન્તુ આવા જારીક સમયે તો એક કરતાં બેના વિચાર વધારે ઉપયોગી થઈ પડે ખરા કાંઈ ચિંતા નાંદ તમે જે કર્યું દશે તે વિચારીનેજ કર્યું દશે. શું મેં કહી સંભળાવ્યું એવુંજ આપણે ત્યાં પ્રેનકર્મ થવા સાગ્યું છે ? શિવ શિવ ! (એમ કહી માથે હાથ દઈ દીર્ઘનિઃશ્વાસ નાખે છે.)

વીરકેતુ—આપના કદાચી અધિક અનાયાર આજ પાંચ દિવસથી પ્રવર્ત્યો છે. આર્ય ! કાંઈ પણ ઉપાયથી શાંતિ નથીજ થતી. શાંતિ કરવા ગયેલા અનેક શુરવીર સામ તો પણ સુધાર્યાંઓના બદલ ૩૫ થઈ પડ્યા, ત્યાં હવે કેવા જેવું કે કરવા જેવું કાંઈ રહ્યું નથી ! હવે તો આપ કે કુલપતિ જે આજ કરો તે કરવાનું છે !

મુપેણ—વીરકેતુ ! તમારી દહતાને જેટલો ધન્યવાદ આપીએ તેટલો ઓછો છે ? વાર હવે નિર્ભય ન કરતાં આપણે કુલપતિ પાસે જવું જોઈએ.

વીરકેતુ—સર્વજિત ! તમે ત્યાંજ જઈ આવ્યા ને ?

સર્વજિત—હા હું ત્યાંથીજ આવ્યો આવું છું.

મુપેણ—કુલપતિ આશ્રમમાજ છેને !

સર્વજિત—હા આશ્રમમાજ છે.

મુપેણ—ત્યારે તો ચાલો ત્યાંજ કંઈ કેમ કરવું તેનો સત્વર વિચાર કરી વાગીએ. (એટલું બોલી ઉતાવળે ચાલે છે અને વીરકેતુ તથા સર્વજિત પણ એક પછી એક પાછળ ચાલ્યા જાય છે.)

(વારંવાર ધ્યાનથી બ્રહ્મ થયેલા જેવા વેશવાળો રાજા તથા તેને સમજાવતો વસંતક પ્રવેશ કરે ■)

સવરણ—વધરય ! હવે મારે કિયે પ્રકારે ધ્યાન ધરવું એનો એક માર્ગ મને સ્મરતો નથી. મને કાંઈ આડરૂપ નર અસુર વા સુર નડે ■ કે જેને હું જાણી શકતો નથી. તારા જાણવામા હોય તો તું મને કહી જતાવ, જો તેનું રૂપ મને આવું જણાય છે — (છા)

શ્લોક

તનને તપાવે, મનને ભગાવે,

ધનને ગમાવે, જનને રમાવે.

૭

(છા) પ્ર પ મી ■ શ્લોક—સય. સુમતિઃ કાંદુ જાર્યું થત.

વસંત—તમે વર્ણવી બતાવો તેવા શુશુવાળો તો મારો છુટ મિત્ર છે. હું પણ એના ક્રમક્રમમાં અનેક વાર આવી ગયો છું અને હમણાં તો મને અન્યના દોષ વડે છેકજ બેઠાન બનાવી દીધો છે ! બુઝો વળી એ આટલું અધિક કરતો હશે. એનું તો નામ પણ હું જાણુ છું. શ્રવણ કરો—(ગા)

શ્લોક.

તપને રામ વે, જપ ના જમાવે;

દમને દગાવે, પિતનું વમાવે

— ૮

હવે તો જોળખ્યોની ? એના અકૃત્ય તો મર્યાદા મર્યાદા તેવામ મથી.

શ્રવણ—વાહ મિત્ર વાહ ! તે જ્યો એને જોળખી કાઢ્યો ! મારા તો તે જાણવામાજ નો'તો આવતો ? એ ચારી આ પ્રકારે દુર્દશા કરે છે, જે શ્રવણ કર્ય —

શ્લોક.

ધરી ધ્યાન એસુ તદા ધ્યાન બાળે,

કરી યાન કે'શુ ? કદા યાન બાળે,

કરી દાન કે'શુ ? સદા દાન બાળે,

જરી જાન સે'શુ જદા જાન બાળે

૯

અપિચ —

શ્લોક.

મયરડો મરડીને, માનસી તર્ક તોડુ,

ધડો પળ વિરમે તે, દૈર્ઘ્યને હસ્ત બેડુ,

(ગા) મારો છુટ મિત્ર—કામદેવ કામદેવ વસંતકને મિત્ર કહેવાય છે, અને આ વિદ્યુતકનું નામ પણ વસંતક છે, માટે તે કામદેવને પેતાનો મિત્ર કહે છે અન્યના દોષ વડે—અર્થાત્ તમારા દોષ વડે.

૮ શ્લોક—પાછા સાતમા શ્લોકમા કહ્યું તે વ્રત દમ ઈ—ઈદ્રિય નિગ્રહ વ્રત દમ નામના ગુણને દમાવે—હકારે વિતનું ઈ—એવો એ વિતનું (દામ) વમાવે (દમની વશી કરાવે) એવો છે દમ કાંદી નાખે એવો છે

૯ શ્લોક—જુજની કરી ઈ—હું વને જ્ઞાન કરીને શુ કદુ ? જ્ઞાનન ક્યારે બાળે (પ્રકારે) છે ? જરી ઈ—મારો જાન (જીવ) જરી પાડી શુ સદન કરે ? જદા ઈ—જ્યારે જાણુ જાન (ગુહ્યાન) યાય છે ત્યારે આ હદમાથી અન્ય ગતિબંધ, કપાટબંધ અને ગોમૂનિકાબંધ વગેરે ચિત્રકાવ્યો નીપજે છે જેમ, —(જુઓ કાવ્યના પ્રકાર)

કપાટબંધ.

ધ	રી	ક	ડ	રી	જ
ધ્યા	ન	ચા	દા	ન	જા
બે	શુ	કુ'	દે	શુ	સે'
ત	દા	ક	સ	દા	જ
ધ્યા	ન	ચા	દા	ન	જા
બા	બે	બા	દા	કે	જા

અન્યગતિ બંધ.

(ઘોડાના અઢી ધરમાથી વચાવ છે)

ધ	રી	ધ્યા	ન	બે	ચુ	ત	દા	ધ્યા	ન	બા	બે
ક	રી	ચા	ન	કુ'	શુ	દ	દા	ચા	ન	બા	બે
ડ	રી	દા	ન	દે	શુ	સ	દા	દા	ન	દા	કે
જ	રી	જા	ન	સે	શુ	જ	દા	જા	ન	જા	કે

તપો તપો તન આવે, વારતા કે વચોડું,
કરો કરો કરો નાખ્યું, “ ઇંટ આખીનું રોડું ” ! ૧૦

વસંતક—વયસ્ય ! એનાં ફૂલ એવાંજ છે. અને જો તમારા જેવા ડાઘાને તો પોતાનું રમકડુંજ સમજે છે કે કરી નાખે છે. અમારા જેવાનું તો તે નામ પણ ન દધ શકે. અગે અમારો તેને ઇંટ મિત્ર અમથો માનતા નંધી ! આ ડાંગ લઈ હું ઉભો રહું છું; તમે તપન દેવનું ધ્યાન ધરો. જોઈએ તો પારા કે એનું જોર અમારા જેવા પર કેટલું ચાલે છે તે. (ઘા)

સંવરણ—(સસ્મિત) ઠીક છે ઠીક, તેમ કરય. ગમે તે પ્રકારે મારી, મારણા દંડ ધ્યાની થઇ બેસવાની છે, તે સિદ્ધ થવી જોઈએ.

વસંતક—સિદ્ધ થઇ સમજીને ! હવે એના શા બાર છે ? અત્યાર સુધી તો અન્નદામાં અયડાયા ! હવે જોઈ હ્યો આપડો અપારો ! (રાજ ધ્યાન ધરી બેસે છે અને વસંતક ખભે ડાંગ મૂકી આમથી તેમ પરિક્રમણ કરે છે)

સંવરણ—(ધ્યાનનો ત્યાગ કરી) વયસ્ય ! તારાથી કંપી ચિતનું મારા પર વક્રગતિ કરવા લાગ્યો ! તેનો કંઈ ઉપાય તારા જાણવામાં છે ? (ઘા)

વસંતક—તેણે ક્રિયા પ્રકારની વાંકી ચાલ ચાલવા માંડી, તે કહી જતાવો જોડે એનો પણ ઇલાજ શોધી કાઢીશું. અમારા જેવા મતિમાનને શું અશક્ય છે ?

સંવરણ—જો શ્રવણ કરયઃ—

શ્લોક.

તપતી અતર બાહર, જપતી છબ ન કદાપિ કંઈ બીજું;
તપતી પ્રતિ પ્રતિ રોમે, લપતી ન લલના રહેા રુહેા મીઝું. ૧૧

વસંતક—વચસ્ય ! હવે એનો તો ઉપાય જડે તેવો નથી ! અથાગ
આર્જુનમાં ખરો તારોય શી રીતે વરી શકે ? (વિચાર કરી) કાંઈ ઉરકત
નહિ; માત્ર એક ઉપાય છે.

સંવરણ—વચસ્ય ! " રૂઝતો નર વણુને પ્રદણુ દરવા ભપ ડો " તે
ન્યાયે હું તારો તે ઉપાય શ્રવણ કરવા ઇચ્છું છું. (ચા)

વસંતક—ભુઓ સાશળો, કામનો દાઝવો કામથી હડો પડે, એટલે
કામને ગમે તે પ્રકારે પ્રસન્ન કરો તો અર્થ સરે. કહ્યું છેકની કે " વતો વેગી
નેય વશ કરે. "

સંવરણ—વારું હું તેમ કરું છું. ' .

શ્લોક.

મિચું આખ જો હું તદા તપતી તપતી,
બની ભાપડી છબ બીજુ ન જપતી;
બિપાકું કદા આખ તો લપતી લપતી,
અરે આત્મજૂ હું નથી નીચ, નૃપતિ. ૧૨

૧૧ શ્લોક—મીતિ લપતી—સવાલી (પ્રતિ પ્રતિ રોમમાં) લલના—
સુહરી.

(ચા) રૂઝતો ઇ—અર્થાત્ તારા વતાવેલા ઉપાયમાં કાંઈ માલ તો
નહીન હોય, તથાપિ કાળક્રેપ કરવાની બુદ્ધિથી સાંભળું છું.

૧૨ શ્લોક—અર્થસમપદછદ વિષમમા ચયજનલગ, અને સમયમાં યયયનગ.
અથવા ' તપતી ' વગેરેને ' તપતી ' વગેરે બોલિયે તો બુલ્લ મી નૃત્ત થાય. તપતી
—સંતાપ જતી અર્થાત્ આખ મીચું ત્યારે તે દેખાય છે અને આંખ ઉપાડું
ત્યારે તે દેખાતી નથી. કામદેવને કપડો આપે છે અરે ઇ—અરે આત્મજૂ
(કામદેવ !) હ નીચ નથી, પણ નૃપતિ છું. અર્થાત્ હું એમ બીબ સાધારણ
મહુસોને પ્રદાર કરે છે, તેમ હ પ્રદાર કરવા યોગ્ય નથી !

વસંતક—હવે ધ્યાન ધરી બેમે. એટલે પોનાર પડયા સમજવા. અસાર મુદ્ધી તો પુષ્પબાણના સમજવામા નો'તું' કે આ લોહબાણ ધરનાર રાત છે ! હવે એનું કંઈ પણ ઉપજનાર નથી. (છા)

સંવરણ—હવે તું કે' ત્રેમ મારે કરવું.

વસંતક—' આ કાર્ય પૂરતું ' એમ ઉપરથી સમજી લેવું. (જા)

સંવરણ—(કંઈ પણ ઉત્તર દીધા વગર ધ્યાન ધરી બેસે છે.)

વસંતક—અરે આ તો છેકજ દાયથી ગયા ! હવે કેમ કરવું ! કામ-દેવ ઝાણાને માડા કરી દે છે, એવી વાત કાને સાંભળતા દતા તે આજ જાતે બેવા વારે આવ્યો ! હવે વધારે વિશ જ થશે તો માડછા વ્યાપી જશે, માટે કંઈ ઉતાવળે ઉપાય ખોળી કાઢવો જોઈએ ! જે આખા જગતને સુદ્ધિબળમા રમાડી જેર કરનાર તે આજ મારા રમાડયા રમે છે ! કામદેવ તને હજાર હજાર વાર પ્રણામ છે ! ! !

સંવરણ—(એકાએક જાગ્રત થઈ આમથી તેમ દોડી) વપરપ ! કાઈ વગ્યું નહિ ! અરે કામદેવ !

શ્લોક.

સવરણ ધ્યાને બેઠું કરવો, કાજ એટલું ધાર્યું છે,
સંસરણ છૂપવી રાખવાને, આજ વાર વિચાર્યું છે;
સદરણ દરખે થાય અસુતું, રાજઅતર સાચું છે,
સકરણ કરી મે શુ ન કીધું, બાજવેરી ! વાર્યું છે.

૧૩

(છા) પુષ્પબાણ—કુલના બાણવાળો—કામદેવ કામદેવ કરતા રાતનું વિશેષ બળ જતાવવા માટે કામને પુષ્પબાણ અને રાતને લોહબાણધારી કહેા છે, માટે પરિકરંકુરાલ કાર

(જા) આ કાર્ય હું—અર્થાત્ તમે આ કાર્ય પૂરતુંજ માફ કહ્યું કરવા તૈયાર થાઓ છો, નહીં તો જો ખરેખરજ માફ કહ્યું કરતા હોત તો મુલોચનાને કાપવાનું કાઈ કારણ નહોતું ઇલાદિ વ્યવ્ય છે.

૧૩ શ્લોક—હરિમીત. સસરણ—જનન (વપતીનું) સદરણ—સદાર અસુ—પ્રાણ, રાજઅતર—રાતનું અવ કરણ સકરણ—(સકલન) મેળાપ (બાજવેરી)—નિમિત્ત રૂપે થએલો યતુ—કામ દે બાજવેરી (કામદેવને, -નિમિત્તે

(આટલું બોલી મૂર્છા ખાધ પૃથ્વી પર પડે છે અને વસંતક તેની આશ્વાસના કરે છે તથા આ પ્રમાણે આથા આપે છે.)

વસંતક—વયસ્ય સાવધ યા સાવધ ! એના તે શા ભાર છે ? તું કે'તો આપણા પુરમાં જઈ આપું કટક ચઢાવી લાવું ! મદા ધુરધર તનુને છતી નાખ્યા તો અતનુના તે શા દિસાબ છે ? (એવી રીતે કણ સતાં રાજ સાવધ થતો નથી તેથી ગજરાઈને) અરે પ્રજુ ! દહે કેમ થશે ? આ તો માર્યા જવાનો પ્રસંગ આવ્યો ! (દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખી) એના પે'લા આપણેજ મરવું એજ આ પ્રસંગે દિતકર છે ! પણ મરવું શી રીતે ? (વિચાર કરી) કાઈ તપસ્વીનો અપરાધ કરી શાપાગ્નિથી દગ્ધ થવું એ મે'લામાં મે'લો ઉપાય છે ! લાભ તારે નપોવનમા જઈ તે પ્રમાણે કરું. (એવે રાજાનો એક હાથ હાલે છે તે જોઈ) વયસ્ય ! વે'લો સાવધ યા નીકર મારા પ્રાણ જતા રે'શે. (જા)

સંવરણ—(કંઈક સાવધ થઈ ધીમે) તપતી રૂપી તાપથી દગ્ધ થના આ તનને કાંઈ બચાવનાર નથી ?

વસંતક—(એકદમ મોટેથી બોલી ઉઠે છે.) કેમ નથી ? બહુાય છે ! મારી સાથે ઉઠી વાત કરો તો એક નહિ પણ અનેક જતારી દેઉં !

સંવરણ—(કંઈક વિશેષ સાવધ થઈ ધીમેથી) કાણ છે ? કે' જોઈએ.

વસંતક—વીરકેતુ અને સુપેણુ !

સંવરણ—એમનાથી શું થાય ?

વસંતક—તારે કુલપતિ વશિષ્ઠ અને વસંતક !

સંવરણ—(એકદમ સાવધ થઈ) ધન્ય છે મિત્ર ધન્ય છે ! તે' આ અવસરે કુલપતિનું રમરણ કરાવું એ તારા ઉપકારનો બદલો આપી શકાય એવું મારી પાસે કાંઈ પણ નથી ! (એટલું કહી પાસેના સરોવરમાં જઈ

કરીને નડનારા થતુ ! મે તપતીનું સંકરણ (મિત્રન) કરીને પણ ને કરવાને પટલ ઇતે તેમાંનું શુ નથી કર્યું કે જેથી તેનું સંકરણ (મિત્રન) દહે તે વાડું છે—અટકાવુ છે.

(જા) મદા ધુરધર તનુ—અતિ મેળા શીરવાળા

પાદપ્રક્ષાનનાદિ કરી શુદ્ધાચમન કરે છે, બાને પક્ષાસને બેશી કુલપતિનું સ્મરણ એકાગ્ર મન કરી કરે છે, કે તર્તજ એકાએક વસિષ્ઠ મહાત્મા ત્યાં આવી હિમા રહી રાજાને આ પ્રભાણે કે'છે.) (આ)

વસિષ્ઠ—વત્સ સંવરણ ! તારી મનેચ્છા મેં જાણી લીધી છે. હવે નિશ્ચિંત રે'. તારી કામના પૂર્ણ કરવામાં ગમે તે વિધિ નડશે તે દૂર કરી હું તને પ્રસન્ન કરીશ. જો શ્રવણ કરેય,—

શ્લોક.

બ્રહ્મા વિષ્ણુ મહાદેવે, માનસે વિદ્ય આદ્યું;
દેવે દ્ર અથવા દેવે, કાંઈથી નહિ હું ડરે'. ૧૪

(એટલું બોલી આકાશ માર્ગે સાવર ગમન કરી જાય છે.)

સંવરણ—વત્સ ! હવે નિઃશંકપણે મનકામના પૂર્ણ થઈ એમ હું માનું છું. પૂર્વે દુઃખ એ પશ્ચાત્ મુખની નિસાની છે. (ય)

વત્સ તક—પ્રિય મિત્રની “ આશા પૂરાઈ ” અને “ સારો ઢા'ડો ” હીઠો તેથી આનંદ થયો. હવે એ વાત પર આ જૂખ્યા પેટને કાઠાં ભોરાંની ઉભણી આપવી જોઈએ. ઉતાવળે એટલી ઉદારતા કરી દેા તો જાણે મને સો વાર છવતદાન આપ્યું એમ હું માનું.

સંવરણ—(સદાસ) આજ્ય મિત્ર તારી ઇચ્છાનુરૂપ કરીએ. (એમ કહી આકાશ બહુ જોતો રાજા અને હજવાળાં વૃક્ષ બહુ જોતો વસંતક એમ બંને જણ આજ્યા જાય છે.)

(મા) અહીં કાર્ય સિદ્ધિ માટે યત્ન સ્મરણ કર્યું છે, માટે અવમર્શ સધિનું પ્રસંગ નામે અંગ વર્ણવ્યું છે.

શ્લોક—અનુકુંપ માનસે—મનમા દેવે દ્ર ઇન્દ્ર—અથવા દેવના ઇન્દ્ર એવા દેવ પોતાની શક્તિ કહી બતાવી છે, માટે અવમર્શસધિનું વ્યવસ્થાપન નામે અંગ વર્ણવ્યું છે.

(ટા) કાર્ય સિદ્ધિનો નિશ્ચય વર્ણવ્યો છે, માટે નિયતારિત નામે કાર્યાવરણ વર્ણવ્યું છે તથા ધ્યાન રૂપ પ્રકરી (અર્ચપ્રકૃતિ) સાથે તેનો યોગ દોષથી અવમર્શ સધિ વર્ણવ્યો છે.

(તમાલિકાને ખોલે હાથ મૂકેલો અને બીજો હાથ તમલિકાએ ઓતેતો એવી તપતી પ્રવેશ કરે છે)

તપતી—સખી ! એમ શાથી ચલુ ? મદનસિખર પરની વાત જાણવાનું તો કોઈને કંઈ પણ સાધન નથી, તે આ વાત કહી જળતામા ધી હોમવા જેવું કહ્યું છે, અનેક પ્રકારની પીડામા આ પણ એક વધારેની પીડા “ પડ્ય પડ્ય તો કે સધાવડી ”, હવે તો માત્ર આ દેહજ અવશેષ રહેલો છે તેનો નિકાલ આવી જાય તો “ હાહે નહિ અને હોહે નહિ ” (ઠા)

તમાલિકા—બેન ! એમ થવાનું કારણ તો કંઈ પણ નથી; તેમ આપણી વાત પણ કોઈના જાણવામા આવી નથી અને આવનાર પણ નથી, તને દુઃખી કરવાના હેતુથી આ વાત કરી નથી, પણ પિતાશ્રીનું મન શકાશીલ થયું છે, એ તારા જાણવામા આવે તો ઠીક

તરલિકા—સખી ! તારા કંઈથી તો અમનેય ધણુ લાગે છે. પિતાશ્રી આગળ જો કોઈ તારા દુઃખની વાત કરે, તો તને સુખ થાય તેમ તેઓ નક્કી કરે. અરે પ્રભુ ! અહીં તારા મુખ સામું જોવાતું નથી અને તદ્દી જઈ જોઈએ છીએ તો રાજાપિનીએ એ દસા દીપમા આવે છે !

તપતી—અહીં તરલિકા ! તારા કેવા પ્રભાણે એ ઉન્મત્તજ ચક્ર ગયા છે અને માફ જ રમરણ કર્યા કરે છે ?

તરલિકા—ભારે શુ હું જોઈ કંટુંકું ? તારા પરથીજ તેનો વિચાર કરી જોને, એટલે કંઈ પણ ચંકાનું કારણ રેંશે નહિ

તપતી—સખી તમાલિકા ! મારી તથા એમની આવી રિયતિ કરનાર કોણ હશે ?

તમાલિકા—કામદેવ વગર ઉભયને આવું દુઃસહ દુઃખ દેનાર બીજો કોઈ મારા જાણવામા નથી; પણ તો તે ધારું હોય તે ખર

તપતી—સખી તું કે’છે તેનાથીજ અમે આવી અસહ્ય પીડામાં આવી પડ્યા હઈએ, તો પણ એવા દુઃખકરને દેવ નામ કેમ આપી રાખાય ?

તરસિકા—હા અપી ! એ તો બેનવું કે'વું ખરેખર છે. એ મુઆને કામદેવ નદિ મણુ કૂર દાનવ કે'વો જોઇએ.

તમાલિકા—જ્યાં સુધી દાનવ જેવું એવું દુષ્ટ આચરણ નકડી ન કરાય, ત્યાં સુધી તો એને દેવજ કે'વો જોઇએ.

તપતી—એનાં દુષ્ટ આચરણ નકડી કરવામાં કાંઈ લેના જવું પડે તેવું નથી. દેહનો બક્ષ દાનવે કરે છે તેમ એ પણ કરે છે. અકૂલ કરી દાનવો દુ-ખકર દેખાય છે તેમ એ પણ પ્રેમીજનોને વિવિધ પીડા ઉત્પન્ન કરે છે. જો એમ છે તો પછે એ બેમાં તો અંતર છે ?

તમાલિકા—“ અંતર તો ગાઢાના પૈડા જેટલો છે. ” (હા)

તરસિકા—શેનો ધૂનનો અંતર ? તાન આવે તે જોનારને જણાય અને સુંક આવતી હોય તે ન દેખાય, તેથી સુ સુંક પીડાકારી નથી એમ કહી શકાય કે ? દાનવ તો સારો કે એકીનારકે કાળિયો કરી નાખ પણ રીનાની રીનાની મારે નદિ. એને તો એથીએ ભુડા કે'વો જોઇએ.

તપતી—સખી તમાલિકા ! તાર કેવું હું સારી રીતે સમજું છું. તથાપિ પૂછું છું કે તું જેને દેવ કે'હે તેણે અગને દીધેવું દુ-ખ અમારે કોના આગળ કે'વું ? (હા)

તરસિકા—બે'નવું કહેવું ખરું છે. “ વાધે મારું માનવી નદિ જૂમ કે વાર. ”

તમાલિકા—અપી તરસિકા ! એટલુંમ નથી જણતી કે “ અતિ કાલાં અતિ ખરકાય. ” વાર કે' જોઇએ, કામદેવ અતુલ્ય થયે જે સુખ આપે છે તે સુખ કાંઈનાથીએ આપી શકાય એવું છે કે ? પ્રતિકૂળ સમયે કોણ દાનવથી ઉતરવું ફક્ત કરે છે તેના નામ અને કહી સંભળાવ્ય જોઇએ ?

તપતી—સખી તમાલિકા ! ત્યારે તે વિશ્વે માનેલો દેવ અતુલ્ય કેમ થાય તે તારા જણવામા હોણુ જોઇએ; તો તે જણાવી મારું દુ-ખ મટાડવું

(હા) અપી ‘ અવર ’ શબ્દ ‘ ફેર ’ ના અર્થમાં છે, અને ‘ ફેર ’ શબ્દ તદ્દાવત તથા સમજાવે એવા બે સ્થિતિ અર્થવાચો હોવાથી આ કહેવત ઉત્પન્ન થયેલી લાગે છે.

(હા) સમજાવું છું—આ પીડા મેમની છે, જેણે અંતિમ સંયોગમાં સુખ છે, અને દાનવની પીડા દુઃખની છે, જેમાં અંતિમને દુ-ખજ છે.

એ તારું કામ છે કે નહિ ? બોલ્ય કહી દે જલ. (તમાલિકાને હસાવી) કેમ કંઈ બોલતી નથી. (એવે ઉતાવળે ઉતાવળે દોડતી ચંપાવતી પ્રવેશ કરી આ પ્રમાણે કે'છે.)

ચંપાવતી—(નમન કરી) મને પિતાશ્રીએ કહ્યું છે કે બેન જ્યાં હોય ત્યાંથી ઉતાવળે બોલાવી લાવ્ય.

તપતી—(સખીઓ સામે સભય જુએ છે અને કંઈ પણ ઉત્તર દેતી નથી તેથી)—

તમાલિકા—અહીં ચંપાવતી ખરૂં કે'છે કે ખોટું ? જો જે મોઢા બીજને બોલાવું ન હોય । જો તો જ્ઞાન વળી જુ, બેન વના તે “ જુ અણ-હોયું રહ્યું છે ” કે ઉતાવળે બોલાવે. (જા)

ચંપાવતી—અહીં વાહ રે ! કહી ડગરી તો આજ કાલ ખુંજ છેને જુ ! બેને જરા સળીને બોલાવ્યા એટલે છેકજ માથે ચઢી બેઠા । “ જાત પર બાત પડે ” (તપતી સામું જોઈ) બેન ! ઉતાવળે આવોને બા.

તપતી—પણ કહીશ તો ખરી કે ત્યાં જુ' કામ છે ? માફ તો માયુ ચડ્યું છે, હુ તો હમણા કંઈ નથી આવતી જ તારે જણ હોય તો

ચંપાવતી—કોઈ મોટા મહાત્મા આવ્યા છે તેથી તમને બોલાવે છે જો નહિ આવે તો પિતાશ્રી કોપાયમાન થશે મારે જુ' હુ તો મારે તમે નહિ આવે તો ત્યાં જઈ ના કહીશ કે તમે કે શા તે કહીશ, પણ બેન ! કંઈ તમારા વિવાહ કર્યા જેવી વાતો આવતી હતી પછે તો પરમેશ્વર જાણે

તપતી—(સંકોપ) કોના વિવાહની વાતો આવતી હતી ? અહીં પૈણુ છું કોને ? જા જઈ પિતાશ્રીને કે' કે મારે તો કુમારિકાવત આચરી આનંદ રદા પૂરો કરવો

ચંપાવતી—બેન ! મારે જુ' હુ તો “ ચીટ્ટીની ચાકર ” તમે એમ કા'તો એમ જઈ કહું; પણ ત્યાં આવી ગયા હોત તો ઠીક ચાલ

તમાલિકા—બેન ! ત્યાં જુ તો જોઈએ.

તપતી—નહિ જઈએ તો ક્યા જવાના છીએ ? પણ બે પિતાશ્રી લગા સળીતો આગ્રહ કરશે, તો તર્તીબ દેહનો ત્યાગ કરીશ

તરલિકા—એન ! આજુ' ગોઘીએ નહિ. “ તેજ જોઈ તેજની ધાર જોઈ ” જે કરવું ઘટે તે કરજો; પણ દમણાં તો જવુંજ જોઈએ.

તમાસિકા—ચાલ્યો એન. (એટલું કહી તપતીને જળાતકારે ચલારી લઈ ગયાતો અભિનય કરતી તમાસિકા વગેરે ધીમે ધીમે ચાલ્યાં જાય છે)

(કનકપાજઠે ખેડેલા વસિષ્ઠ અને સન્મુખ હસ્ત જોડી જેઠલા તપનદેવ તથા પૂજનાદિતું સાહિત્ય લઈ જતી લાવતી ધણીક સદચરીઓ પ્રવેશ કરે છે).

તપનદેવ—કુવપતિ ! આપની ઇચ્છાનું ઉલ્લંઘન કરવાને સર્વેશ્વર જેવા પણ શક્તિમાન નથી, તો અમારો તે શો આચરો કે હા ના કંઈ કહી શકાય ? સત્તા વિશ્વાપના કરવાની કે, —(એવે ત્રણ સદચરીઓ સહ તપતી પ્રવેશ કરે છે તેને જોઈ) એન ! ગદાત્મા કુવપતિને પ્રણામ કરી અહીં બેશ. (તા)

તપતી—(વસિષ્ઠને પ્રણામ કરે છે.)

વસિષ્ઠ—(તપતીને ગાયે દાય મૂકી) વત્સા ! અભીષિતતપતિ પામે (યા)

(તપતી દંતથી અધર દમાવતી અને મુનિના સામું જોતી પિતાએ ખતાવેલે રથને સદચરીઓ સહ બેસે છે)

તપનદેવ—મહર્ષિ ! આ મુતા; એનું અવિધાન તપતી છે.

વસિષ્ઠ—એના આભ્યાની પૂર્વે તમે કેમ કે'તા હતાને ?

તપનદેવ—ગદાત્મા ! આપ સર્વદા હો; આ કન્યા હું આપને સ્વાધીન કરી ચૂક્યો છું, સત્તા વિનંતિ કરવાની કે તમે જેને માટે એની માગણી કરો છો તે કાબુ છે, એ જે ગાધ ન હોય તો જાણવાની ઇચ્છા છે.

વસિષ્ઠ—અહો પ્રભાકર ! એ જાણવાવાને તે ગાધ હોય ? ધન્ય છે તમારા વિવેકને ! (સૂર્ય એવકાદિને ન કે'તાં ગાયે પડેલો પખો લેવા જાય છે).

(તા) પ્ર ૭ મે.

(યા) અભીષિત—હસ્તિ

તપતી—(પીમેથી તમાવિધને) સખી ! ખાજુ કાને કાને વિશંભ
કરી રહ્યા દમે ? વસિષ્ઠ જેવા મદારમા પજુ રવારવને લીધે ખોટા વ્યાધિવાદ
આપે છે, અને પિના તેમની ઇચ્છાનુસાર સાપ ભવંરી કરી ચૂક્યા છે, તો દવે
જેટલી વાર માથે છે તેટલી વેળા વહે છે, મારે દવે તો જે કરુ તે ઉતાવળેજ
કરી નાખવું જોઈએ.

તમાસિકા—સખી ! જરા પીરજ મન્ય; જોઈએ આગળ શું થાય છે ?

તપનદેવ—(સ્વદસ્તે પવન નાખતાં) એમા મન્યનાદ આપવા જેવું

• કાંઈ કંઈ નથી !

વસિષ્ઠ—તમારે એમજ કંઈ ઉચિત છે ! દવે તમારી જે શ્રવણ
કરવાની ઇચ્છા છે તે મુખેથી શ્રવણ કરો —

શ્લોક.

કુરુકુલ મણિ મોરિ, રક્ષ રાજ કદાવે,
સમરથ મુત તેનો, વાણી નયને ન કાવે;
ગુણગુણ સદુ આપી, જોડને દસ જોડે,
રણધોર પળ તેવો, માનુષી મુદ્દ જોડે.

૧૫

અપિચ—

શ્લોક.

સાચો ભક્ત તમારો કાવે, કૃત્ય કરે સદુ તમ જેવું,
અપિચ અવનિમા આપ પ્રકાસે, એવું પણ માતો એવું;
શશિ પેરે રનેલીને સુખ દે, પાવક સમ પાપી જાગે,
સવર ગાંધિધાન તેવું મધવા વાત કરી ગાંધે.

૧૬

૧૫ શ્લોક—મણિની વૃત્ત કુરુકુલના કુળમા મણિરથ ગુણગુણ—ગુણના સમૃદ્ધ.

વાત—સારો.

૧૬ શ્લોક—અપિચ છદ તમ જેવું—તમારા (સૂર્યના) જેવું એવું ઇન્દ્ર—એ

પણ બની પૃથ્વીમા પ્રકાસે છે પાપી—પાપીએને. મધવા—ઇન્દ્ર સવરુપના ગુણવત્તુ ક-
યન કૃત્ય છે, મરિ ગુણધીર્મન નામે નાટ્યલક્ષ્મણ વર્ણવે છે

તપનદેવ—શુ માગ પરમ ત્રિપ સંવરણ માટેજ તપતીની માગણી કરવા પધાર્યા છે ! મહાત્મા ! તમે મારા પર મોટો ઉપકાર કર્યો.

તમાસિકા—(ધીમેથી) “ ભાગ્યશાળીને જૂન રજે. ” રહ્યું “ જાવ-તું ને વેધે કહ્યું. ” જેન ! જોયો હવે કંઈ જાણી રહે ?

વસિષ્ઠ—એ મારો નૈહિક શિષ્ય અને યજમાન છે.

તપનદેવ—મહાત્માનું આચરણ અનેકને ઉપકાર કર્તા હોયજ. મારી તો મોટી મનેઝા આપદારા સિદ્ધ ઘર્ષ એમ હું સમજી છું જેન તપતી ! તારે જે જે જોઈએ તે તે સાદિત્ય સદચર્યાદિ લઈ મહાત્મા કૃષ્ણપતિ સાથે જઈએ જેમ કે તેમ સત્તર કરી મને પ્રસન્ન કરવ (દા)

તમાસિકા—(નમન કરી) જેન કેંછે કે પિતાશ્રીની આજ્ઞાનું અનુવર્તન કરવા હું તૈયાર છું

તપનદેવ—જાવ ત્યારે ઉતાવળે જેનને જે જોઈએ તે, આપી તૈયાર કરો. (તપતી સદચરીઓ સાથે ઉડી ઉતાવળે ચાલી જાય છે)

વસિષ્ઠ—તમારી સુતાના રૂપગુણને યોગ્ય તથા લોકમા જો કોઈ તેનો સ્વામી થવાને યોગ્ય હોય તો તે સંવરણજ છે.

તપનદેવ—આપનું કેંવું મથાર્થ છે? આપ મદિરમા પધારશો. મેં ઉતાવળ કરવાને કહ્યું તેથી હવે ઝાઝો વિલંબ નહિ હોય

વસિષ્ઠ—હા ચાલોને લાં જઈ જોશીશું (સર્વે ઉડી જાય છે)
(સંવરણ પ્રવેશ કરી)

સંવરણ—અલ્યા આલ્યને આસતો હોય તો; તું તે કેટલાક દિવસનું ખાય છે ? કંઈ ધરધરો ખરો કે નહિ ? (ધા)

વસતક—(અંદરથી) તમારે તો વસિષ્ઠ ગુરુ વહુ તેડી આવવાના છે, તે દર્શનમાં આવું પીવું મૂકી ઉતાવળાં થવાની આવશ્યકતા છે; પણ અગારે તેમાનું શું છે ? કેમ આ રૂઝ ખાવાની ઇચ્છા છે ? દ્યો ઠીક પડશે

(દા) સદચર્યાદિ—સદચરી આદિ

(ધા) પ્ર. ૮ મો

સંવરણ—તને એક વાર, કહ્યું કે મારે કંઈ પણ નથી ; ખાવું : આશ્વ
એ બધું સાચો લઈ લે, પછે ત્યાં બેઠો બેઠો નીરાંતે આધા કરજો :

વસંતક—મદારાજ, માની જાવ ! બધું બાણું કેવી જશે તેમાં મઝા
નહિ માણો. (ના)

સંવરણ—મટક બોલ્યાં ! જો સુરજ કંઈ નિરાશાના સમાચાર લેખે
આવ્યા તો પછે તારી વાત છે ! હાલ તો શુભાશુભ ગમે તે બોલ્યાં કરે, હવે
તો આવવું હોય ત્યારે આવજો, હું તો જઉં છું.

વસંતક—(ઉતાવળે દોડી આવી) વચ્ચે ઉભો રે' ઉભો રે', તને
ખોરા સમ. (રાંત ઉભો રે' છે તે જોઈ) હું પેલાં પડેલાં આરે ફળ લઈ
દોડતો આવું છું.

સંવરણ—(તેના બધી જોઈ) અફવા વળી પાછાં-બીજાં લેવા રહો
કે ? તારે જેટલાં જોઈએ તેટલાં લઈ આવજો ; કંઈ અભયનો તો નથી :

વસંતક—આ આવ્યોને ! એકલા જવામાં ગાલ નથી ; હો ! સુરજનું
સ્મરણ કરાવનારને જગલમાં મૂકી જવા, એ તમારા જેવા, ત્યાંથી સુગમને,
પટિત નથી.

સંવરણ—(ચાલવી મોડે છે અને વસંતક ઉતાવળે દોડી આવે છે
તેને જોઈને) આટલાં ફળ એનાં છે કે નકામો ખોટી કરે છે ?

વસંતક—તમારે સાં ફળ ચોડાં હતી. મદારાજ ! મરતાં સુધી ધરાવાય
નહિ એ માનવધર્મ જાણે. માની ચૂપાચૂપ : ચાલવું જોઈએ. (જોમવાલો
કરતા ખાતે જણ આશ્વા જાય છે.) (ના)

(વસંતક અને સંવરણ મુલેશ કરી) (પા)

સંવરણ—વચ્ચે ! સુરજને ગયે બધી વાર મધ.

વસંતક—(ઉતાવળે તે આંખા પાકતા હશે ?) “ કરજું ને કંઈ તો
કંઈ કરગરે મને ” ! ત્યાં તો અનેક પ્રકારના બેદ કરવા પડશે, સારે
કામ મરો.

(ના), બધું બાણું—પુત્રવતી સુલોચનાને મૂળને જશે, હતાં, બધું જોઈ :

(ના) સાં ફળ ચોડાં હતાં—એ પણ તેડું જ બધું છે.

(પા) ય. ૬ મો. રથળ બદલવા માટે જાહેર બીજે પડેલો-પડ્યાં પ્રાણી તરત
પ્રવેશ સૂચવ્યો છે. એમ ન હોત તો પાછળ નિર્ગમ સૂચવત નહીં. (ના)

સંવરણ—નારે ના; એમ હોય નહિ પ્રગ્નપતિ સરખા જેનાથી કે પે,
તેની આરાતુ હિંદન થન સૂર્યના ચા ભાર કે કરી સકે કે (પા)

પર તક—ત્યારે તમેજ કે'ને કેમ વાર લાગી ? (એવે આકાશમાંથી
'તમાયિકા, તરસિકા, અને તપતી સહ વસિષ્ઠ ગુરુ ઉતરી આવતા જણાય છે,
તેમને જોઈ) મિત્ર ! હે સહિરની જગાએ આ રૂળ વેચ્ય તુ વ્યાપાર ને
હિન્દુ-સેનાર (હિન્દુ-જાતી) જે તારા મનોરથ સિદ્ધ થયા ! (એવે ત્યારે
ઉતરી આવે છે અને રાખ અતિ હર્ષથી ગુરુના ચરણમા માથું મૂકી સ્વણી
ગુરુ સુધી પ્રણામ કરી રે છે,)

વસિષ્ઠ—પાસ સંવરણ ! અવલ કરચ

૧૨૬

(૧૧) શ્લોક

વીરઝેથી વરતુને, જોળખી હે આ આનંદ્ય લખ્ય થઈ,
વાસન શ્રદ્ધિ ન કરતો, તે તપ બળથી કરે હુ પીડ ગંધે

(એટલું કહી અતર્ધાન થઈ જાય છે અને કયા ગયા તે જોવા સર્વે
જામી તેમ કરે છે)

અતુર્યાંક સમાપ્ત.

૧૨૭

(૧૨)

૧૨૮

(પા) પ્રગ્નપતિ—પ્રજા દેવ ૧૭ શ્લોક—ગીતિ વાસવ—ઈ પ્ર મુખ્ય કાર્યસિ
દ્વિતુ અંદો કથન કર્યું છે, મારે આદાન નામે નિર્વેહજીવિતુ અમ વણ્યું છે

અંક-૫ મો.

(મહેન્દ્રના રમણીય પ્રદેશમાં આગળથી તપતી અને તરતજ પાછ-
ગથી સંવરણ પ્રવેશ કરે છે.)

તપતી—(પાછળ ન જોતાં તરલિકા આવે છે એમ સમજી) સખી !
એ વાત તારે મારા આગળ કરવી નહિ. હલા ! પેલી મૃગલીઓ શું જોયા
કરતી હશે ? (એટલું બોલી ખમ્મે હાથ ચૂકે છે અને તરલિકાની જગાએ
રાગ હોવાથી આ પ્રમાણે જવાબ દેછે.) (અ)

સંવરણ—પ્રિયા ! એ પોતાના પતિના મેળાપને જોયા કરે છે.
(એટલું બોલી તપતીએ ખમ્મે ચૂકેલો હાથ યોડેક એટલી પોતાની શીવામાં
બારાવે છે, અને બીજો હાથ તેના કટિ પ્રદેશ આગળ લઇ જઇ દહા
લિંગન કરે છે. તેથી અત્યંત મલારાઇ જઇ તપતી આ પ્રમાણે બોલે છે.)

તપતી—મારી સખીઓ ને વસંતક આવશે માટે મને મૂકી દો.

સંવરણ—(જળાતકારે સુંબન કરી) ગ્રાણપ્રિયા ! એ ત્રણે જણ
પાણી પીવા ગયાં છે. કદાપિ આવશે તો એ ક્યાં પરાયાં છે ?

તપતી—(સભય)મારી સખીઓ મને મૂકી પાણી તો શું પશુ અમૃત
મળતું હોય તો તેય પીવા જાય નહિ (રાગ ફરી સુંબન કરવા જાય છે તે ન
કરવા દેતાં) જણ્યુ આમ શું કરોછો; જાવ જાવ આવા ક્યાંથી ? એક વાર
મને તમાલિકાને મળી લેવા દો. (આ)

સંવરણ—પ્રિયતમા ! તમાલિકાને આજ સુધી મળી તોય તૂમ ન થઇ
કે ? આવે આવસરે મારા પેલાં તેને મળવાની ઇચ્છા કરે ?

તપતી—મને એક વારકી મૂકે પછે તમે કે'શો તેમ કરીશ.

સંવરણ—પ્રિયા ! આટલી બધી કંપે છે કેમ ? તારી ઇચ્છાનું
હસમન હું કદાપિ કરનાર નથી.

તપતી—(રાગને કુણીના પ્રહાર કરી) મને મૂકે તો ખરા આગ
શું કરતા હશે તે ! મને મૂકે નહિ તો હું જુગો પાડીશ.

(અ) હલા—સખી.

(આ) અહીં અને દરે પછીનાં વચ્ચેનાં તપતીનું સુમત્વ વર્ણન છે.

સંવરણ—પ્રિયા ! આગ ગાંડા છું કહે છે ! (એટલું કહી રતનને રપક્ષ કરવા જાય છે અને તપત્તી ધણી જોરથી હાંત પીસી મદા મદા મેહેનતે રાજના દાયખાંધી છૂટી ધર્મ નાશી જવા જાય છે અને રાજ તેને આંતરી ઉભો રહે.)

તપત્તી—મને જવા ધો. હું હમણું પાછી આવું છું.

સંવરણ—આટલી જાદી વાર મઠ તોય સંતોષ ન વાળ્યો, કે મને એકસો મૂકી જવાની વાત કરે છે ?

તપત્તી—આદાદા ! પેલાં કમળ કેવાં સારાં છે ! (૬)

સંવરણ—પ્રિયા !

શ્લોક.

અમળ કમળ એવાં, જોષ જોષ વિરામ્યા,
નયન અયન અપ્રગે, આજ તો જીવ જનમ્યા;
તરસ સરસ તીનહું પદ ત્યાગી અધુના,
અવર જવર આગે, હું કમાઈ કર ના. ૧

તપત્તી—(નીચું જોષ) તમે કમાઈ નથી કરતા ત્યારે હું છું કમાઈ કર છું ? અરેરે ! મને એની મળી ! (૬)

(૬) રાજની પાસેથી છૂટી જવાની સુકિત રહે છે. ૧ શ્લોક—માયિની અમળ નિર્મળ નયન છું—નેત્રના અયન (માર્ગ—ફરવાનો પ્રદેશ) કેપી કમળ ઉપર અથવા મારા નેત્રનું અયન (ગમનસ્થાન—અર્થાત્ જીવવાનો વિષય છે તારા મુખરૂપી) અપ્રગ (કમળ) તે ઉપર આજ મારો જીવ કંધા છે ! તરજ—અચળ રાજ—સીધા—કપટ રૂપી વક્તા વિનાના, અર્થાત્ અચળ છતાં નિર્દોષ. તીનાં—તીરંજી—ફરવમેદક. એવા ત્રણ ગુણવાળાં તારા નેત્રરૂપી કમળને ત્યાગીને અધુના (હમણા) હું તારાથી કમાઈને (કમળ સેઈ આવવાને બદલે તને છૂટી મૂકીને) આજ અવર જવર—આવવા જવાનું કામ કરવાનો નથી તપત્તીએ સહસા કમળના વખાનું કર્યા તેથી રાજ તેનો આશય બેની ગયો છે એમ વર્ણવ્યું છે

(૬) રાજનું છેલ્લું ન્યાયક ' હું કમાઈ કર ના ' એનો ' હું કમાઈ કરતો નથી ' એવો અર્થ તપત્તી મહાત્મા કરીને કહે છે. તમે જા.

સ વરણુ—પ્રિયા ! એવો અર્થ કયાથી ગ્રહણ કર્યો ?

તપતી—તમારા બોલવાગાથી

સ વરણુ—મારે બોલવું તો આવા પ્રકારનું છે :

‘ ‘ ‘ શ્લોક. ‘ ‘ ‘

સુરસરાજિ રચિર સુલોચના,

ભમર જોઇ તજે દુઃખ મોચના

રસ વર્ના કેમજો અતિ પેખિયા,

અસ લખાં તણું શે દમ દેખિયા

તપતી—(નીચું જોઇ સકોપ) “ હંમે હોય તે જોડે આવે ”. યશનું

તે થઇ ગયા પછે આ ભમરે સુલોચનાને શૂ કરના તજે ? નજ તજે વાર
ઠીક છે ઠીક, પણ તમે તો પરાણીપદ આપનાની પ્રતિજ્ઞા કરી’ તીને ?
“ ગરજ સરી એટલે વેદ વેરી ” હવે એ શેનું સાલરે ? (૩)

સ વરણુ—પ્રિયા ! સવળાનું અવળું પાકવું એ બૂરણથી નહો, લોકની
તરણીઓ ભૂખિત હોય છે એ આજ મારા જાણવામા નવું આવ્યું ! તથાપિ
પ્રિયતમા ! અવણુ કર્ય અવણુ. (૪)

૨ શ્લોક—કૃતવિનિર્મિત સુરસ ઈ—હે દુઃખ મોચના ! ઉત્તમ રસની રાજિ
(યક્તિ) રૂપ તારા જેવી સુલોચનાને (સુદર લોચનરૂપી કમળવાળીને) લોધને ભમર
શૂ તજે ખરે કે ? અર્થાત્ નજ તજે ન તજવાનું કાલુ કહે છે રસ વર્ના ઈ—મે, નીરસ
કમળ તો ધણા જોયા છે, પણ આ રસના ખરે તારા દમ (નેત્ર) રૂપી કમળને મે દીડા
છે તે કેમ તણું ? અથવા મે મારી નજરે આ રસભર્યા કમળ (તારા નેત્ર રૂપી) દીડા
છે તે કેમ તણું ? ઉપમાન કમળને ઉપમેય નેત્ર કરતા દલગ ગળ્યા છે મઠે પ્રતીયા-
લ કંઠર.

(૩) રાત્રે કહેલા શ્લોકના પહેલા અવળાને “ રસની યક્તિરૂપ સુદર સુદર
ચના સી ” એવો અર્થ કરીને તપતી કહે છે હેય ઈ

(૪) નવું આવ્યું—અર્થાત્ મળ્યા સીએ તો એવી વાંઝાનેવી દોરે છે તે.
જ નહીં ધ, પણ દેખવાએએ તેવી દરો તે મે આજ જાણ્યું !

શ્લોક.

નવોડા તું જેવી, કદિક પતિથી જો કર તજે,
કદા પડે પૂરાં, દિનકર લહીને નવ બજે;
ભવિષ્યે એવું તો, શશિમુખિ જાને દૃષ્ટિ નિરખે,
(પશુ), પ્રિયા મિથ્યાભાષી, શશિકુળ વિષે કોણ પરખે ? ૩

તપતી—“હાયતું ક કણ જોવા હવે ક્યાં બારસો લેવો પડે એમ છે” ?

સંવરણ—તે તો નજ લેવા પડે જોઈએ, કિંતુ સ્વાતિસક્ષિત સંપૂર્ણપણે વર્ધ્યા સર્તા આતકને મૃધા તૃપ્તિર રાખનારને કાલા કેવાં જોઈએ કે માંડાં ? એ જો તારા જાણવામાં હોય અને તું ન કે’તો તને મારા સગ. (એટલું કહી જળાત્કારથી કુચમદને કરે છે.) (જ)

તપતી—જો જો હું બુધં પાડીશ હો ! મને પણે સુધી જઈ આવવા દો; પણે હું આપું છું.

સંવરણ—પ્રિયા તું મારા સમને પણ નથીજ ગણ્યારતી કે ?

તપતી—“ સમ ખાય તે તો સદાય જુહું. ” તમે મારું કહેવું તો રજો કરતા નથી; કહીએ છીએ કે મને પણે સુધી જઈ આવવા દો.

સંવરણ—પ્રિયતમા ! જો આવણ કરેય :

૩ શ્લોક—શિખરિણી. નવોડા ઈ—તારા જેવી નવોડા સ્ત્રી પ્રથમ સમાગમમાં લગ્નને દીધે બધ પામે એ સ્વાભાવિક છે, એમ છતાં તે બધ ન પામે એમ પણ કદીક બને, વળી પૂરેપૂરું (નાન અને કળાવપ નહીં) આજ દિનકર (સૂર્યને) લટીને (જોઈને) તેને ક્યારે નથી બળતા—અર્થાત્ ક્યારે નથી ખીનતા ? ખીને છે પરંતુ એ પણ કદાચ ન ખીને, તે શશિમુખિ ! એવું તો (હથર કહું તેડ તો) ભવિષ્યે જાને અથવા એવો બનાવ આપે ન જરૂર ભવિષ્યે જુએ, મતલબ કે અસબવનો કદાચ જા બર માય, તથાપિ દોષિયા ! આ શશિકુળમાં કોઈ મિથ્યાભાષી યોગ છે, એવું કોણ પરખી મને એમ છે ? અર્થાત્ મેં તને પૂછાતી પદ આપેવલુ વચન આપ્યું છે, તેમજ તારે સંકા કરવાનીજ નથી !
(જ) સક્ષિત—પશૂ. મૃધા—મિથ્યા. તપતીને જાહેર સ્વાતિસક્ષિ અને આતકને બન્ને સંવરણ દોષથી જિજ્ઞાસિનિજિજ્ઞાસ વધુચિ છે મારે દૃષ્ટાંતોડાર.

શ્લોક.

ધનિષ્ઠ અલખેલી જો, મુખ્યા ગણી ગઈ તદા ન તજવી તે;
વાતસાયન આગમથી, વિરહ વરતી વસું કયા રીતે ? ૪

તપતી—(કંઈ પણ જોઈયા આદર્શ વગર કેવળ અભિનય સહ નીચું
જોઈ પગના અગ્રાથી પૃથ્વી ખસે છે, તેની તેની રિયતિ જોઈ)

સ વરણ—હૃદયંગના ! તારે આમ કરવું હિચિત નથી. જો અવળું કર્ય

શ્લોક.

મુને પૃથ્વીપતિ સૌ સુરનર સુરિ કે, લાગિની જુમિ તપાસું,
હે રંબોર હવ તો રૌસગિય તજ દે, અર્ધું જે જુખ ગાસું;
લે વીખેરાયલી આ અલકલટ સહુ, વા પ્રિયા હું સમારું,
આ તારી કમુદીની કસ કસકસો છે, પીક જો હું નિવારું.

અપિચ—

(એટલું જલ્દી નીચા મુખને ઉંચું કરે છે.)

તપતી—(ઉંચું જોઇ) આગ શું કરો છો ?

સંવરણ—પ્રિયા ! નીચું જોવાથી નિષ્ઠ કરી ત્યારે ઉંચું જોઇ રહી !
માદયા ! શું મિથોન્મિથ વિના જોઇ રહી છું તે કેં તો ખરી ? જો ન કેં તો તને
મારા સમ. (જ)

તપતી—એમાં વળી સમ શા તે ? એ તો હું આ ધીરજવાળા પૂર્ણિ-
માના ચંદ્રને જોતી હતી ! (જ)

સંવરણ—(ચુંગન કરી) વારં આ તારો હૃદયચંદ્ર પણ જોવોજ
પ્રેમવાન થાય તો કેમ ?

તપતી—(સરિગત) અરે ક્યારેનાંય જલ્દીએ છીએ પણ આટલું
કમળે આણી આપતા નથી, તે શી રીતે ધીરજવાળા થવાના છે ? શું
અમે નારી તો નહિ જાણીએ ? અમારો એટલોય વિશ્વાસ નથી ?

સંવરણ—તે કમળ આણી આપું; આદ્ય શું ત્યાં આવે છે ને ?

તપતી—ના હું તો મારે અહીં ઉભી રહીશ. તમારે આણી આપવું
હોય તો આણી આપો.

સંવરણ—તે ઉભી રે ત્યારે હું લઇ આવું, જો જો પછે કંઈ પીળું
બાનું કાઢતી ?

તપતી—જાનાં કાઢવાનેજ દેવકન્યાપણું ત્યાંમું હશે નહિ વારં ? શું
બેસતા હશે તે ?

સંવરણ—(દહાલિંગન સહ ચુંગન કરી છૂટા પડી) પેલું સહુ
સરોજથી ઉંચું દેખાય છે તેજ તારે જોઇએ છીએ ને ?

તપતી—હા હા, એજ જોઇએ છીએ.

સંવરણ—(અધીરપણે) ઉભી રેજે ત્યારે હું લઇ આવું છું.
(એમ જલ્દી સરોવરે બાણી કમળ લેવા જાય છે.)

(જ) મિથોન્મિથવિના—(આ સંદર્ભે તપતીનું દેવ કન્યાપણું સૂચવ્યું છે.)

(જ) ધીરજવાળા—(આ સંદર્ભે રાત્રને ધીરજવાળો થવાની સૂચના

કરી છે.)

તપતી—ત્યારે નાહી તો નદિ જમ્યો ? (એમ કહી આમ તેમ જોતી અને રાજાને કમળ તોડવાના લક્ષ્યવાળો નિદાણી) કાવ્ય તમાસિકા કે ? એ આવું છું (એટલું જોલી ઉતાવળે દોડી જાય છે).

સંવરણ—રાંદરે વાદ ! આમજ ક્યું કે ?

શ્લોક.

ઉભી રે' ઠલી રે', અલબેલી કંઈ પડીય બૂલી તું;
અવળે પથ અજાણે, દુર્ખો બદ્ધ યારો અસત્ય જોવી તું. ૭

(એમ જોસતો રાજા ઉતાવળે તેની પાછળ જાય છે.)

(તમાસિકા તથા તરસિકા દોડતી દોડતી પ્રવેશ કરે છે.)

તમાસિકા—અબી વેલી વેલી આમ આવી જા, નીકર એ જોષ જશે. (લ)

તરસિકા—દવે શું એનું કરમ દેખવાનો છે ? મુજો ક્યારનોપ કાપર કરતો'તો; તે' ઠીક એને અવળે મારે ચઢાવી દીધો !

તમાસિકા—વિચક્ષણ છે એટલે જૂલો પડશે નદિ તો. જો બોમ જોજે એમ થયું તો પછે આપણું નામજ દેવાનું બૂની જશે !

તરસિકા—એનું તો જે થવાનું હશે તે યશે પણ તે' ભડકી રહેલી મૃગલીને ઠીક પાસમાં પકડાવી દીધી ! (ઇ)

તમાસિકા—હારે આપણે તે એ માથાકુટ ક્યા સુધી કરીએ ? અલી જો તો ખરી " હેવામાં હો અને મોઢે ના ", એ તે રકમું કમળ ખમાય !

તરસિકા—ના ના, એ તો તે' ઠીક ક્યું કે " લોહું ને લવાર " મેળવી દીધો. (એવે ખરબડાટ કરતો વસંતક પ્રવેશ કરે છે.)

વસંતક—મને અવળે મારે ચઢાવી અહીં જરામ મેડીઓ છે કે ? કેવતમાં કહ્યું છે કે " જે બાછડીઓનો સંગી તે ઢીકા પાટું ખાય વાંલા. " મારે કરમે તે તમે કર્યા લખાયા !

૭ શ્લોક—ગીતિ. પથ—માર્ગ

(લ) ઋ. ર જો. એ—વસંતક.

(ઇ) મૃગલી—તપતી. પાસમાં પકડાવી દીધી—રાજાને મેળવી આપ્યો

તમાલિકા—ઘણજુલું ! “ આવડે એટલું” બોલીએ નહિ અને ભાવે તેટલું ખમીએ નહિ. ” કાણે તમને કહ્યું’ણ’ કે એણી પા જળે ? (દે)

તરસિકા—અમે તો હજી કુમારિકાઓ છીએ, મારે જો બે’કપું બે’કપું બોલીશ તો અમારી સખીને કહી દઈશું. એ શું તે જ્યારે ત્યારે અવળું સનળું બેડયાજ કરવું ?

વસંતક—જૂઝ્યા નહ જૂઝ્યા ! પંખાળીને તે પૂરા પડાય ? વધારે બોલીએ તો હડી જઈ આપણામા નાખે. તમાલિકા ! તમેય કન્યા હશે ખરુંકની ? (બો)

તમાલિકા—હા કન્યા છીએ તેવું તારે કેમ છે તે ?

વસંતક—ના ના, મારે તો શું હોય ? આ તો હું વિચાર કરું છું કે તારા જેવડીને તે કન્યા કે કન્યોઆનવો ? મારાથી બેયેક મુઠ ઉંચા હશે નહિ વાર ? હોય, હડતી કન્યાઓ તે કંઈ જેની તેવી હોય કે ?

તરસિકા—અસિ જ્યા દેને એવું નામ; આત્મ સખી કને જઈએ, નીકર એના મનને ઝાણુ આવશે.

વસંતક—તમારા કે’વાની આપણને દખ કે દૂભાય નથી; ॥ કરીએ ! “ મામાહરા જડ્યા ” ! “ આ તે કંઈ કુમારના ધરતું હાલિતું છે કે ખદલી લવાય ? ” તમે સખી કને જશો તો અમે સખા કને કેમ નહિ જઈએ ? કાપા ને ડાપા તે કંઈ જૂદી પડનાની છે ? ” (એવે આમ તેમ જોતો અને તમાલિકાદિને જોઈ ગભરાટથી પૂછતો ગળ પ્રવેશ કરે છે.)

સવરણ—નમારી સખી ક્યાં છે ?

વસંતક—કાણે દેની ?

(દે) વસંતકે “ બે બાથકીઓનો ઇન્ ” કહેવત તરસિકા તમાલિકાને લાગુ પાળ, તેથી તે બે નણીઓ બાણે વસંતકનીજ સ્ત્રીઓ હોય એવો અર્થ નીકળે ॥ અને તે અર્થ સમજી પોતાને અપમાન આપેલું માની તમાલિકા કહે છે કે—“ આવડે એટલું ઇન્.”

(બો) પંખાળી—માખેવાળી (તપડીની સખીઓ હોવાથી)

સંવરણુ—હા હા, તમાલિકા જે હોય તે મને સત્વર જણાવી દે; સાચા-
ના તો જાણવામાં હોવી જોઈએ કે નરેન્દ્ર આગળ અસલ જોડણી નહિ ! (ઘી)

વસંતક—અરે એમના જાણનામાં તો ધૂલે નથી ! હાં હા મને જૂનો
પાઠવાણું કાચું દવે હું સમજ્યો. વયસ્ક તમે અમે જૂઠાં પડ્યાં સાર પછેતું
એમનું મોં તો મેં હમણાં જ દીઠું છે !

સંવરણુ—તને કાણુ પૂછે છે ? તરલિકા કેમ કોઈ જવાબ દેતા નથી ?

તમાલિકા—દેવશી ! અમારા જાણવામાં કંઈ પણ નથી; આપની
પાસેથી એ કેમ કરી જઈ શકે ?

વસંતક—શિકારીના પાશમાંથી હરણી જાય તેમ !

સંવરણુ—(સકોપ) વસંતક ! તમાલિકા, તમારા જાણવામાં નથી ? (ક)

તરલિકા—(સકોપ નમન કરી) ના મહારાજ ! અમે કંઈ પણ
નથી જાણતાં.

સંવરણુ—ત્યારે એ મારી પાસેથી જાંચ કર્યાં ? હું આગ તેમ જાંચ
જોઈ જાયો પણ કંઈ શોધ લાગતો નથી.

વસંતક—આપણને પૂછે છે કાણુ ? પણ ઉડી ગયા હોય તો !

તમાલિકા—શાંખ વસંતક ! નરેન્દ્રવધુ ચર્તાજ તેવી ઉર્ધ્વગતિનો
અવરોધ થયેલો એટલે એ કલ્પના નિષ્ફળ છે (લ)

સંવરણુ—સારે તેનો ઉતાવળે શોધ કરવો જોઈએ

વસંતક—હા હા, તેમ સત્વર કરવું જોઈએ. આ વન ગોઆર તો નથી !
અરે એમ હશે તોય એના તે શા બાર છે કે સુરસુતા અને વૃતન કેરીને તે
સંતાડી શકે ! વયસ્ક આમો શોધ કરીએ અને જે કંઈ જણાય નહિ તે
સરસંધાણુ કરી આખા વનની વેતરણુ કરી નાખીએ ! (ગ)

(ઘી) સખીઓએ વખતને સંતાડી હરો એમ ધારી રાત્ર આને પ્રથમ કરે છે.

(ક) વસંતક !—આ રાજા જોડીને તેને જાણતો જાંચ કરવાની સૂચના
કરી છે.

(લ) નરેન્દ્રવધુ—રાજાપત્ની. ઉર્ધ્વગતિ—એવે જવાબી રાજા. અવરોધ—
અટકાવ.

(ગ) સુરસુતા—દેવકી.

સંવરણ—વાયાગપણું ઓણું કરય, નીકર કંઈ વધારે ઓણું કરી જવારો.

તમાલિકા—(નમન કરી) એ આ દિયામાંજ ગઈ છે ને ?

સંવરણ—પણ એમ તો દુઃખે જોઈ આવ્યો.

તરલિકા—દેવધી તમે અમારી પાછળ ધીમે ધીમે આવો. અમે આગળ જઈ જોઈએ છીએ.

વસંતક—નવરસ ! આ અવસર ગમે ત્યાં બેસી મોજ ખાધ લીધા જોવો છે ! તમાલિકા તમે તેમ કરો અમે એમ કરીશું. (તમાલિકા ને તરલિકા ઉતાવળે જાય છે અને પછે વસંતક તથા રાજ્ય ધીમે ધીમે જતા છે)

(તપોવનમાં આશ્રમ નિકટ રમતો બાગક અને તપતી પ્રવેશ કરે છે)

(૫)

તપતી—(ગભરાયેલે વેગે) હાય હાય ! મેં અકરમણે આ શું કર્યું ? નથી મગતા તમાલિકા, તરલિકા કે વસંતક ! બૂમો પાડી પાડીને મારો તો ધાંટાય બેસી ગયો ! હાય હાય ! હવે મારી રી વને યશે અને હું કયા જમણ ? પ્રિયતમ દુઃખી, હવે એમ કોઈ દહાડો નાતી નહિ જાઉં ! હાય હાય ! તમારા વગર મારી એક પગ પણ કેમ જશે ? હવે હું મારી સખીઓનેય નહિ સલામ, માટે મને જ્યાં હો ત્યાંથી આવી મગો, આવી મગો ! (આતુ કયા સર્તા કોઈ પણ જવાન દેવ નથી તેથી ગભરાયેલા જેની આગ તેમ પરિ ક્રમણ કરી) અરે આ કોઈ મુનિનો આશ્રમ છે, ચાલ્ય ત્યાં જઈ તજવીજ કરે. હાય હાય ! મારા કરમનાય બોમરતો દુઃખ, આ તપોવન કર્યા ! (એવે રમતા બાળકને જોઈ) આ કુમાર કોનો દશે ? કેવો રૂપાળો છે ! જાણે ચોડી ચોડી કણકે ન ધકચે હોય ! (બાળકની કને જઈ) બાઈ ! બાઈ ! હું કોનો કુમાર છું ? તારું નામ શું ? (બાગક ચરવાને જ્યાં જેથી દોગી બાધવામાં નિમગ્ન હોનાથી જોતો નથી તેથી) બાઈ બોલીશો નહિ કે ? અલ્યા બોલ્ય તો ખરો ! (બાળક સાચું પણ જોતો નથી) જોતો છે કે શી જવા ! (૬)

(૫) પ્ર. ૩ જો

(૬) જ્યાં—વૃંધાની પશુ. નિમગ્ન—દુઃખે—એકાગ્ર.

કુમાર—(સંકોપ) તારો બાપ બોળરો, બોળરો બોળરો કરતી ના; દીથી હોય તો ! જ નથી બોલતા.

તપતી—લે ભાઈ રે'વા દે, ના બોલીશ ! વાઝ અહીં કાણુ રે'છે એટલું તો કહીશ ની ?

કુમાર—અમારા દાદા (એટલું કે'તા શરવે જે દોરી જાધતો હતો તે ન જ ધાતાં પડી જાય છે તેથી ખીજવાછને) અમારું ના જ ધાયું તે; એ' એ' જો મોટી ના જોઈ હોય તો; હું તો—કહું છું રે—

તપતી—(સરિમત) અધ્યા છોકરા ! તુ તો મને પકુ દેખાય છે, લાવ્ય જાંધી આપું.

કુમાર—(ખબા મઢાવી) તે પરાવી નાખ્યું, તે તું લે; હું સેનો લાવી આપું તે ! જોવે ભાની આપશે જ અમાલાલ ! બાંધી આપે.

તપતી—લે ભાઈ ! હું લઈને જાંધી આપું છું પણ પછે તારા દાદાનું નામ કે'વું પડશે હો !

કુમાર—અમારે કે'વું હશે તો કહીશું, નહિ તો નહિ કહ્યે.

તપતી—બા, મારો ભાઈ નહિ ! એટલું તો કે'જે કે'જે ! (એમ વાતો કરતા શરવો લઈ દોરી જાધે છે અને પછેથી તેને સોધતાં પે'લાં તમા લિકા તથા તરલિકા અને થોડી વાર પછે વસંતક તથા રાગ પ્રવેશ કરે છે).

તમાલિકા—(ધીમેથી) દેવશી જરા ધીમે ધીમે આવો; જુઓ પેલી જીભ રહી ! એના પર કોપ કરશે નહિ, એટલી મારી વિનતિ છે !

વસંતક—કેવી ગાંડી ગાંડી વાતો કરે છે ! એમને જોઈ મારા વવરવના અંતરમા આનંદ જ સમાઈ શકતો નથી કે તેને ઉલસાઈ જતો જોઈએ છીએ, તો મિચારા કોપને રે'વાની ક્યાં જમા મળવાની છે !

સંવરણ—(સરિમત) વવરવ ! તારું કે'વું સલ છે. તમાલિકા ! એ શુ કરે છે ! અહોહો ! ક્યાં મુઘી આતી પો'તી છે ! (સદાસ) મુઘતા ! મુઘતા ! હીક છે હીક છે ! (ચ)

તરલિકા—દેવશી ! પેલા કુમારને કઈક જાંધી આપે છે.

સંવરણ—(ખાતક બણી જોઈ) અરે એ કુમાર મનો છે !

(ચ) સદાસ—દાસ્ય સાથે. મુઘતા—મુઘાપડું. હીક છે હીક છે !—મ . થાત મુઘાવરથા એવીજ છે—એ અવરથામાં એમજ કાવ્ય.

(નેત્રપદ્મની કરી) તમાલિકા ! તમે જે પેલેથી જાવ. અમે પછે આવીએ છીએ. (અને જળી નેત્ર કરે છે અને જીજ્ઞાસાથી રાત્ર પળ નેની પામે જાય છે.)

તમાલિકા—(સદાસ) સખી આ શું કરવા માડ્યું છે !

તપતી—(અમકીને) કામ મળી તમાલિકા ! (ચરવે નાખી દેખ તેને બાકી પડે છે અને તેથી કુમાર ખીજવાઇ આ પ્રભાવે બોલે છે.)

કુમાર—બોલાઉ મારા દાદાને ? ક્યમ નાખી દીધું તે ? તારા બાપની મતા દશે ! હું—તો—કહું—રે—

તરલિકા—અહ્યા છેકગ ! શું છે ! આ ઉભા છે તે જોયા ? મારશે !

તપતી—(રાજને લેઇ) સમા કરશે, હું જાતુ અચકાઇ મોઝ !

વસંતક—“ દાયનાં કર્યાં. દેવે વાગ્યાં ” ! બોમ તો અમારા છે.

કુમાર—અહીં જો ! બાધી આપે છે કે નહિ ? આજ મારી ગા કને ! બોલાવું મારી માને ? જો—મા—રે (એટલું બોલી દોડી જઈ તપતીનું લૂકું આવી બેઝે છે.)

તમાલિકા—આપો રે ! બહીંથી ! એમ કેમ કરે છે તે ? અત્યા વસંતક જોના “ જે કાન વચ્ચે માથું ” કરય. જા એને પકડી પેલા “ મકોડાની કોડીમાં ” નાખી આવ્ય !

કુમાર—અરી જા જા, તારી મોઢી ના દીધી હોય તો ! એક અમકું બરીસ કની તો રસવાજ કરીસ !

સંવરણ—વચ્ચે ! આ કુમાર કેટલો નીકર છે આટલાં બધાં અપરિમિત માણુમેથી કિમિત પણ મહારાતો નથી. પ્રિયા જો શું કરવાનું કે’ છે ?

તપતી—એતો જડો ગજેપડુ છે. કે’ છે કે આ સગવાએ દોરી બાધી આપ્ય. પોતાથી જંધાતી નથી ને જોરજુલમે બંધાવી લેતી છે. લુગોને દવે રડયા “ બધેય બળિયાના જે વાગ દેખુ. ”

વસંતક—માત્ર તમારા પ્રત્યે મારા વચ્ચેના નહિ !

સંવરણ—અહ્યા કુમાર ! વાવ્ય હું બાધી આપું.

કુમાર—ના જોજ બાધી આપે; તને અમે શું કરવા કહીએ તે ! અમારી તો જલારાત ખીજવને કે’ છે ?

વસંતક—અરે જા જા નથી બા રી આપતા. આપે અમે કે નહિ ?

(એટલું કહી તેના સામું જોઈ આંખો કાઢે છે, તેથી કુમાર રોષમાં આવી જઈ પડેલા શરવો લઈ વસંતકને મારતો જાય છે, ને મોટેથી રડે છે અને આ પ્રમાણે બોલે છે.)

કુમાર—ઓ દાદા, ઓ મા; જોને આ મને મારે છે. જોજે હો હું અને મારી નાખીશ. તારાં બાપતું બધાં જોએ, તું કેમ અમારે અહીં આવ્યો છે ? (બધાં નાંહો માંદ તાળી લઈ દસે છે અને વસંતકને આ પ્રમાણે કહે છે)

તપતી—જેર તો આટલું જ છે કે ? હાથ હાથ ! છોકરાના હાથનો માર ખાધો ! ૧૨હાં છૂટી પડ્યાં !

વસંતક—(બાળક પર કોપના આવેશથી દોડી) જઈ ઉભો રે' તારી વેતરણ કરી નાખું છું !

કુમાર—(જરા ખુશ આવી ન જમતાં) હવે ક્યું ક્યું ! તારા જેવી છોકરીઓ તો બહુ જોઈએ છે !

સંવરણ—કેમ અધ્યા છોકરા ! તોશન કરીએ કે ? ઉભો રે'.

કુમાર—ઉભાજ રહ્યા છીએ તો ! જ જ તાગથી શું થવાતું છે ? ઓ મા ! જોને આ બધા મને મારે છે. હું તો—રે—કહું છું—રે—એતી—રે (એટલું બોલે છે એવામાં તેનો રૂદન શબ્દ સાંભળી જોગણ વેશવાળા સુમેચના, સુકેશી, માલતી, માધવી અને મોગીના વેશવાળા સત્તા સળેલા રામસિંહ તથા રણજિતસિંહ આમ બોલતા પ્રવેશ કરે છે.)

રામસિંહ—કોણ છે એ કોણ કુમારને રડાવનાર ? શું તે બે માથાં ધરાવે છે ? (એટલું બોલી જુએ છે તો મહારાજ સંવરણ આદિકને જોઈ ગભરાય છે.)

સુમેચના—કુમારને રડાવનાર કોણ છે તે ! (તેને બોલતી અટકાવી શીમેથી)

સુકેશી—સખી ! આર્થપુત્ર આર્થપુત્ર ! (એ શબ્દ સાંભળી સામું જુએ છે અને રાત્રને જોળે છે ? એટલે ક્રોધાવેશ દોડી જઈ કુમારને તેડી લઈ ચાલવા માંડે છે; તેની કને ન રે'તા કુમાર આ પ્રમાણે બોલે છે.)

કુમાર—જ નથી આવતા ! એ અમને મારનારો કોણ તે ? (એમ બાળકના બડબડા મતાં તેને જગાડીને લઈ સુમેચના આગમમાં જતી રહે તે જોઈને)

સવરણ—અરે ! એને એમ શું કરવા કરો છે ? હોય, એ તો જાગા રાગ છે ! અમે તે એને મારીએ એમ તે કંઈ થાય ? કિન્તુ કુમાર મદાધૂર્ત છે. મદાત્મા ! શું એ મુનિ કુમાર છે ?

તપત્તી—આર્ષપુત્ર ! એને રડાવીને યોગિણી તરૂં મવા નેથી મારો જીવ તો કપાર્ષ જાય છે. આપણાથી કેમ કંઈએ કે'વાય ? (ડ)

તમાસિકા—અરે મને તો એમ થયું કે જાણે એમને ! લાક જવા દઈએ, પણ આપણને તો એણે મ'ભાજન કરી નાખ્યાને !

વસતક—મને તો કાંઈ દિમાયતીતો છોકરો હોય એમ લાગે છે ! નીકર એટલું છોકરું તે મને મારી જાય ! અરે જાણક ! તે તો આ પરિચામા ધૂળ નાખી અને મને રમકડા જેવો બનાવી દીધો ! (જ)

સવરણ—(સરિમત) હા એ તો ખરું ! મદાત્માઓ ! એ કાનો કુમાર છે ? અમને તો એણે એવા એવીલા કરી નાખ્યા કે આપને પ્રણામ પણ કરી શક્યા નહિ (તેને આમળ મોનતો અટકાવી)

રજુજિતસિંહ—મદાગજ ! આશ્રમમા પધારી આપ અમારા ગુરુ છને મળો એટલે તે સવ પાતળી સમજણ પાડશે (એટલું બોલે છે એટલામા તપત્તી કૂસ થઈ ગયેલા વનિષ્ઠશિષ્યશાનિદેવ આશ્રમમાંથી બાકેર આ વે છે તેમને જોઈ સવરણાદિ સવ પ્રણામ કરે છે)

શાંતિદેવ—મદ્ર મવતુ અરે કાણુ છે ? જાવ જઈ આસન લાવો, અને અર્ધ પાદ વડે રાજન્નપિનું આતિથ્ય કરો વત્સ ! સુખી તો છો ને ? (ક્ષ)

સવરણ—(નમ ! કરી) મદાત્મા જોની કૃપાથી શું ન હોય ? (એવે જોગણના વેષવાળી 'માધવી આસનાદિ અર્પણ કરી સર્વો સન્મા ! પૂરક બેસાડે છે, ત્યાર પછે)—

શાંતિદેવ—તમે ઉતાવળે નમરમા જઈ રાજન્નપિને યોગ્ય એવા બોજ નાદિ લઈ આવો, જાવ ઉતાવળે જઈ આવે, જાણે મવા નથી હો ? (ગમતિ હ જાય છે)

(છ) વે ગિણી—સુતેવના

(જ) પરિચામા—પણિયામા પૂર્વજ વાચક * પરિચા રાજદનો પ્રાગ અર્ધ દારવાયે કર્યા

()

સ વરણુ—મહાત્મા ! જોટલો જરો થય અમારે નિમિત્ત ન કરવો.
જોઈએ.

શાંતિદેવ—રાજા ! તમારે માટે જે કરીએ તે જોઈએ.

સ વરણુ—મહાત્મા ! અમે તો મોતી ઉપાધિરૂપ થઈ પડ્યા.

વસ તક—રથરથ ! શાસ્ત્ર જાણનાર તો મધુન સમજે, અમાગ જેણે
ન સમજે તેની વાત નારી છે ! (જ)

શાંતિદેવ—જૂદેવ ! તમારે કેવું સહ્ય છે.

સ વરણુ—મહર્ષિ ! હવે કંઈ બોલવા જેવું નથી, કિન્તુ જો જામ ન
હોય તો પેલા કુમારને અહીં બોલાવશો અને આ મેં ગી વેશે શસ્ત્ર ધરનાર
કોણ છે તે ક'શો.

શાંતિદેવ—રાજાકપિ ! એ કુમાર અધુના અહીં નહિ આવી શકે,
વત્સ ! શશિકુળની શી પ્રશસા કરીએ ?

શ્લોક.

દ્વિજવર વન પૂરે, પૂર્ણ સંતોષ પામે,
અરિગણ તૂણ તુડે, લેખને શીર્ષ નામે;
પ્રથમ લગન વાળી, મુખ્ય નારી રથપાએ;
અનુત કુળ અખિલે, શ્રમથી ના જપાએ

સ વરણુ—(વિચારમાં પડી ગયા જેવે વેગે) ઋષીશ્રવ ! આપ ॥ જે
વા મહાત્માઓની કૃપા એજ એ કુળની પ્રશસાનું કારણ હોતું જોઈએ (વ

(જ) જનુય—આવિષ્કાર કરવું જોઈએ તે વસ તકની સંભોજનપ્રિયતા વર્ણને
વિદુષકપણ વ્યક્તિ મુર્ચ્છા છે

૮ શ્લોક—માનિની મુગ્ધતાના પાશ પીપદ કાચમ રજાવવાની તાલમેલ આ
શ્લોકમાં કરી છે વન પુરે—વનમાં અને નગરમાં અરિગણુ ધન—રાત્રીમાં સમૃદ્ધ તુડે
(મુળમાં) તૂણ (વાસ) લેખને શીર્ષ (માડ) નામે છે પ્રથમ ધન—જેવું પ્રથમ
લગન મધુ દોષ તેજ આ ચંદ્રકુળમાં મુખ્ય નારી રથપાવ છે—પરાપૂર્ણી એમ યત્ન
આપ્યું છે મનુષ્ય કે તમે પણ તેમજ કરોછો અનુત ધન—અને અખિલ કુળમાં કોણી
જોએ અનુત (અસવ) જપાવ (જે વાત) નથી ચલતા કે અખિલે સાગી રાખી
તમે મુગ્ધતાને જે પટ્ટાપીપદ આપ્યું છે તે ફેરવી ગણ્યો નહીં.

સતકને ધીમેથી) વચ્ચે ! આ કદ જોનારા આવ્યા હોય એમ લાગે છે, કેમ
વાર ખરેક ? અન્ય વર્ગ પણ પરિચિત હોય એમ લાગે છે. (૮)

વસંતક—(ધીમેથી) કાંઈ વાર મોઢક મારવા ત્યાં આની ચઢ્યા હશે,
તેથી એમ જણાય છે

શાંતિદેવ—ગજ સપિ ! આમે એ ડુળની પ્રસ સા આવા પ્રકાર ની પણ
શ્રવણ કરી છઃ

શ્લોક.

અખલા રક્ષણ આદર, સાદર સમયે સદેવ પૂરાયે,
શશિકુલ વર્ણન શેષે, સર્વેશે પણ કદાપિ નહિ થાયે

વસંતક—(નમન કરી) મહાત્મા ! એવા પ્રસ સનીય ધારા ખડિત
ચઈ ગયા હોય તો ? (૮)

શાંતિદેવ—લાઈ ! તમે કાણ છો કે ચંદ્રકુળ વિશે આવા મિથ્યા તર્ક
કરો છો ? જુઓ શ્રવણ કરો

શ્લોક

સદા સૂપ માં તાપ સતાપકારી,
કદા ચંદ્રની ચદ્રિકા એવી ધારી ?
સ્વની એષ્ટતા સૂર્ય દેવે નિસારી,
સુતા અર્પા આ સત્યવકતા વિચારી

૧૦

(૮) વિચારમા ઈ—(મુનીશ્વરના કહેવાનો મર્મ સમજ્યાથી)

૬ શ્લોક—મીતિ અખળા ઈ—ચંદ્રકુળમા અખળાનું રક્ષણ કરવાના આદરથી
સાદર સમયે સમયે સદેવ પૂરાયા કરે છે એવા શિશુકુળ વર્ણન શેષ નાગથી નહીં થાય
એટલું નહીં, પણ સર્વેશ (શક્તિદેવ) થી પણ થાય નહીં

(૮) પ્રસ સનીય—વખાણવા યોગ્ય

૧૦ શ્લોક—જુલગ પ્રયાત ચદ્રિકા—ચાંચ—ચંદ્રપ્રકાશ મતલબ ૨ સૂર્ય
પરિતાપ ઉપજાવે છે અને ચંદ્ર શીતળતા ઉપજાવે છે. પરિતાપ ઉપજાવનારા સૂર્યવશીઓ
કરતા શીતળતા ઉપજાવનારા ચંદ્રવશીઓ એક છે એમ ધારીને સૂર્યે સ્વની (પોતાની)
એષ્ટતાને ભૂનીને તથા આ સવરણ રાજને સત્યવત્તા વિચારીને પોતાની આ સુતા
(તપતી) અર્પા છે ! સત્યવકતા છે માટે સુતાચલાનું પરમસ્થિતિ કાયમ રાખશે,
એ દેવનિ છે

સ વરણુ—મહાત્મા ! એવો જોયો ત્રગ અમારે નિમિત્ત ન કરવો જોઈએ.

શાંતિદેવ—રાજા ! તમારે માટે જે કરીએ તે ઓછું છે

સ વરણુ—મહાત્મા ! અમે તો મોગી ઉપાધિરૂપ થઈ પડ્યા

વસ તક—નયત્ર ! શાસ્ત્ર જાણી તાર તો મધુય સગજો, અગામ જે રા ન સમજો તેની વાત નારી છે ! (જ)

શાંતિદેવ—જુદેવ ! તમારે કેવું સલ છે

સ વરણુ—મહર્ષિ ! હવે કંઈ જોઈવા જેવું નથી કિન્તુ જો જાણ ન હોય તો પેલા કુમારને અહીં જોલાયશો અને આ થે મી વેશે શસ્ત્ર ધરનાર ક્રોધુ તે પ્રેશો

શાંતિદેવ—રાજમહર્ષિ ! એ કુમાર અધુના અહીં નહિ આવી શકે. વત્સ ! શશિકુળની શી પ્રશસા કરીએ ?

શ્લોક.

દ્વિજવરવન પૂરે, પૂર્ણ સતોષ પામે,
અરિગણ તૂણ તુડે, લેછને શીર્ષ નામે,
પ્રથમ લગન વાળી, મુખ્ય નારી રથપાએ,
અનૂત કુળ અખિને, જીભથી ના જપાએ

સ વરણુ—(વિચારમાં થડી ગયા જેવે વર્ણે) નરપીથર ! આપણ જે વા મહાત્માઓની કૃપા જોજ એ કુળ ની પ્રશસાતું કારણ હોતું જોઈએ (વ)

(જ) જનુય—અતિથિ કરતુ જોઈએ તે વસતકની સખેત્તનપ્રિયતા વર્ણને વિદ્વષકપણ બ્યજિતા મ્યું છે

૮ શ્લોક—માવિની સુતોચનતુ પટરાલીપ કાયમ રખાવવાની તાવમેલ આ શ્લોકમાં કરી છે વન પુર—વનમાં અને નામત્મા અરિગણ હૃદય—જનુઓના સમૂહ તુ (મુખમાં) તૂણ (ધાસ) લેછને શીર્ષ (માડ) નામે છે પ્રથમ ધૃ—જેવું પ્રથમ લગન થયું હોય તેજ આ વદ્ધકળમાં મુખ્ય નારી રથપાય છે—પરાપૂર્વથી એમ થયું આવ્યું છે મતવત્ર કે તમે જન્મ તેમજ કરોછો અનૂત ધૃ—અને અખિય કુળમાં કો મી જન્મે અનત (અસય) જપાતુ (જેવાતુ) નથી મતવત્ર કે અખિને શાન્તી રાખીને તમે સુતોચનાને જે પટરાલીપ આપ્યું છે તે ફેરવી રાખો નહીં

સ તકને ખીમેથી) વપરય ! આ કહ્યું જોવામા આવ્યા દાવ એમ લાગે છે, કેમ
વાર ખાત કી ? અન્ય વર્ગે પણ પશ્ચિમ દાવ એમ લાગે છે. (૮)

વરા તક—(ખીમેથી) કાષ્ટ વાગે મોટક મારવા ત્યાં આવી મદદવા દુગે,
તેથી એમ જણાવે છે

શાંતિદેવ—ગજ સુતિ ! અમે એ કુળી પ્રસ સા આવા પ્રકાર ની પણ
અવલુ કરી છ:

શ્લોક.

અનસા રક્ષણ આદર, સાદર સમયે સંદેવ પૂરાયે,
શશિકુલ વર્ણન રોયે, સર્વેયે પણ કદાપિ નહિ યાયે. ૯.

વરા તક—(નમન કરી) મહાત્મા ! એવા પ્રસ સનીય ધારા ખાતિત
યર્જ મયા હોય તો ? (૮)

શાંતિદેવ—શાષ ! તમે કાણ છો કે અંદ્રકુળ નિસે આવા મિથ્યા તર્ક
કરો છો ? જુઓ અવલુ કરો .

શ્લોક

સત સુવર્ગા તાપ સતાપકારી,
કદા અદની અદિકા એવી ધારી ?
સ્વની શ્રેષ્ઠતા સર્વ દેવે નિસારી,
શુભા અર્પા આ સત્યવર્તતા વિચારી ૧૦

(૯) વિચારમા ઈ—(મુનીશ્વરના કહેવાનો અર્થ સમજવાથી)

૯ શ્લોક—મિતિ આવા ઈ—અંદ્રકુળમા અનજાતુ રક્ષા કરવાના આદરથી
સાદર સમયે સમયે સંદેવ પૂરાયા કરે છે એવા શિશુકુળ વર્ણન રોય નામથી નર્મી ધાવ
એટલું નહીં, પણ સર્વેય (શ્રદ્ધા) થી પણ ધાવ નહીં

(૮) પ્રસ સનીય—વખાલુવા યોગ્ય

૧૦ શ્લોક—જુનગ પ્રવાત ચ દ્રિશ—ચાલુ—અંદ્રકુળમા મતન ૯ સૂર્ય
પરિણામ ઉપજાવે અને અંદ્ર રાક્ષસતા ઉપજાવે છે. પરિણામ ઉપજાવનારા સૂર્યવંશીઓ
કરતા શીતળતા ઉપજાવનારા અંદ્રવંશીઓ એટલે એમ ધારીને સૂર્ય સ્વની (પેતાની)
એટલાને ભૂતીને તથા આ સવરુ રાજને સત્યવર્તતા વિચારીને પેતાની આ સુવા
(તપતી) અર્પા છે ! સત્યવર્તતા છે મહિ સુતોવનાલુ ખરતીપદ કાયમ રાખશે,
એ કવનિ છે

અપિગ—

શ્લોક.

મનેચ્છ મરોડી, તપે તે ન તોડી,
પ્રમદ પાગળી પ્રોડી, નમે દરન જોડી;
ન મેં અર્થ જોડી, ન નિર્મિત વખોડી,
જાતી કાળિ જોડી, ન દે સત્ય છોડી ।

૧૧

વચાંતક—સારે એવી દરો મદારાજ. " ખાખરની ખીમોડી તે સાક-
રનો સવાદ થી રીતે જાળે ? " (૬)

સંવરણ—(આસોઝીસ સહ) મદાતમાએને અન્યથા કે'વાની આવ-
રમકતા શી ? (૬)

તપતી—(પીમેથી) દસા ! આ આવ્યા પ્રકારનું કેમ બોલતા દરો
અને એ તે કાને સંભગાયતા દરો પાર ? (૭)

સંવરણ—(પીમેથી) પ્રિયા ! ચંદ્રકળને કલંક લગાડનાર નર મારા
પિના અધાપિ કાઈ થયો નથી. (એટલું કહી આંખ મીચી દીધે નિઃશ્વાસ
નાળે છે, અને આંખ ઉપાડી જોતાં કુસર્પિત, પોતાનાં ટૂંક માતાજી, પ્રધાન
અને સેનાપતિને ઉતાવળે પ્રવેશ કરતાં જુએ છે, તેથી એકદમ ઉડી ઉભો
થઈ ઉભાને સિરસાઈમાં અને ઉભાને પધાધટિત કરે છે. તેજ પ્રમાણે તપતી
અને જીભ સર્વે પશુ કરે છે.)

૧૧ શ્લોક—મુનંગી. તપે—તપ વટે. અર્થ—દ્રવ્ય. તેથી—ખેંચીને (જનકકારથી.)
આ શ્લોકમાં પણ ઉલ્લા અત્યંતમાંનો સત્ય શબ્દ સુલોચનાનું ' પટરાનીપદ કાયમ રાખવાનું '
સૂચને છે.

(૬) એડી—(પ્રશંસા.)

(૬) આસોઝીસ હૃ—તપતીને આપેલું વચન પ્રમાણુ રાખવું કે સુલોચ-
નાનું ' પટરાનીપદ કાયમ રાખવું', એ નિરેશોદ્ધે સંકટ પ્રાપ્ત થવાથી આસોઝીસ દ્વારા
તેના મનની ઉપવિષાય વર્ણવી છે.

(૭) જાપિના જોડવામાં વ્યંગ્ય છે, તે તપતી સમજે છે, તેથી કહે છે :
દસા હૃ.

કુલપતિ—અદો પ્રનાપી ! શોક ચા કાજે કરે છે ? આ કુળમાં તારા જોયો નરવર કોણ યમ ગયો છે, કે જે સુરેશના પ્રાપ્ત કરી શકયો હોય ? (ત)

સંવરણ—તેમ મારા જોયો અધમ નર પણ મેળુ યમ ગયો છે, કે જેણે પ્રભાવનના કદ સાધુ પણ ન મેળ્યું હોય ?

કુલપતિ—જેણે આવા સચિવ સેનાની સંતુટ રાખ્યા હોય તે મને આ કેમ સમજ કરી નહિ શકે ? (ય)

મુખેણુ—દેવશ્રી ! જ્યાં સાદાત્ત અહરેવ જોવા કુલપતિનો નિવાસ, ત્યાં પ્રગતને દુઃખતું સ્વપ્ન પણ દેખાંથી આવે ?

વીરકેતુ—દેવશ્રી ! તપોગણે અનારટ્ટિ ટાળી એવું સુખ કિયા નૃપાળની પ્રજાએ ભોગવ્યું છે ?

સંવરણ—એ સર્વ સત્ય છે, કિન્તુ આ મારાં જલ માતૃશ્રીનું સ્મરણ પણ નહિ ! શિવ શિવ !

કુલપતિ—પુત્ર શુકલ વધૂસદ્ આવી નગન કયે તો માતા સર્વ કદ વિસરી જાય, એવું શાસ્ત્રવચન છે.

સંવરણ—(દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખી) વગર કારણે અળખાતો વનલાગ ! (સભા) મહાત્મા ! મારાં અકૃત્ય અને કંપાથી દે છે !

કુલપતિ—વત્સા શુભોચના ! અદો આખ્ય. (એ સંભળી રાજ અમકે છે, અને ત્રણ સખીઓ અને કુમાર સદ્ શુભોચના પ્રવેશ કરે છે, તેને જોઇ રાજમાતા અદિક દર્પે ઘેસાં જેવાં થઈ જાય છે, અને બાળકને રાજમાતા ઉતાવળે તેડી લે છે. તેથી કુમાર)—(દ)

કુમાર—મા આ મને કેમ લે છે તે ? અમે તો નથી જવાના જા.
મુહિવ્યા—ગાપુ ! મારી પાસે આવવું પડશે. પેલી હું ને પછી જીત જાયાં. પૂછ તારી માને.

(ત) અહીં સૂર્યસુતાની પ્રાપ્તિરૂપ અદ્ભૂત અર્થની પ્રાપ્તિ વર્ણવી છે, માટે નિર્વેદજ્ઞસાધિત્વ ઉપગ્રસ્થન નામે અંગ વર્ણવ્યું છે.

(ય) સચિવ—પ્રધાન. સેનાની—સેનાપતિ. અર્થાત્ પ્રભાવ કદ સામી તે નમ્ર ન રાખી તેમાં પણ કાંઈ દોષ નથી.

(દ) અહીં કાર્યનું દર્શન વર્ણવ્યું છે માટે નિર્વેદજ્ઞસાધિત્વ પૂર્વજ્ઞાવ નામે અંગ વર્ણવ્યું છે.

સુલોચના—(સર્વને નમન કરી ઉભી રે'છે તેને પોતાની કને ખેંચી
સહ સુદિવ્યા બેસાડે છે)

કુમાર—મા આ મને માગતા'તા તે દાદા એમને કાઢી મૂકાને !

સુદિવ્યા—ભાઈ આ તો તારા પાપ યાચ એમને એવું ના કહેવાય

સ વરણુ—(અત્ય ત થયેલો દરે કંઈ સાબરી આવનાથી દબાઈ જવા ની
સાથે નિ શ્વાસ નાખે છે) (ધ)

કુલપતિ—વાસ ! ચિતાનો ત્યાગ કરચ પગરાણીપદ વતસાં સુલો
ચના ભોગવે અને કુળની વિશેષ પ્રશસા તપતી તતુજથી થાપ એવો મારો
આશિર્વાદ છે (ન)

સ વરણુ—(સદૃશ્ય નમન કરીને) કુલપતિ ! આ તો આપણું શ્રાતિ
દેવજની : પીળા જંધાનુ ઓળખાણુ તો જેમ તેમ કરી પડ્યું, કિંતુ આ
મહાત્મા તો હમણાજ લક્ષ્મી આવ્યા !

કુલપતિ—હા એજ આ ઉભય સામંતોના શુદ્ધિજાએ આ શુભ અવ
ધર જોવા વારો પ્રાપ્ત થયો સદૃશ્યરીઓને પણ મન્યનાદ થયે છે

સદૃશ્યર્યાદિ—મહાત્મા ! એ સવ આપનો ગદ્ગિગા છે સાતિદેવ
મહાત્મા ન હોય અને એમાનુ કંઈ જાને પણ નહિ કોઈ કંઈથી અને કોઈ
કંઈથી આવી મળ્યું. આપની કૃપાથી સર્વે સારાં વાના થયા.

સુષેણુ—દેવશ્રી ! હવે પુરવાસીઓને સત્વર પાવન કરી દર્શિત કરના
ઊચિત છે

કુલપતિ—નત્સ ! અવણુ કરચ —

સ્તોત્રક

શ્રુતિ સ્મૃતિ વિષે દિસે મન ગમી, શ્રાતિ સહુ રચાનગા,
આ કન્યા સુગની સચી સમ મળી, બુદ્ધ્યા મળ્યા રાનમા
વાધી વેળ નિયોગ સર્વે સગિલા, રાત્રા કષ્ટાં સાનમા,
વાચ્છો શુ પ્રિય આજ રાજ અમથી, કે'વું ન કે કાનમા

૧૨

(ધ) કંઈ—પટરાણીપદ વિષેની બાજબી.

(ન) તપતીતતુજનો—તપતીના યુગથી

૧૨ સ્તોત્ર—સાદૃશ્યવિદી ત. અર્થો કાવ્યની અતિ વર આપવાનું મૂલ્યન કયું છે

સંવરણ—જેના કુનપતિ આચાર્ય છે, તેને સદા સર્વદા પ્રિયજ છે;
સતા ભરતવાર્ત્ય સફળ થતા માર્ આટલું પ્રિય કરે.

શ્લોક

જેવો આ ગુજરાત દેશ સદુમા, શ્રેષ્ઠતા પામી રહ્યો,
તે મધ્યે અતિ શ્રેષ્ઠ ચારતર છે, જાલો ન જાયે કબો,
એવા દેશની જે ગિરા ગુણવતી, નામે મહા ગુર્જરી,
વાધો તે સુરસે કસે ગુણગણે, જે પ્રિય નાઝો હરિ !

૧૩ .

પચમાંક સમાપ્ત

મોટું નિર્વે, ગુસ્સા ધિનું કાળ્યસ હાર નામે અંગ વર્ણાયું છે. નેવ—નમ—સતાન
સાતમા—સમજાયા કેડ ઈ—અર્થાત્ રપદપરે કહો.

૧૩ શ્લોક—શાહુવિદીનિ દેશભાગ આદિકની શક્તિને અર્થશુભ કપન
કરવામા આવ્યું છે, મોટું નિર્વેદનમ ધિનું અશક્તિ નામે અંગ વર્ણાયું છે.

કાંટાવાળાનાં પુસ્તકો.

૧ નાત મુધારો મળતી નથી	૦-૨-૦
૨ નીતિ અને લૌકિક ધર્મ મળતી નથી	૦-૨-૦
૩ નીતિ ધર્મ	૦-૩-૦
૪ પાણીપત અથવા કુરુક્ષેત્ર	૦-૪-૦
૫ દેશી કારીગરીને લેખેન બાગ ૧	૦-૪-૦
એનન બાગ ૨	૦-૧-૦
૭ મદીસુરની મુસાફરી...	૦-૪-૦
૮ ભૂતજ વિદ્યા	૦-૫-૦
૯ બે બેહેનો	૦-૮-૦
૧૦ અંધરી નખરીનો ગર્ધવસેન	૦-૧૨-૦
૧૧ સસાર મુધારો	૨-૪-૦
૧૨ કેળવણીનું સાત્ર અને તેની કળા બાગ ૧	૨-૦-૦
૧૩ એનન	બાગ ૨	૨-૦-૦
૧૪ લઘુ વ્યાકરણ						
૧૫ મોટું વ્યાકરણ						
૧૬ અન્યક્ષિત બાગ ૧						
૧૭ અન્યક્ષિત બાગ ૨						
૧૮ લેખ પદ્ધતિ						
૧૯ નામાની પદ્ધતિ						
૨૦ બાળાજ્ઞાન-બાળાપુરતક ૧						
૨૧ " પુરતક ૨						
૨૨ " પુરતક ૩						
૨૩ પ્રાચીન કાવ્યના છંદા અંકો ના. ૫ અને ૬ દ. દીકાસાથે પ્રસિદ્ધકર્તા						
૨૪ પ્રાચીન કાવ્ય ત્રિમાસિક દ્વાસ બધે છે એનન.						
૨૫ થી ૫૬ પ્રાચીન કાવ્ય માળાના ૩૫ અંકો એનન માલકી કમીટીની						
૬૦ શાળી રૂપસુદગી પ્રસિદ્ધકર્તા ખુસાલખાસ ગોઠજાસ. અમદાવાદ						
૬૧ સ્ત્રીભવિતા કર્તવ્ય વડોદરા કેળવણી ખાતા તરફથી.						
૬૨ કન્યા વાચનમાળા બાગ ૧						
૬૩ એનન બાગ ૨						
૬૪ એનન બાગ ૩						
૬૫ બાવણમુલ ઉદ્ધવકૃત રામાયણ						

વડોદરાના કેળવણી ખાતાની માલકી

અ મેજી રામચંદા કેળવણી ખાતા માટે છા. ઉ અને ૬ ફ મળીને લેખેલા

વડોદરા કેળવણી ખાતાની માલકી

મુળદના કેળવણી ખાતાની માલકી

અ વ સોસાયટી તરફથી